

FÜSUN AKATLI

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...

Denemeler

BOYUT KİTAPLARI

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...
Denemeler

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...

Denemeler

Bu kitapta;
Yaz Başına Neler Gelir (1980),
Felsefe Kıyılarında (1989),
Zamansız Yazılar (1994),
Pusulamız Felsefe (1995)
adlı kitaplarımdan derlenmiş
denemelerle son iki yılın
ürünlerinden seçmeleri
biraraya getirdim.
Okuyacağınız yazıların
ortak paydası,
benim yazarlığımın
ana damarını oluşturan
'serbest deneme' türünde
yazılmış olmalarıdır.
Felsefe, Edebiyat, Roman,
Hikâye, Deneme, Şiir konularına
ağırlık veren yazılarım,
eleştirilerim, denemelerim ise,
gene bu dizide yayımlanacak
diğer kitaplarımda yer alacak.

Füsun Akatlı

BOYUT KİTAPLARI / DÜŞÜN YAZILARI DİZİSİ

FÜSUN AKATLI I

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...

Denemeler

Boyut Kitapları Yayın Yönetmeni
Uğur Büke

Sanat Yönetmeni
Murat Öneş

Tasarım
Tamer Kayaş

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince
Boyut Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.
Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında,
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. Basım *Mart 1998*

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...

Füsun Akatlı

İçindekiler

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...

Denemeler

'Zamanın Minesi Soldu'	13
Silinen Ayak İzleri	16
Kül Rengini Cilalamak	19
Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...	22
Güz Erken Bastırdı...	24
Sefalı Çileler Olsun!	27
Otelli Bir Yazı	29
Onların Otelleri Vardı	32
Byron'u Bedbaht Eden Melâl	35
İstanbulsuzluk	37
Dilde İstanbulsuzluk	40
Deneme ve Günah	43
Deneme / Yanılma	46
Yaşamın Çiçek Tozları	49
Şiir ve Soru	52
İçten İçe İçtenlik	55
İçtenliğin İzinde	58
Felsefenin Modası Geçti mi?	61
Ulaşamadığın Aydına 'Entel' De, Geç!	64
'Aydın'ı Sevmiyorlar	66
Çapraz 'Kur'lar	69
Kültürsüzlüğümüzün Kışı	71
CIDS'e Karşı Hızır Kurulları	76
Hiç Eskimeyecek Bir Yazı!	78
Çağ Tanıkları	81
Romanesk Sorular	84
Dünya Yazınında 'Deli' Kurmaca Kişileri Üzerine	87
Okumayı Bilmek	96
Eleştirinin Nesebi Üzerine Birkaç Söz	100
Yaratıcılıkta Saydamlık	103
Eski Dergiler-Yeni Dergiler	106
Yalan Dünyadan Bezmeli mi?	109
Çok Yaşasın Useppe'ler	112
Yazmanın-Okumanın Paha/lı/sı	114
Edebiyatta Çeşmemeydanı Bürokrasisi	117
Yazar da Kim Oluyor?	121
Eleştirinin Soylusu	125
Kokular ve Öyküler	129
Kış Notları	132
Yasemin Türkiye'dir!	136

Dil Kirlenmesinin Ucu: Dilsizlik 138
Bir Yabancı Gibi 144
Tarzanca Değil, Yamyamca! 148
Dilim Dilim, Güzel Dilim 152
Dumanı Doğru Çıksın! 155
Dilde Kördöğüşü 158
Gel de Takılma! 161
Dilin Dili Olsa... 163
Dilin Kemiği Olsa... 169
Amerika'da Kurna, Türkiye'de Zurna 173
Dilleri Var Bizim Dile Benzemez! 177
Zurnanın Zırt Dediği Yer 182
İkinci Bir Zamanlama Hatası mı?! 189
Minarenin Kılıfı ya da Yumurta Küfeleri 194
Çuvaldızı Türkçeye Batırırken 201
Kaş Yapayım Derken 205
Hocam Nusret Hızır'ın Anısına 209
Bilge Karasu'nun Ardından 218
Bilge'ye Sesleniş 221
Ahmet Abi, Güzelim, Bir Mendil Niye Kanar? 222

Dostların en sevgilisinin, Bilge Karasu'nun anısına.

Acıyla, Sevgiyle, Kahraman

FUSUN AKATLI

'Zamanın Minesi Soldu'

Ben, o 47'liler ya da 68'liler diye anılan kuşağın; kayıpları kazançlarını çoktan aşmış, geçmişi kaotik, geleceği geçmişinden kopmuş, çok da ayrıksı sayılmayacak bir bireyi olarak bakıyorum da...

Günübirlik yaşayan bir toplum olduğumuzu düşünüyorum. Böyle olduğunun farkına varmakta gecikmiş olabilirim. Ne kadar geciktiğimi de kestiremiyorum. Örneğin, 5 yıldır mı... 10 yıldır mı böyle yaşanıyor? Yoksa, ürpertici bir olasılık ama, daha da mı gerilere uzanıyor geçmiş ve gelecek bilincinin geçerliliğini yitirmesi? Geçmişi kaydetmenin ve gelecek projeksiyonlarının teknolojik olanakları geliştikçe, bireyler olarak, kısıtlı bireysel belleklerimizi küçümseyip iyice azat etmiş olabilir miyiz?

Cumhuriyet sonrası kuşakları arasında, düşünme yetisine en çok işlev yüklemiş olan kuşaktı belki de, 68'liler diye anılanlar: Belki oldukça yetersiz, şartlanmalardan yeterince sıyrılamamış, acemilikleri olan bir düşünme idi 68'lilerin usunu yoran; ama *düşünme* idi. Kuşak olarak, dolayısıyla topluma karakterini veren öğelerden biri olarak bakıldığında, 'düşünme'ye hayat içinde özeksel bir yer ve önem verme bakımından, öncekilerden de sonrakilerden de ayrılıyorlardı. (Öncekiler, kendilerinin yerine düşünenlerden hoşnut ya da korkar durumda olduklarından; sonrakiler, fırsat bulamadıklarından!) İşte onlar, bugün henüz 50 yaşına ulaşmamış olmalarına karşın, iki âtıl düşünce durumundan birinde bulunuyorlar: Ya regresyon, ya bellek yitimi!

Değerlerin ufalanıp savrulmuş olduğu bir nesnel konjonktür içinde yaşamanın şaşkınlığı; kişide umutsuzluk, umarsızlık ve hüzün yaratıyorsa, geçmişten medet umma, anılara tutunma eğilimi ağır basıyor. Aynı güvensiz ve ayak altından kayan ortam; daha farklı bir kişilik yapısında olanları, sözgelimi 'pratik', uyum yeteneği gelişmiş,

'mantıklı' geçinenleri, bugünü yakalama telaşına sürüklüyor ve art arda ulanan 'bugün'ler, onları 'dün' kavramından koparıyor. Bellek yitiminden neredeyse gurur duyuyorlar ve hiç 'dün'leşemeyecek olan sığ bugünlerinin akıntısına kapılıyorlar.

Birinciler geçmişe tutunmakta, ikinciler geleceğe yatırım yapmakta görünseler de, 1990 Türkiye'sinin bu orta yaş kuşağı, yaşadıkları toplumu zaman bilincinden yoksun bırakmışlardır.

Geçmişe sarılanların, zamanın bir boyutunu olsun kurtarabilecekleri, yaşatabilecekleri akla geliyor. Oysa öyle olmamıştır. Çünkü onlar, o karambolde, sehven(!), kendi geçmişlerine değil, yaşamadıkları ve tanımadıkları bir geçmişe kapılanmışlardır: Bir kuşak öncesinin geçmişine! Onun için, estirdikleri nostalji rüzgârı, bir tıknefesin can havlini andırmakta, kendilerinden sonraki kuşağın belleğine ikmal yapamamaktadır. Yakın tarihi çekip küçülen Türkiye'nin, coğrafyası da 'temerküz' etmiştir burada. Bütün nostaljiler –ne kadar zengin olsa, bu çılgın yağma sonucu çaresiz iflas eden– Istanbul malzemesinin iliğini sömürmektedir çünkü. Asıl sahiplerinin tanıyamaz olduğu bir Istanbul ve bir geçmiş! Ne kadar patetik bir tablo...

Öte yandan, 'bugün'lerden örülü yeni yaşamlarında 'dün'ün gölgesini istemedikleri için belleklerini taammüden yitirenler de, bir başka türlü regresyon sergiliyorlar: Saçı sakalı ağarmış bir ergenler kalabalığı ile karşı karşıyayız şimdi. Önlerinde uzanan hayat, hiçbir şekilde, önceki hayatlarının bir uzantısı, süreği olmadığı için, tıpkı henüz yaşam sorumunu üstlenmemiş ergenler gibi, eşikte duruyorlar. Doyma duygusunu hiç tatmamışcasına (tatmışlarsa bile unutmuşlardır çünkü!), iştahla bugünü ve bugünün 'değer mönüsü'nü yağmalıyorlar. Sosyolojinin olduğu kadar, psikolojinin de 'garibe'leri sayılmalılar. Ergenlik döneminin toyluk, hazımsızlık, saldırganlık gibi olumsuz davranışlarını sergilerken; doğal gelişim süreci içinde geçici bir evre olan bu dönemin saflık, öğrenmeye açıklık, olumlu anlamda esneklik gibi özelliklerinden –doğallıkla– yoksun olmalarından ötürü, artık ergen psikolojisi onlar için geçici bir evre değil, nihaî bir yazgı niteliğinde.

Ömrünün ikinci yarısında yapısal bir sarsıntı geçirmiş olan bu kuşak, yarınları yapacak –hatta yapmaya başlamış– olanların anası, babası, öğretmeni vb. durumunda olduğu için; kopmuş veya takılmış olan zaman şeridinin bir ucunu, kim kimin eline tutuşturacak? Belli değil! Ya da belli: Zaman, yok artık!

Gündüz ördüğünü gece söken Penelope, ya da kayayı bir türlü doruğa ulaştıramayan Sisyphos bile, 90'lar Türkiye'sinin insanlarından daha bahtlı sayılmalı. Hiç olmazsa, bir gergef ve bir kaya vardı!

'Hadi git azıcık İstanbul iste
Kosunlar o denizi bir çanağa
Bir çıkına elesinler o günlerimi
O yazdan Üsküdar'dan ne kaldıysa Elif'ten
Doldur ceplerine
Onlarda yoksa komşularında vardır
Tanırlar sevinirler
Beni Bay Metin gönderdi, de.'

Metin Eloğlu

Silinen Ayak İzleri

Siz istediğiniz kadar mektuplarınızı, resimlerinizi, yazılı kağıtlarınızı, manalı-manasız nesnelerinizi atmayın, saklayın... Kendinize kolay el uzatılamayacak bir çekmece içinde özgül bir 'yitmiş zaman parçası' ayırın; onu kendinize saklayın... Belleğinizle uyumlu yaşamaya çalışın... Bu arada birşeyler yazın, yazın, yazın...

İstediğiniz kadar sözcüklerinizi seçerek, insanların duygularını, yorum skalalarını gözeterek konuşun, yazın. Mesafeleri iyi ayarladığınızı sanın. Tevazunuzun tevazu olduğunu belli etmemek için çaba gösterin. Şizoid bir kontrol kulesi gibi yaşayın... Bu arada birşeyler yazın, yazın, yazın...

Yazdıklarınız sanki suya yazılıdır, attığınız taş istediğiniz kuşu vurmaz, yanlış kapılardan geç girersiniz, hiçbir zaman 'zamanında, orada' olmazsınız, olamazsınız. İnsanlar hemen anlarlar sizin kendilerinden olmadığınızı... Sizin, onlardan olmadığınızı anlamanızdan daha çabuk, daha erken!

Kısalı-uzunlu, uzak-yakın dostluklardan fire verdikçe, her seferinde kısalı-uzunlu, geçici-kalıcı acılar yaşarsınız. Bir yol ayrılması bile olmayan, olamayan ayrılışlardır bunlar. Vefanın olmadığı yerde, vedanın hiçbir anlamı yoktur. Vedalaşmazlar. Ama neden hep onlar giderler, siz kalırsınız? Bir keresinde de siz gitseniz? Belki gidilen o yerlerde daha güzel, daha anlamlı birşeyler vardır da, ona ve onun için gidiliyordur! 'Orası' neresidir? Öğrenemezsiniz... Siz hep kalırsınız.

'Partir... c'est mourir un peu' (Ayrılmak biraz ölmektir) sözünü hep doğru bellemişsinizdir ama, nice yıllardan sonra, bir sevgili sesin fısıltısını sanki ilk kez/ yeniden duyarsınız: Hayır. Aslında 'Rester... c'est mourir un peu!' (Kalmak... Ölmek budur [asıl] biraz)

Apansız bir erguvan dalı. Yeşil üzerine mor. Beklenmedik bir koro. Noel şarkıları söyleyen bir anneanne-torun. O zaman 6 ve 42 ya-

şındaymışlar; şimdi 30 ve 66. Siz ister 6 yaşında kız çocuğuyla özdeşleyin kendi çocukluğunuzu, ister 42 yaşındaki anneanneyle bir tutun kendi büyüklüğünüzü... Paylaşılan o anın, o Noel sevincinin, laik bir bayram arifesini mi andırdığını, yoksa yitirilmiş sevilmeleri mi çağrıştırdığını düşünedurun... Okyanus aşırı, uzak, çok uzak, çok yakın bir yerde.... Eski Levent'in, eski Bahçelievler'in evleri gibi bir evde, eski kovboyların memleketinde, bir Christmas arifesinde, ne çağsamaya ne yurtsamaya benzetilebilir Noel şarkılarının size yaşattığı altüst olma deneyimi. Bu, tarihten ve coğrafyadan bağımsız bir duygudur ki, ruha dolmakta... Akşamın olması ve çökmesi ile birlikte, bütün eski defterler, yazılıp bırakılmış bütün kâğıtlar, atılmamış, saklanmış bütün o manalı-manasız nesneler, şimdi çok başka bir yaşam yorumunun kanıtı olabilirler.

'Neden ben, yabancı olmadığım yerlerde, yerleşik bir yabancı; yabancı olduğum yerlerde, sanki kırk yıldır hiç uğramadığı için unutulmuş bir yerliyim?' diye düşünedurun... Oysa insan bir yola çıksa... belki ne ayrılınan yerde kalanlar, ne varılacak yerde olanlar... Asıl, yoldakiler! Belki onlardansınızdır. Belki onun için hiç buluşamadınız, karşılaşamadınız! Yolun sonunda çok tehlikeli bir olasılık bekleyebilir sizi, hatırlatınadı demeyin: Ya o da değilse? Ya yoldakiler de başkalarıysa? Ya iş işten geçtikten sonra, onlar da sahneden hiç oynamamış gibi çekiliverirlerse?

Hayat sizi için bir kabare mi, bir panayır mı, bir yangın yeri mi? Ona karar vermeliydiniz önce. 'Ne o, ne öbürü! Bir yol!' deseydiniz, diyebilseydiniz, sapaklarda katılanların, dörtyol ağızlarında ayrılanların olması bir kendiliğindenlik taşırdı belki. Belki nerede, kaçıncı kilometrede tâlî yola çıktığınızı, haritada olsun işaretleyebilirdiniz. Hani o çekmecede hazine gibi sakladığınız, pul pul dökülmüş, ancak ezberden okunan –çünkü kendiniz yazmış olduğunuz– o haritada!

Dünya üzerine rasgele dağılmış bir kavme mensupsanız, bu sizin hiçbir yere ait olmadığınızı değil, her yerde, en umulmadık zamanlarda, sizinkilerden birine/ birilerine rastlayabileceğinizi gösterir. Kendini darı sanan adam, tedavi gördükten sonra, darı olmadığını

iyice öğrenmişti. Yalnız, bir tek endişesi kalmıştı. Ya tavuklar onun darı olmadığını öğrenemedilerse! İnanın, sizin sorununuz da bundan farklı sayılmaz. Ve eğer yem olmadan, yerleşik mekânları bırakıp yola düşmeyi becerebilirseniz/ becerebilirsek bir noktada... o noktanın pek uzağında olmayan ilk rampada karşılaşabiliriz! Benim boynumda, erguvan rengi, Hint ipeğinden bir fular olacak.

Kül Rengini Cilalamak

Yıldırım'a

Gözlerimi kapayınca baştan sona yazılı bir kâğıt görür gibi oluyorum hep. Yazılmış bir kâğıdın kutsallığı ya da hiç değilse saygınlığı tortusuyla içimde, tutalım ki bu bir yaşamdır diyorum, yaşamın bir dilimi. Önemli olmayabilecek, ama şu haliyle inadına önemli bir dilimi yaşamın. Birşeyler yazılı kâğıtta. Bir mektup, bir şiir, bir öykü olabilir. Sık satırla yazılmış bir metin. Satır başlangıçları hep bir çizgiye dayanıyor. Kırmızı bir marj çizgisi bu. Bunu düşünür düşünmez, '*Bunaltı*'daki Roquentin'i öylesine perişan ederek o su birikintisinde yüzen yazılı kâğıdı anımsıyorum. Marj çizgisinin kırmızısı akmış, bulaşmış. Kâğıttaki başlık geliyor aklıma: 'Ak Baykuş-Ev Ödevi' Belki gözümün önünden çekilip gitmek bilmeyen o yazılı kâğıt da benim ev-ödevim. Ben yaşamını ev-ödevleri yazma aralıklarından sıyırıp sıyırıp, soluk soluğa ev-ödevlerinin başına koşan biri değil miyim? Yaşadığını yazıyla ve ancak yazıya sindiren, ev-ödevlerini yazmadıkça kendini içine sığdıramayan, soluksuz kalan? Ama yazdıklarımın yaşamla bağı izdüşümsel kalıyor yine de. Oysa o yazılı kâğıt imgesinin asıl beni ürküten bir yanı, gerçekten daha gerçek bir yanı var: Marj çizgisinin solunda kalan kenar süsleri.

Küçükken, yazdığımız her sayfanın soluna kenar süsü yapardık. Çiçekler, yapraklar, dallar, sarmaşıklar... Çoğu acemi çizgilerle yazının biteviyeliğini gözlerden gizlemeye çalışan biraz hazin kenar süsleri. Önce bir burkuntu, sonra derin bir acıyla, hep kendi yaşamımın marj çizgisinden yazılı sayfalarıma taşmakla taşmamak arasında ürkek bir kararsızlığı süreğenleştiren bir kenar süsü olarak kaldığımı duyumsayıveriyorum. Bazen onikilik boya kutumdan cömertçe seçtiğim çeşitli renklerle çiçeklendirdiğim, bazen de silik yazan bir kurşunkalemle ya da sepya ile sarmaşıklandırdığım, kimbilir kimin

dümdüz yukarıdan aşağı indirdiği o, kırmızının ötesine uzanıvermeyi –bir kez olsun onun üstünden atlayıvermeyi– kendine yedirerneyen bir kenar süsüydüm ben.

Kenar süsü kenar süslüğünü, yazı yazılığını bilmeli diye diye, yazılmış yazımı, yazıp durduğum yazımı, ev-ödevlerimi, yaşamının o en vazgeçilmez izdüşümlerini bensiz, kendimi bensiz bırakmakla neyi koruyordum sanki? Gururun her zaman bir budalalığın, boyaları henüz akmamış bir maskesi olduğunu bilmez miydim ki? Oysa 'Ak Baykuş-Ev Ödevi' suya düşünce nasıl da iç bulandırıcı bir biçimde dağıtıvermişti marj çizgisi kendini. İşte marjın saygınlığı buraya kadardır, bunu adım gibi biliyorum, hep bildim.

Çizgisiz defterlere –çizgisiz defterler genellikle marjsızdır da– yazmalıyım artık herhalde, henüz vakit varken. Bunu beceremeyeceksem –çünkü becerebilmek denemeyi ille de gerektirir– top top ağaçlar, tek tek çiçekler, sakıngan ve güzergâhı belli sarmaşıklar yerine artık hep, ister boyayla ister kurşunkalemle, söğütler çizmeliyim marjın berisine; dalları ara sıra satırların arasına sarkan, ara sıra da o satırlara dolanan. Söğüt dallarında zakkumlar mı, yoksa sümbüller mi açar artık, yoksa kurur mu dallar? Orasını bilemem. Kenar süsleri hiçbir zaman gerçeğe sadık kalmak zorunda değillerdir. Kendilerini özgür sanabilmeleri bundandır. Özgürlüğün pek de fazla bir şey demek olmadığını bilmeleri de bundan. Onların gerçekle kavuşurken ayrıldıkları tek yer, yazgı belledikleri marj çizgileridir.

Ben oldukça acemi bir kenar süsü olduğuma göre, yazıyla bunca hesaplaşmadan sonra, kenar süsü muaşeretini bir söğüt dalına tutunup hız alarak zaman zaman ihlâl etsem, bir esimlik yeller eşliğinde yazıda yaşayana katılsam, saat onikiyi çalmadan da tekrar marjıma sarmalansam, bağışlanır mıyım ki diyorum. Yazının birbirine koşut soylu satırları, sonradan görme, eteği düşük, ağzı sakızlı kenar süslerine sürünmemeye özen göstererek geçerler sayfanın bir yanından öte yanına besbelli. Ama bir daha rastlanamayacak bir aşkı –sözgelimi– yazmaktaysalar ve kenar süsü incitilmez inceliklerle ilmiklenen pamuk iplikleri, uçuk renkli kurdeleler bağlamaktaysa niyet sö-

ğüdünün dallarına, ne o yazı kenar süssüz olabilir, ne o kenar süsü sayfa boşken marjın sol yanını mekân tutabilir kendine. (Belki de kenar söğüdü buna böylece inanmak zorunda).

Öyleyse ben artık gizli mürekkeple çizilmiş, mum alevine tutulunca yazının ta içlerine sokulduğu görülen, sayfa sararınca belki biraz daha belirginleşen, suya düşünce göveren, ama başka zamanlar yine hep yerli yerinde kalan bir kenar süsü olayım bari. Yoksa... olmayayım mı?

Acıyla, Sevgiyle, Kahramanca...

Kötü bir düşten uyanmışlığın bir türlü silkelenemediği günleri art arda dizerken kimi 'inhiraflar' başgösteriyor. Bunalımlar 'inhiraf'lara, 'inhiraf'lar bunalımların kıvamında derişmeye yol açıyor, dünyamıza, çağımıza, çağımızın insanına ve bütün bu her biri çok boyutlu, çok yönlü birimlerin karmaşasında kendimize bakmak; bu bakmayı görmeye vardırasıya üstelemek midir bizi çıkmaza götüren?

Yoksa hiçbir anın, hiçbir uzay parçasının düz olmadığını bile bile dümdüz yaşamaya mı özenmeliyiz boşuna? Evet, boşuna! Çünkü ne düz olunabilir bu çabayla, ne de iniş çıkışların, engebelerin anlamı çözümlenebilir.

Sorum taşımamak doğal bir eğilimse insanda, sorum saplantıları 'doğal' denenden uzaklaştırıyor belki de kişiyi. Bin yoruma açık davranış bozuklukları, çatışmadan çatışmaya düşmeler bundandır belki. Bir 'belki'yi bile taşıyamayanlara bin 'belki' göstermek çabası, hiçbir şey göstereMemekle sonuçlanıyor. Yıl, bık, cay değil mi öyleyse? Değil işte!

Gel de şimdi iki kere iki dörtlerin, siyah-beyazların, pekinliklerin kurgul dünyasına uyarla kendini. Bilinç de bilinç diye tuttur. Mr. Hyde'ları kırk kilit altında tut. Koskoca bir yalanı yaşarken, kınamalara, yargılamalara, suçlamalara, ayıplara sığın. Doğrunun değişmez ölçütü sana verildi çünkü, erdemliliğin fahri hemşehriliği de! 'Kolay' olanın aynı zamanda 'güzel', 'doğru' ve 'gereken' olduğuna bu safdilce –ne safdilcesi, budalaca!– inanç ımı başını göğe erdirecek insanların? Yoksa başkalarının çarmıhını da ben mi sırtlanacağım? Bir keşiş, bir ermiş, bir havari, bir yalvaç olamamanın bunca bunguluk vermesi de biraz garip olmuyor mu?

'Cehennem başkalarıdır' denmiş. Cehennem, bir türlü belli sı-

nırları koruyamayıp da sanık sandalyesini mekân tutmanın, kendini de, başkalarını da buna koşullandırmış olmanın yazgısından başka bir şey değil. İşte başkaları, bu anlamda cehennem belki. Orada hep birlikte ve tek başınayız.

İğnelerin kuyu kazamadığı, hep Penelope'lerin elinde kaldığı, gündüz örülüp gece sökülen bir dünyada sığınaklar, fıçılar aramak da bana göre değil. Şimdilik tahlisiye sandalları, cankurtaran simitleri de 'rezerve'! Ne olacak peki? Sıram geldiğinde dağıtılanın biteceğinden neredeyse emin olduğum bir kuyruktayım. Kaşla göz arasında önüme geçiyorlar. Yoruluyorum. Ayak değiştirmek, çömelmek, bir duvara yaslanmak yasak. Gitmek içinse, artık çok geç. Son trenler, vapurlar kalkalı yaşım kadar yıl geçti. Âbâd olası hanede de evlâd ü ayâl var!

Uyanıyorum. Günlük güneşlik bir dünyaya açtığım gözlerimi titreyen ellerimle boyuyorum. Boynuma Hint ipeğinden afili bir fular bağlıyorum. Gülümseyişlerden bir gülümseyiş beğenip iliştiriyorum yüzüme. Tökezlemeleri sekmelere çeviriyorum. Sürçersem, uyaklar arayıp sürçmeyi bir şarkı yapıyorum. Kendimi, günün gereğine göre, üçe-beşe bölüp ayrı kanallara akıtıyorum. Değme ustanın üstesinden ya geleceği ya gelemeyeceği bir biçimde, kanalları karıştırmadan yayına geçiyorum. Her şey, 'solgun bir gül oluyor dokununca.'

Güz Erken Bastırdı...

Ola ki yaşamdan bir on yıl, kapkara bir yele savrulmuştur. Yel, aralıksız esen bir karabasan yelidir. Enseden uzanıp şakakları sıkıştıran bir mengenedir gündüzler. Geceler umarsız bir pişmanlıktır. Dile kolay, eksiği var fazlası yok on yıl'dır, ışıltısı sönen, kararan bir gençlikle birlikte gömülen. Karabasan neredeyse insanüstü çabalarla silkelenip kovalandığında, ölemeyecek kadar yaralı, yaşayamayacak kadar nahif ve ürkek bir ruh kalmıştır Dante gibi ömrün ortasını bulmuş hâlâ genç bedende.

Bir şarkıda mı geçiyordu, bir filmden mi yakalanmıştı, bir şiir dizesi miydi? Neydi? Ölemeyecek kadar yaralı... Trop blessé pour mourir!

O yılların, yaradılıştan muzip, ama mahzun gözlü, gözleri mahzun olduğundan şiirinin kıvılcımını hüzünlerde demleyen, dizeleri muzip naturasının keskin neşteriyle yarıp aralara incecik şaka dilimleri gizleyen şair dostu Cemal Süreya ile; bir de, gizli dinler gibi gizli duyarlıklar taşıyan, duyarlıklarına mizahın, içini göstermeyen şık gömleğini giydiren, arkadaşların kontu Sinan Fişek ile döner döner bu dört sözcüğün büyüsünü Türkçede yakalamaya çalışırdık: Ölmek için fazla yaralı... O kadar yaralı ki, artık ölmez... Ölemeyecek kadar yaralı... Hangisi?

Yaralı benlik, öldürmeyen yarasını vazgeçilmez bir parçası saymaya, onun yıllar yılı şiirleri, şarkıları, kırılan hevesleri, solan coşkuları ve dış dünyanın içini paylaştığı tek yakını olduğunu duymaya başladığında, yarasıyla birlikte, ortaklaşa bir kabuk bağlayacaktır. Kabuk önce sarı, sonra sonra açıktan koyuya geçen –degrade!– kahverengidir. Önceleri ince, geçirgen, yarısaydamdır; sonra... şimdi, kalın, kavî, katı kabuktur. Ser verir sır vermez. Yaraya ve sahibine, şekilsiz, çirkin, özelliksiz ama sağlam, dayanıklı bir fasad sağlar.

Onlar içerde yalnız, göz deliklerinden son yirmi beş yılın Istan-

bul'a ettiklerine bakar, bakışırlar... Mahçup bir benzeşme duygusuyla. Bakakalırlar giden gemilerin ardından, serde erkeklik de yoktur ama, ağlayamazlar. Müzikler geçer içlerinden, barok. Üstesinden geldikleri her günün sonunda gülümseyerek, 'Hoyrattır bu akşamüstüler daima' derler birbirlerine, anlayışla. Ortak yaşamlarına, sisli anılarına, yaşanmış ve yaşanamamış aşkların küllerine, ikisini birbirine kenetleyen erken ölümlerin onmaz acısına, ancak ve ancak yalnız, yapayalnız, birbirleriyle kaldıklarında, tırnaklarını kabuklarının iç çeperine geçirerek gözyaşı akıtırlar.

Suçlu zevkleri paylaşırlar, alaturka şarkıların duruma inanılmazca yakışan sözleri, büyülü adları olan makamlarıyla:

'Çerh ile söyleşemem ayinesi saf değil

Ehl-i dil birbirini bilmemek insaf değil
Beli ömrüm, beli dost...'

Dışarıdaki hayatın renkleri zevksiz, neşesi kaba, zenginliği görgüsüz, üslûbu lezzetsiz, önerileri çiğ... olsa da olmasa da, içerden tüm önlemler alınmış, kale berkitilmiştir, ne gam!

İçerisi çok tenha, çok kalabalıktır.

Bir değil birkaç ömre yetecek, yaralıyla yarasını her zaman haklı çıkaracak, gönendirecek yüzlerce şiir vardır orada. Sakınılmış, saklanmış sevgili insan yüzleri; çello sesleri, piyano, keman, obua sesleri; mutluluğun, kaderin, umudun, sevdanın, unutuşun 'işin kolayına kaçmadan' yapılabilmiş resimleri oradadır. Sevilmiş, adanılmış bir dilin söylenmiş ve henüz söylenmemiş sözleri oradadır. Melâl ve hüzün kadar sevgi, keder ve yas kadar coşku... oradadır.

'Bazan da bir yerde kuşlar vardır
ne uçmak, ne görünmek için
Bir karanfil pencereyi deler
Bir kapı kendiliğinden kapanır
İstesek sevişirdik, ama olmadı
Biz değil yaşayan acılardır

Gitsem de her yerde biraz vardır
Hatırda zamansız bir plak
Bir otel kapısı, biraz istasyon'

Edip Cansever

Sefalı Çileler Olsun!

Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi olmamış hesabı; bir yıla yakın bir süredir, çok seyrek yazıyorum kitaplar üzerine. Eskiden eleştiri yazılarının yararlılığına inanırdım da, artık inanmıyor muyum? Yok, ondan değil! Eskiden inanır mıydım, şimdi inanmıyor muyum, bu soruları yanıtlamak içimden gelmiyor şu anda. Yalnız şu kadarını söyleyeyim... Yaşamımın hiçbir döneminde, hiçbir bakımdan, 'pratik' bir insan olmadım. Bunu bir erdem olarak öne sürüyor değilim. Yetişme koşullarım, yapım, ilgi ve yönelimlerim... neyse ne beni böyle yapan. Bunun sonuçlarından biri de, ne kendi çıkarımı, ne de başkalarının yararını gözetmek oldu yaptığım işlerde. Yazdıklarımın birilerine yararı olmuşsa şu yirmi küsur yıl zarfında, buna tabii sevinirim. Ama ben, yararlansınlar, 'feyiz' alsınlar diye yazmadım onları.

Üniversitede ders verdiğim süre boyunca da, sadece ders saatleri içinde 'öğretmen' oldum. Gerçek anlamda öğrencim olanların öğretmeni oldum sadece. İnsanlara akıl öğretmek, yol göstermek, ışık tutmak, bir aydının yüklenebileceği pek saygın misyonlar olabilir, öyledir de. Ama ben o değilim. Bunun nedenlerinin başında, yaşamımı 'görev' ilkesinin değil, 'haz' ilkesinin yönlendirmesi geliyor. Hiç değilse, benim gönlümde yatan bu.

Ne yazık ki, bu haz ilkesi kıymetimi bilip beni kaygısızlığın, gamsızlığın kol gezdiği cennet bahçelerine sürüklemedi! Hoş zaten böyle bir 'sefahat' umuyor da değildim doğrusu. Hoşuma gitmez, dolayısıyla haz ilkeme aykırı düşerdi!

Haydi lafı uzatmayayım da, söyleyeceğimi basitçe söyleyivereyim: Ne okudumsa, zevk için okudum ben. (Buna Kant'lar, Hegel'ler, en demir leblebi felsefe metinleri dahildir!) Hatta, kötü olduğu baştan bilinen kötü kitaplar, kötü olsun diye yazılmış kötü kitaplar ve iyi olsun diye yazılmış kötü kitaplar da buna dahildir. Beni 'sefih'

bir okuma yazma yaşamından, –eğer kurtarmışsa– zevk alma yeteneğimin çok geniş spektrumlu olması kurtarmıştır.

Okurken olduğu gibi, yazarken de haz ilkesinin güdümü altında oldum hep. Zevk için yazdım yazdıklarımı. Yazmak hoşuma gittiği için, düşüncelerimi, kimi duygularımı birileriyle paylaşmak, ya da birilerine iletmek bana zevk verdiği için. En sıkıcı, en çekilmez, en akademik kıyafetli yazılarım bile dahil buna. Demek ki, 'ödev' kavramını, bilemediniz lise bitirme sıralarında, terk etmişim. Zevk için okumadığım son kitap, trigonometri ders kitabıydı (onda bile zevkli bulduğum yanlar vardı ya, şimdi konuyu dağıtmayayım). Zevk için yazmadığım son yazı, herhalde bir sınav kâğıdıydı. Yok... Hayır. Abartıyorum. Zevk için yazmadığım ve bana bir katre zevk vermeyen en son yazım, daha yakın bir zamana tarihleniyor. Doçentlik tezimdi. Tanrım, ne sıkıcıydı. Onun için onu o günden bugüne, bir daha okumadım, kimse de okusun istemedim.

Bu böyleyken, yazdıklarıma ve yazmadıklarıma bakarak; benden, bunları ve böyle yazmamamı ve şunları ve şöyle yazmamı bekleyenlere ne diyebilirim? Bu konu beni hiç eğlendirmiyor. Sorumluluk, görev, ödev, borç lafları beni sıkıyor. Şimdi eleştiri yazılarımı seyrelttimse, bu dağa küsmekten değil; biraz da deniz havasını özlemekten. Koca bir yaz geçti. İşsiz kalıvermiştim. Okuyacak-yazacak vaktim, yıllardır olmadığı kadar boldu. Kendimin olmayan acıları, hüzünleri, sevinçleri, düşleri, heyecanları kendimin kılma zevki her şeye ağır bastı. Adeta bir yağma, bir talanla geçirdim yaz aylarını.

Perhiz, haz ilkesine aykırıdır ve şimdi kaleme davranma zamanıdır deyip yazma perhizimi bozayım artık diyorum. İtiraf etmeliyim ki; keşif, haz, zevk derken yine ipin ucunu kaçırıp fazla yükleme yapmış olmaktan korkuyorum. Sapık, ayrıksı denen yönsemeler de haz ilkesinden kaynaklanmaz mı son çözümlemede? Söz gelimi mazohizm? İnsanın ağzında kekre bir lezzet kalmamalı şölenlerden. Lezzet nedrettedir, demezler mi?

Otelli Bir Yazı

Bu yazıda bir otel olsun istiyordum. Çeşitlemeli oteller. Yazının içinde bir otel fotoğrafı (o fotoğraf yok artık). Otelin önünde, o otelde kalan, kruvaze elbiseli, ince yapılı, orta yaşlı bir hüzün. Sol arkada, hüzünle uzak durarak fotoğraf çektirmiş alakasız biri. Belki otel kâtibi. Belki, kruvaze elbiseli adamın otelde her geceye bir çentik atarak koyulttuğu yalnızlığının nedeni-niçini. 'Onlar' belki. Bütün 'ben' ya da 'biz' olmayanların bir donuk simgesi.

Bu yazı otelli bir yazı olmalıydı. Evi olan, evlerde geceleyen edebiyatla, otelde kalan edebiyat diye bir şeyler geveleyip durınamı, biraz olsun, birilerine olsun, iletebilmek için otelli bir yazı istiyordum. Otelin sınıfsal konumu, yıldızları beni o kadar ilgilendirmiyor. Aslında kafamdaki otel, fotoğraftaki gibi, alçakgönüllü bir oteldir. Meydan Palas Oteli, Meserret Oteli, Şınnak Palas falan gibi bir şey. Bilge Karasu'nun Müşfik'inin (*Troya'da Ölüm Vardı*) Sarıkum'u yaşamaya gittiği 'Odalardan Biri'nin oteli de işime yarayabilir. Ama Hilton'ların, Sheraton'ların debdebesi, tantanası, özenilmiş teşrifatı ve tefrişatı da otel yalnızlığını seyreltmede, 'otelde yaşama' büyüsünü parlak ışıklarıyla bozmada sanıldığı kadar etken değil... olmayabilir. Sözgelimi, Adalet Ağaoğlu'nun otelleri (*Ölmeye Yatmak*'da olsun, *Sessizliğin İlk Sesi*'ndeki o en floresans mavisi 'H' öyküsünde olsun) öyle kıyıda köşede kalmış, melûl-mahzun oteller değil. Ama aynı ölmelere yatıran, kenetlenemeyişleri yaşatan oteller.

Yine de imgelemimin koşullanmışlığı; temiz ve bakımlı da olsa, ampullerinin ışığı sarı, eski, yıpranık, daha 'çok yaşamış' bir oteli seçiyor oteller içinden. Yalnızlık otelleri olmalı bu yazıda yalnız. Bir kentten geçerken, bir gece-üç gece kalınan değil de, yerleşilen oteller. Yalnız yaşanamayan evlerden çıkılıp gidilen, yalnız yaşanan oteller. Bir insanın, pılısının pırtısının ekonomisini yaparak (yalnız-

ca havlu, diş fırçası, pijama, iki kat çamaşır, bir süeter) genellikle bütün yolunun sonunda yerleştiği oteller.

'Oteller, oteller, o bakımsız suçluluğum benim
Geçmem kapınızdan bile artık'

diyor ya Edip Cansever, işte o oteller. Turgut Uyar'ın, *'kimbilirdi aşk nerde, oteller nerde*'yi yineleyerek, arada bir dizede de, *'sonra bir sabah ölmüş olduğumuzu okuduk gazetelerde'* dediği oteller. Necatigil'in (ki evlerin, eviçlerinin şairi diye bilinegelmiştir) *'Bir yerde olmayınca orada yoksak/ Ne yapayım önce olmaları'* deyip de, *'Herkesin bir yeri olduğu yerde bir otel olmak*'tan söz ettiği o oteller.

Cansever'e dönelim, 'bir deniz kabuğundan daha ayrıntılı' o şaire: O gerçi, otele gitmek için değil, seyre çıkmak için sayıyor neler alacağını yanına: şiir, acı, düş, şarkı, zaman, mevsimler, aşk, öfke ve okumak için. Kantonun dediği çeşitten bir kalendermeşreplik bu. Ama olur ise böylesi, böylesi olsun. Otele giderken de yaşamının tüm ayrıntılarını alsın insan yanına ve o otelin yanağında bir beni mutlaka olsun!

Haaa, bakın 'Oteller, hanlar, hamamlar' için şiir yazan Cemal Süreya, bir otel şairi değildir bana sorarsanız. Edebiyatımızda otel, oteli yazmakla, otelin adını geçirmekle yaşamıyor. Basbayağı yazgısal otel adamları var; bir de evlerin, düşlerin, tarihin, coğrafyanın, sokakların neyse ne (hele bir de meydanların!) şairleri. Şair ya da her çeşit 'yazıcı'

Bütün bunların edebiyatla ilgisi mi ne? Hiç! Belki hiç! Sanmam ki hiç olsun. Bir yolu yürümek, bir sevgiyi bitirememek, bazen başlatamamak bile... O yolun bir noktasında artık, yapayalnızlığın 'yapa'sını olsun bir otele yerleştirmek, arasıra şiirler okumak ona ve ondan... Necip Fazıl Kısakürek'in ağzından kapıp lafı:

Bir merhamettir yanan, daracık odaların
İsli lambalarında, isli lambalarında

Gizli bir akis kalmış gelip geçen her yüzden
Küflü aynalarında, küflü aynalarında

Bir sırrı sürüklüyor terlikler tıpır tıpır
İzbe sofalarında, izbe sofalarında

Atıyor sızıların çıplak duvarda nabzı
Çivi yaralarında, çivi yaralarında

Duyulur zamanın tahtayı kemirdiği
Tavan aralarında, tavan aralarında

Ağlayın aşinasız, sessiz can verenlere
Otel odalarında, otel odalarında

demek, sonra yine Edip'e, ama bu kez 'Kirli Ağustos'a dönerek:

Ölüler dirilirdi. Çıkamazdım ki otelden
Ben otelden hiç çıkamazdım ki
Herşeyi bilen bir adam gibi gelip geçerdi
Kış
Ve hayaletler halinde yaz sürüleri
Gündüz ve gece
Gece desem gece; gündüz desem gündüz
Ve desem ki, sonuncu günü
Dünyanın insan eliyle yaratılmasının
Sonuncu günü
Koridorlardan geçerdim

diye bir alıntı yapmak, ('*canım elbette, diyordum, nasılsa/ otel batacak, otel batacak!*')... Örneğin bu olabilir, edebiyatla benim otel takıntım arasındaki ilgi.

Bu yazıda ille de bir otel olsun istedim. Onun için kısacık da olsa, otelimi getirip bu yazının içine koydum. Mahzun ve bikes kaldı! Ama bir otel yazısı daha yazacağım. Sonra otelli bir yazı daha yazacağım. Sonra hiç yazmayacağım, otele gideceğim, otelde kalacağım. Kruvaze elbiseli hüznü, bu kısacık yazıyla, yine, bir kez daha yalnız bırakmayacağım otelinde.

Onların Otelleri Vardı

On bir yıl önce ben; edebiyattan, şiirden, otelleri seçip biriktirmeye çalışırken, mantar gibi otel bitmiyordu her yerden henüz. O yıllarda ben Ankara'daydım. Meydan Palas Oteli de Ankara'daydı. Riyaziye muallimi Esat Bey, Meydan Palas Oteli'nin önünde yalnızlığın fotoğrafını çektireli otuz dört, o otelin bir odasında ölü bulunalı otuz bir yıl olmuştu. Ben 1980'de, 'Otelli Bir Yazı'yı yazarken, o oteli ne kadar aradıysam da, bulamamıştım. 1980' de Esat Bey, otelinden çıkıp önce benim o yazıma, sonra Ferdi Bey kimliğiyle, Tomris Uyar'ın 'Metal Yorgunluğu' adlı öyküsüne konuk olmuştu. Şimdi bütün bunlara, onbir yılın tozu toprağı yağdı; hepsi toz altındadır.

Münzevi Gustav von Aschenbach'ın, Eros'la Hades arasında savrulduğu tutkular kenti Venedik'te, o tam beklediğim rengin: sarının hâkim olduğu otelin terasında oturdum. Hotel Des Bains! İnanılır gibi değildi. Sık sık yakalandığım o şeffaflık duygusu yine bastırmıştı. Ne var ki, her zaman verdiği tedirginlikten eser yoktu ve o otelde, odamdan çıkmadan geçirdiğim yedi gün yedi gecenin ertesinde, Thomas Mann'ın içe işleyici bir anlatımla kurguladığı koleradan, Tadzio'nun bir türlü kapılamadığım ölümcül cazibesinden değil de, Dirk Bogarde'ın kumsaldaki şezlongda uzanışından izler sürüyordum sanki. Hotel Des Bains'de topu topu iki kez, biri gündüz, biri gece, ikişer saat oturdum. Hiç gece geçirmedim elbet. Edebiyatla sinemanın en mutlu buluşmalarından biri, Thomas Mann'la Visconti arasında gerçekleşmiştir. Onlar *Venedik'te Ölüm*'ün dış çekimleri için burada, Hotel Des Bains'de, iç çekimleri içinse Hungaria Oteli'nde buluşmuşlar. Şeffaf ziyaretlerimden birini de Hungaria'ya yaptım. Ruhum oradan da, Venedik'in insanın içine umarsızlık çöktüren şahane oteli Danieli'den de, iz bırakmadan geçti!

Edebiyatla sinemanın ödünsüz bir buluşması daha, Anayurt

Oteli'ni mekân tutmuştur. 'Bir İletişim Çıkmazı'nı nadide bir mücevhere dönüştürenler: Yusuf Atılgan, sonra Ömer Kavur ve tüm ekibi! Anayurt Oteli, kişileriyle değil ama, marazi bir yalnızlık duygusunu koyultan unutulmaz atmosferiyle, benim otellerimdendir.

Enis Batur'un, 'soyutlama dozu yüksek bir şiir anlayışından, öyküleme dozu yüksek bir şiir anlayışına' köprü atan zengin ve derin *Gri Dîvan*'ında –benim Sarnıç'ta bekleyeduran umudumu 'Enis'in şiiri'yle besleyen bu benzersiz kitapta– da otellerimi ve otel insanlarını buldum. Uygunsuz bir yakıştırma olduğu kuşkusuz ama, sanki Necip Fazıl'ın 'otel odalarında aşinasız, sessiz can verenler'i, Aschenbach, Esat dedem, ben... '*Dışarı çıkmadık, çünkü hep dışardaydık/ İçeri girmedik, çünkü hep içerdeydik/ Bir oteldik ki hepimiz/ Öylece otel kaldık*' ('Oteller Kenti', Edip Cansever) diyerek, alıyoruz *Gri Dîvan*'ı, okuyoruz:

bir daha görmeyecektik onu, Grand Hotel de Londres, oda numarası kırkdört, sırları dökülen aynada takılıp kalmış burgulu gözleri.' ve

'Buraya ait biri değildi büyük amcam: Elinizdeki
pasaport da onu gösteriyor: Ne doğduğu Bağdat,
ne savrulduğu Kahire ya da Beyrut, ne de donup
kaldığı Istanbul'a yerleştirebilmişti içindeki
göçmen gövdeyi: Bir yabancı olarak düşmüştü
yeryüzüne, bir yabancı kalkıp gitti buradan.' ve

'*Tam bilemiyorum neyiniz olduğunu ama, onun kadar ıssız birini ne gördüm ne de duydum şunca yıllık ömrümde.*'

Otel odalarının dışavurumuna, ya da –'dışavurum' sözcüğünü bile, 'dış'la ilgisinden ötürü, kusan– içselliğine, yazıyla olsun ulaşabilmek, değebilmek isterdim. Bu, zaten mahkûm olduğum ıssızlığı gri çıplaklığından çıkarıp soylu ve şiirsel bir 'çevre düzeni' içinde yeniden, özlenir bir şey gibi sunacaktı bana sanki. Tarlabaşı'ndaki, günahların en basitini kirli bir masumiyetle, boyalı pencere camlarından sızdıran ve Avrupa şehirlerinin adlarını, mümkün tüm çağrışımlarını kovacak birer muska gibi taşıyan izbe Venedik, Viyana, Münih, Londra otelleri değil... Istanbul'u beş yıldızlarından aldıkları askeri çağrışımlı ceberrutluklarıyla, tarihi hiçe sayarak istila eden

şatafatlı görgüsüzlük yuvaları hiç değil... Edebiyatın, kendine yatkın nedenlerle seçtiği ve seçebileceği oteller... Kendi şehrimde, ya da otel odası çağrışımı yapacak bir yataklı vagon kompartımanında, gemi kamarasında geceleyerek ulaşabileceğim şehirlerde beni bekleyen oteller.

Tomris Uyar'ın 'Ölen Otelin Müşterileri' (*Yaza Yolculuk*) öyküsünde, ölümüyle yaşayan bir otel vardır: ' bahar bitiminde bir gün, postacı, Belkıs Hanım'ın Paris'ten kendi adına, otel adresine postaladığı kitaplar ve eş dostunun ona yolladığı dergilerle çıkageldi mi, Otel, o yaz da geleceğimizi anlardı. / .../ O günlerde –sözkonusu yazbaşında– Otel'e yalnızca akşamdan akşama, yatmaya geldiklerinden, çatalların biraz daha eğrildiğini, bacağı kırık masa sayısının iyice arttığını, musluklarının onarım görmediğini, sifonun hâlâ çalışmadığını, raflara dizili ucuz şarapların gitgide azaldığını görmüyorlardı pek. / .../ Yine de geleceğimizi bilirdik. Bütün anahtarların bütün oda kapılarını açtığı bu otele gelecektik.' İşte, edebiyatla otelin ilgisi bu olmalı! Otel, bir *fugue*'dür yaşamında kişinin.

Byron'u Bedbaht Eden Melâl

Yahya Kemal, 'Ruhumda vardı Byron'u bedbaht eden melâl' diyor. Ahmet Haşim de 'melâli anlamayan nesle aşina değil'miş. Bu yazının adı bu. Ve nesebi sahih. Ama bana yazıyı yazdıran kuşak (ki belki kuşak değil, fişeklik olmayı yeğlerlerdi) bilmem Yahya Kemal'i, Ahmet Haşim', Byron'u şairden, hatta adamdan sayarlar mı?

Kapıların önünde jandarmalar dolaşıyor, 'Yassah hemşehrim' diyorlar. Yasaklar bir-beş değil. Yasaklar yazınımızda da devriye geziyor. Kimi duyguların, yaşantıların yazına yansıması yasak. Hoş, aslında duyulması, yaşanması da yasak ama, 'Büyük Ağabey'in gözleri, yazarın, şairin o kadar içini göremiyor. Yazıya dökmedikçe özgürsünüz melâlinizde!

Türk Dil Kurumu Sözlüğü 'melâl' için: 'can sıkıntısı, usanç' demiş. Tabii ki o kadar değil. Üstelik can sıkıntısının ve usancın da ancak kimi türlerini içine alabiliyor kavram. Örneğin, yapacak iş bulamamaktan, uğraşsızlıktan da canı sıkılır insanın; melâl değildir. Temizlik günü gündelikçi kadın gelmeyiverince de canı sıkılır ev kadınının; bu da melâl değildir. Mutsuzluk kaynağı olabilen, insanı içine döndüren ve içinde gördükleriyle başbaşa bırakan, nedenleri derinde olan bir tür sıkıntı diyebiliriz. Umarsızlık da vardır içinde, 'usanç'ı aşan bir bezginlik de... Giderek 'melâl'den gelen 'melûl'a bakarsak, boynu bükülük de vardır. 'Melûl'le el ele veren 'melûlmahzun'a bakarsak, hüzün de!

Ama bütün bunlar, insanın ille de kendisine saklaması gereken, bireysel ya da öznel diye damgalanıp edebiyatın dışına atılması gerektiği iddia edilen marazî, irinli, küçük ve önemsiz kuruntular, 'evrensel' denen boyutlara izdüşümü olmayan duygular, yaşantılar değildir yine de.

Kavga, direniş, öfke, kin, isyan, savaşın, kan, barut, pranga, ke-

lepçe, panzer, mavzer olacak şiirde; ama ille de melâl olmayacak, hüzün olmayacak, umutsuzluk olmayacak, yılgınlık olmayacak, 'toplumsal'dan kaynaklanmayan mutluluklar, 'toplumsal'dan kaynaklanmayan acılar ve isyanlar olmayacak!

Melâl çağrışımının zincirine başka halkalar ekleyelim: sözgelimi, sonbahar olmayacak, ilkbahar olacak; meltem, imbat olmayacak, fırtına, bora olacak; çınar olmayacak, gönder olacak; yalı olmayacak, kale olacak. Kuşlardan güvercin... Haydi neyse, ama şahin daha iyi... Kumru ise asla!

Kendi kendime sorup duruyorum... Edebiyat adına, sanat adına olduğu kadar, gerçek toplumculuk, gerçek devrimcilik adına da soruyorum: Bu ne biçim bir sanat anlayışıdır ki; hem diyalektikle temellenir, hem insanın ve yaşamın bütünselliğini böylesine parçalama pervasızlığını gösterir? Kendi ülkesinin ve kendi ülküsünün en büyük şairinin Varna'dan ünleyen sesini duymaz mı? Yoksa o, gündüzleri sosyalist Dr. Nazım'dı ve Memleketinden İnsan Manzaraları'nı yazıyordu da, geceleri bireyci, küçük burjuva Mr. Hikmet olup, 'Saat 21-22 Şiirleri'ne mi kalem üşürüyordu?

Bir sanat anlayışının dayandığı felsefe temeli erozyona uğratılmaktaysa ve bu erozyonun farkına varılamıyorsa; şiir de, öykü de, roman da göçük altında kalacaktır. İnsan gerçeğini yazmak, işçi sınıfına hizmet etmek amacını haykıran ses, göçük altından duyulmaz olacaktır. O zaman yapılacak iş ve yapmalarına ramak kalmış olan iş, insanın ve yaşamın olmadığı bir yerde, birtakım Gepetto'cukların kendi yarattıkları işçi Pinokyolara hizmet etmek ve gerçek önderler yeryüzünde, insanı bütünselliğinden soyutlamayan, yaşamın, doğanın ve tarihin diyalektiğini doğru anlayan sanatçılarla omuz omuza verirken, Pinokyolarının canlanıp kendilerine önderlik etmesini boşuna beklemek olacaktır.

'Melâl'i 'celâl'den ille de koparma gayretkeşliği yolunun sonunda doğacak yapma bir güneşten bile haber vermiyor edebiyat astronomisi.

Istanbulsuzluk

Istanbul'un köşkleri, koruları, tarihi yaşamış yapıları, silueti ışık hızıyla yitik bir geçmişe gömülüyor. Boğaziçi, Kadıköy, Beyoğlu... Istanbul'un, yalnız birini sevmek bir ömre bedel semtlerinin hepsi, içler acısı durumdalar. 'Kimlerin içine acı?' derseniz, elbet asıl, eskiyi bilenlerin, sevenlerin... Çürümeye, yokoluşa, habis metamorfoza dolaysızca tanık olanların. Ama Istanbul sözkonusu olduğunda, 'eski'nin ölçüsünü belirlemek de mesele. Her geçen yıl değil, her geçen gün birşeyler daha koparıp götürdüğü için, içi acıyanlar arasında, 'eski Istanbul'u bilmeleri 'muhal' olan yirmi-yirmi beş yaşında gençler de var. Istanbul erozyonu, çok farklı açılardan, çeşitli boyutları, nedenleri, sonuçları ile yazılıp çizilip duruyor. Hatta, 'eski' nin ölçüsü kaçtığı için, çok genç yaştakilerin nostalji yazıları da kervana katılıyor.

Bu 'elden giden Istanbul' yazılarının kimileri pek sade suya, kulaktan dolma bir öfke ya da özlemi dile getiriyorsa da, ben yine, rastladıklarımın, ulaşabildiklerimin hepsini tavsamayan bir ilgiyle, umutla okuyorum. Yazılara yansıyan düşüncelerde, duygularda buluşmak, neredeyse hayatta buluşmak kadar heyecan verici oluyor çünkü. Hele yoğun buluşmaları yazıda, yazında yaşamaya zaten alışık bir insansanız. Vazgeçmiyor insan kolay kolay, küçük de olsa, öylesi bir buluşma olasılığından. Üstelik hayattan daha verimli bu bakımdan yazı dünyası; nitelik açısından değilse de, nicelik açısından! Hiç olmazsa benim için bu böyle. Bir yeğleme ya da yakınma dile getirmiyorum bunu söylerken; bir saptama yapıyorum yalnızca.

Şimdi, bunları yazarken muradım gerçekten sadece saptama. Yoksa, derinine inecek olursak, yazı dediğimiz şeyin varoluş temelinde (temellerinden birinde) iletişim bulunduğuna göre, eğer konu 'elden giden Istanbul' ise, insan elbet hayata ilişkin birtakım sonuçları olsun ister yazdığının-okuduğunun. Istanbul yazılarıyla doyul-

maz. Doyulmamalı da. (Hoş, yazılarla değil ama, yazılara doyuluyor doğrusu zaman zaman. Gına geldiği bile oluyor. Ama ben şimdi, moda sakızlardan biri olarak çiğnenen Istanbul teranelerini dışta tutmak istiyorum!)

Istanbul için –yazıdan öte– somut sonuçları içimi minnetle dolduran çaba ve çırpınışları olan birini, Çelik Gülersoy'u, apayrı bir yere yerleştiriyorum. Herhalde onun da yazılarda yaşadığı gönül buluşmaları oluyordur. Ama kimbilir, yine yazılarda, ne yenmez yutulmaz martavallar buluyordur; benim bir burun kıvırmama karşılık, o bin burun kıvırıyordur, diye düşünürüm sık sık.

Başa dönüyorum: Istanbul'un köşkleri, koruları, tarihi yaşamış yapıları, silueti ışık hızıyla yitik bir geçmişe gömülüyor. Boğaziçi, Kadıköy, Beyoğlu... Istanbul'un, yalnız birini sevmek bir ömre bedel semtlerinin hepsi içler acısı durumdalar... Evet, böyle başladım. Ama bunlardan başka, bunlardan öte bir yere getirecektim sözü. Istanbul herşeyden önce bir kenttir. Çürüyüşü, yokoluşu ilkin yapılarda, sokaklarda, meydanlarda, bahçelerde, korularda dışavurur kendini. Önce fiziksel olanın, duyularla algılananın erozyonu çarpar insanı.

Sonra Istanbul, açık ve kapalı mekânlarıyla birarada hemen düşünülen, hatırlanan, ya da düşünülmesi, hatırlanması gereken, bir yaşam biçimidir. Istanbul sadece bir kentin değil, o kente bağlı başka şeylerin de adıdır. O başka şeylerin başında, bir yaşam biçiminin. O yaşam biçimi tek değildir elbet... Bunun Pera'sı, Üsküdar'ı, Şişli'si, Maçka'sı, Yeşilköy'ü, Erenköy'ü, Ada'sı, Moda'sı vardır. Ama bu yaşam biçimlerinin çoğulluğundaki bir birliğin, bir ortaklığın adıdır Istanbul.

Mekânların ihyası, anıştırması, replikası olabiliyor. Bir kişinin aşk gücü ile bile olabiliyor işte. Çelik Gülersoy bunun feriştahını yapmıştır. Üç-beş, on-yirmi, bilemediniz yüz yerde yapabilir bunu. Ama onun aşkı ile bile üstesinden gelinemeyecek şey; o mekânların, o yitmiş ve unutulmuş yaşam biçimleriyle can kazanmasıdır. Yaşam biçimleri ise, vahacıklarda serpilmiyor, serpilemiyor ne yazık ki. Istanbul fizik yapısıyla, bugün can çekişmekteyse; 'modus viven-

di'siyle çoktan öldü de, –halk deyişinde dile geldiğince– 'ölmüşüm, ağlayanım yok' diyesi bile kalmadı. Şaşılmaz buna. Çünkü bir yaşam biçimi, o biçimde yaşayanlarla, insanlarla varolur ancak. Istanbul insanlarının, Istanbulluların, Istanbulca yaşayanların ise, binip gidecek güzel atları bile olmadı. Azaldılar, seyreldiler ve 'yahudi delikleri'ne sürüldüler. Henüz 'ihtilâttan men' edilmedilerse de, kentte birbirlerini bile bulamaz oldular. Yalnızlaştıkça yalnızlaştılar. Nostalji bile haram onlara. Yazıları bile, anonim bir söylem içinde kaynatılıp eritilecek bu gidişle. Latif Demirci'nin enfes buluşuyla, 'nostalcisi kandilli'ler, kandillerine floresan ampul takıyor şimdilerde. Anmadan geçemeyeceğim; Melisa Gürpınar'ın 'Istanbul'un Gözleri Mahmur'u bu furyada araya kaynarsa, hazin yazgıdan payını almış olacak: 'Bugün eski Istanbul'dan artakalan insanlar, doldurulmuş sarnıçlar gibi yüreklerini susturdular, yerini bile unuttular acılarının' demiş ya.

Istanbul, Istanbullu olmuş olanlar için ölüyor. Istanbul'da yeni doğanlar için yeni bir Istanbul doğuyor. Istanbul, köşkleri, koruları, tarihi yaşamış yapıları, siluetiyle değil yalnızca; yaşam biçimiyle, insanlarıyla ve diliyle ölüyor. (Yoksa, 'öldü' mü demeliydim?)

Istanbul'un dilini yazmak istiyordum ben asıl, bu yazıda. Türkçe'nin yaşamış, incelmiş, işlenmiş, demlenmiş Istanbulluluğunu ve bir yaşam biçiminin nasıl, bir dilin sentaksına ve semantiğine sindiğini ve bunun tersini... Şimdi o dilin nasıl dolaşıp düğümlendiğini... Bir 'edebiyat'ın nasıl o düğümle boğulduğunu... Sıra gelmedi. Ama, Şubattan tezi yok, gelecek!

Dilde Istanbulsuzluk

'Istanbulsuzluk' başlıklı yazımda, dizgici haklı olarak bütün 'I'larımı noktalamış.(*) O kentin adı, yazım kılavuzlarına göre 'Istanbul' diye değil, 'İstanbul' diye yazılıyor da ondan. Oysa ben özellikle, yazının konusu gereği, söylediğim gibi, yazmıştım 'Istanbul'u: 'I'yla!

Bu yazıda, söyleyeceklerimi yazılı olarak anlatmak çok güç, –kimi yerde– bayağı olanaksız olacak. Istanbul Türkçesinin gitgide elden ve dilden kayan özelliklerini, bunların karşılaştırmalı örneklerini, sessel bir düzlemden görsel bir düzleme aktarmak, her zaman 'I'nın noktalarını koyup kaldırmak kadar kolay olmuyor.

Temelde fonetik bir dildir Türkçe. Yani yazıldığı gibi okunan. Ama bu kural harfiyen uygulandığında, hemen hızla uzaklaşılır o dilin işlenmiş, demlenmiş Istanbulluluğundan. Bunun gibi, kimi takılandırma kurallarına bağlılık da, alır Istanbul'dan sizi, dilbilgisi kitaplarının yaşamasız coğrafyasına atar. Televizyonda her akşam hava raporunu dinlerken, 'Kırklareli'ye' ne kadar yağmur düşeceğini, 'Kırklareli'de' ısının kaç derece olacağını merakla beklerim. Spikerin –ya da kuralcılığın– Istanbulsuzluğu sonucu, 'Kırklareli'ye', 'Kırklareli'de' sözcükleri tırım tırım tırmalar kulağımı. 'Kırklareli'ne', 'Kırklareli'nde' demezler, diyemezler bir türlü. Oysa biz 'Beyoğlu'yu' aramayız, 'Cağaloğlu'ya' gitmeyiz, değil mi?

Çocukların anadillerini öğrenip konuşmaya başlaması ana kucağında, aile ocağındaysa, bu dilin gelişmesi, olgunlaşması, ayırtılanması (nüans), zenginleşmesi, vurgu ve tonlamaların yerleşiklik kazanması, kısmen okulda oluyor, kısmen de evlerin baş köşelerine kurulan televizyon aracılığıyla. Demek ki, Istanbul Türkçesi konuşulan bir aile ortamında yetişmeyen çocuk, anadilinin en yetkin bi-

(*) Biz, bu kitapta yer alan tüm 'Istanbul'ları 'I' ile dizdik. (Ed. Notu)

çimini okulda öğretmeninden duyacak ancak, televizyonda spikerden, sunucudan, konuşmacıdan. Evinde Istanbul Türkçesi konuşuluyorsa bile, sesli medyanın etkilerine açıktır onun kulağı ve dimağı.

Sözgelimi, 'yumuşak G'nin –sözcük sonunda yer almadıkça– hiç telaffuz edilmeyeceğini gelin de öğretin televizyon çocuğuna.

Türkçe yazıldığı gibi okunan bir dildir diyoruz ama, 'geleceğim', 'yapacağız' demiyoruz. 'Bağırmak' yazıyor, 'bağarmak' diyoruz... Öyle değil mi? Ve 'değil' değil, 'diil'!

'Kâğıt'ta, 'zevk'te, 'kırmızı'da 'K' hep 'K' diye yazılıyor ama, okunuşları aynı mı? Televizyon spikerinin ağız dolusu 'Hakkari' dediğini günde on kez işiten çocuğa, 'inkilap' denmeyeceğini öğretemiyorsunuz; öğretemezsiniz. Okulda öğretmeni de 'Gençlik' sözcüğünü açık 'E' ile telaffuz ediyorsa, 'yemyeşil'in 'yem'ini yamyam gibi açıyorsa, hangi Istanbul Türkçesiyle konuşmasını bekleyebiliriz çocukların?

Bölgesel şiveler, diyalektler, resmen 'standart Türkçe'nin dışında tutuluyor; bunu da ağız taklitlerine TV dramalarında yer verilmesinden anlıyoruz! Haa, demek bu Karadeniz, şu Güneydoğu, şu Ege ağzı... Onun dışında pek düzgün, güzel Türkçe konuşur televizyon! Ama ezik sesli harfler, hispanik 'H'ler, gırtlaktan kopan 'G'ler, kısa 'A'lar, kalın 'L'ler, arabesk vurgular 'standard'a uygun sayılıyor olsa gerek... Ertürk Yöndem gibi bir fenomen, sunucu diye devlet televizyonuna çıkabildiğine göre! TRT'nin; örnek ve standart Türkçenin sesi olması gerekirken; –Ertürk Yöndem'in kâbına varamasalar da– diksiyon ve entonasyon eğitiminin yanından geçmemişlikleri dillerinden dökülen pek çok spikere ve sunucuya yer vermesi, dilimizi hızla kaybetmemizin sesli-görüntülü resmidir!

'Niçin sayıları her gün çoğalan illerimizden herhangi birinin dili değil de, ille Istanbul Türkçesi?' derseniz; aslında Paris Fransızcası, BBC İngilizcesi, Hochdeutsch... O diller içinde nasıl bir ayrıcalık taşıyorsa, Türkçenin de en diyalektsiz, en işlenmiş, en kıvrak biçimi Istanbul Türkçesidir de ondan. Bölgecilik yapıyor değilim; çünkü Istanbul Türkçesinin Istanbulluların tekelinde olduğunu öne

sürmüyorum. Şiir gibi, müzik gibi Türkçe konuşan tanıdıklarım arasında, değme Istanbulluya taş çıkartacak bir Karadenizli, bir Vanlı, bir Musevi var. Sesleri kulaklarımdadır. Diyeceğim, iş nüfus kâğıdında değil.

Doğruluğun yanı sıra, dilbilgisi kitaplarından taşan bir yaşarlığa sahip olduğu için, Istanbul Türkçesi bir edebiyattır. Canlı, zengin, işlenmiş, demlenmiş, şiirle, hikâyeyle, romanla boyutlanmış, kendi hayatı olan bir edebiyat. Onu dili çalan ağızlara, zâf-ı telif yazan kalemlere terkedersek, geri çekilir. Dilbilgisi kitaplarının madde başlıklarına hapsedersek, ya kaçar, ya kurur, yaşarlığını yitirir.

Deneme ve Günah

Deneme yazarlığının nemene bir yazarlık olduğu bir türlü aydınlanamıyor. Nasıl aydınlansın ki, neredeyse deneme yazarı sayısınca, hatta deneme yazısı sayısınca deneme çeşidi var. Kalem oynatmalar deneme, 'ruh durumlarına', yaşantılara ilişkin programsız yazılar deneme, iri iri savları olmayan ama ağırbaşlı kuramlar geliştirmekten de geri durmayan düşünce ürünleri deneme, kimi anlatılar, şiire göz kırpan, utangaçlığı üzerinden atamamış kimi torlak yazı parçacıkları deneme...

Montaigne'inkiler, Bacon'ınkiler, Gide'inkiler, Pappini'ninkiler, Huxley'inkiler deneme... Yetkin'inkiler, Anday'ınkiler, Hızır'ınkiler, Birsel'inkiler, Edgü'nünkiler deneme... Niye ille de bir ortaklık aramalı, bulunmadığını ve bulunamayacağını bile bile? Adlandırmaların bir çeşit ortaklığı varsaydığını uslu uslu bellemiş, öğrenimli, eğitimli kafalarımızdır gönlümüzü çelen, denemeyi kapılandırma çabamızda. O, köprüaltlarından yakınmasa da, biz ille yerleştirmek istiyoruz onu rabıtalı bir ailenin sevgisizlikten korkmayacak kadar rabıtalı çatısı altına. Geleceğini 'müemmen' saymaktan doğası gereği kaçınan denemenin, nerede akşam orada sabahtan da ürkmesi gerekebileceğini böylelikle aklına düşürüyoruz.

Bizim ailede, kendisine 'evlat muamelesi' yapıldığı başına sık sık kakılan bir 'besleme' vardı. Cevherli bir kız çocuğuydu. İki yakası bir araya gelmez böylelerinin. Onun da gelmedi. Bir yandan dünyasını da şaşırtmışlardı sevapçı akrabalarım, pabuçlarını ters giymek olasılığının başını küçükken ezmek telâşıyla. Evelallah sınıf bilinci gelişmiş insanlardı. Neyse, bu sudan ucuz ahret sigortası Eminecik, 'evlat'la 'lık' arasındaki uçurumu atlamaya kısa gelen bacaklarıyla hayatı adımlaması gerektiğini düşünecek vakit bulunca, konak kazıntısı onsekiz odalı evin, ona en az eğreti düşen onsekizinci odasına, turşu küplerinin, reçel kavanozlarının, keskin kokulu peynirle-

rin ve dizim dizim kuru bamyaların o korunmalı odasına koşardı. Günlerden bir gün; ben benzer bir sığınma için sandıkların, sepetlerin, albümlerin ve bir daha kimsenin okumayacağı gazetelerin-dergilerin yaşatılmadıkça yaşamayan odasını seçerken, onun niye yaşamla bağını hiç koparmayan, salamura salamura koksa da günde en az iki kez yaşama katılan kileri yeğlediğini merak edeceğim tuttu (benim sınıf bilincim daha o günlerden güdük kalmaya yargılanmıştı ya, kimseler akıl etmedi, şükür, vitamin kürünü). Bu şu demek oluyor ki, insanın en saygılısı da saygısızlığa teşnedir. Sandığın, umduğum ya da öyle düşünmekten hoşlandığım nedenle değilmiş Emine'nin oraya kaçışı. (Herhalde) hanımların aydan aya belli bir gün dışında kapısını açmayacağı bu 'yahudi deliği'nde o, bağiçinin Tokat'ıyla yağmalanmış sarayın Istanbul'unu dilinde döndürüyor, 'Gafaa, gafa, adam ool! Başka gafaya çevrül! Hanımciin atıcek, sürünüciin!' diye diye, bir kişilik çatlamasını zikzaklandırıyordu.

Hanımcığı atarsa sürünür müydü Emine? Hanımcığının Nihal'lerinin, Gülru'larının, Füsun'larının kâbına varamayışını Seval, Sevtap, Sevil gibi 'sev'meli adlarla çetrefilleştirerek, sevecenliğin sıcaklığını, farkına varamayacağı bir hüsranda gezinirken bulmadan yitirdiği bir kimyaya mı çevirirdi? Bilinemez! Hoş, niye bilinemesin, Emine feleğin çemberini bizden hızlı çevirmedi mi?

Ne diyordum? Deneme, Emine gibi bir şeydir işte benim için. Kendine ne kadar bir çekidüzen vermek istese veremeyen, vermediği sürece kendisi olan, 'başka gafaya çevrülemeyen', 'kötü' olmak tehlikesini bir tehlike kâh sayan, kâh sayınayan, kendinden yiyen bir yazın türü! Nesebi önemli değil, sahih ya da belirsiz, ama encamı belirli bir tür. Edebiyatın ahlâkını zorlayan, öte yandan edebiyatın ahlâkını yapan bir tür. Dil dediğimizi dillendirmeden, dile düşürmeden dost tutmuş bir ahlâk kovgunu. Kimse dünyanın en eski mesleğini, hiç olmazsa 'eski'liğin her zaman duyurabileceği bir saygıyla anmasa da şimdilerde, deneme, edebiyatın 'saygın yosma'sı olacak. Yirminci yüzyılın insanı, 'yeni insan'; denemeyi, edebiyat gördüğü her yerde edebiyatla sevişen, edebiyatsızlığa en edepsiz ve en çığırtkan haliyle karşı duran, isteyenin edebiyatın 'kanayan bir

yarası' olarak görüp, öldürerek kanamasını durduracağı, ama isteyenin de, ya yazmakla ya okumakla, kanatarak ve kanayarak da olsa öne çıkaracağı, arka çıkacağı bir edebiyat yaşantısı olarak tanıyabilen insan... Dır.

Deneme hırçındır zaman zaman. Üstelik, artık lafı oraya getirmenin sırası, kendine deneme diyen her yazı deneme değildir. Deneme, insan içine çıkacağını düşünerek ötesini berisini çekiştirip kendini deneme kılığına sokan bir yazı olamaz. Öte yandan, hem bir mesajı olan, hem de bu mesajı gözünü kırpmadan gelgeç bir esintiye, sevgiye, heyecana, bir gönül çelene feda edebilen, toplumda yeri olmayan bir türdür. İçin için, hiç bir zaman, hiç bir şey feda etmediğini bilendir.

Denemeye hayatı bilerek yaklaşırsak (edebiyatı diyecektim), onu kütüğe geçirmek yerine çok daha isabetli bir iş yapabiliriz. Denemeyle 'hayır'larımızı törpüleyebilir, 'evet'lerimizi sınayabilir, 'belki'lerimizi bileyebilir, özgürleşebiliriz.

Yeter ki, deneme dediğin usta elinden çıkmış olsun (müptedinin, çaylağın, hamın, hantalın en barınamayacağı yazı deneme yazısı çünkü), hani şunca yıldır benim kanırttığım kabuktan sızmak bilmeyen kan foşurdasın, bu işin ustası gelsin üstesinden. Diyelim bir Pappini, diyelim bir Salâh Birsel parmak ısırtsın, denemeye aşkolsun dedirtsin. Böyle böyle de, denemenin iğvasına kapılmanın tadı tadılmayagörsün. Gör başına neler gelir.

Bu yazı için özel küçük sözlük:
Müemmen: Sağlanmış.
Teşne: İstekli, dünden hazır.
Nesebi sahih: Yasaya uygun bir evlenme sonunda doğan (çocuk).
Encam: (Yaşama olaylarında) son, işin sonu.
Müptedi: (Bir şey öğrenmeye) yeni başlayan, başlayıcı.
İğva: Günah vs.'ye teşvik etme ya da olunma.

Deneme / Yanılma

Deneme, vakti olanlar içindir.

Edebiyatın pabucu dama atılmak üzereyken, hatta belki kendisi de pabucunun derdine düşmüşken, yani şu 1992 yılında, 'deneme-i mihr ü vefa'yı kim okur, kim yazar! Bir yandan kimileri –nedense biraz da kendilerine övünç payı çıkartarak– 'sür'at asrındayız' teranesini 'bilişim çağındayız'a uyarlamışlar, insanlara vakit tasarrufu sağlamanın herşeyden önemli olduğuna inanmışlar. Görsel ileşitimin giderek 'kahir' bir öneme kavuştuğu gerçeği de onların ekmeğine yağ sürmekte. ('Kahir' sözcüğünü özellikle seçiyorum. Bilirsiniz elbet, 'ezici' diye Türkçeleştiriliyor bu sözcük; ama asıl anlamı 'kahredici'dir. Eh, Türkiye'de görsel iletişim denince akla gelen televizyonun 'ezici' olduğu da yanlış değil ama, 'kahir' sıfatı tam yerini bulmuyor mu?!)

Ekran, ekran, ille de ekran... Kâh televizyon ekranı olarak, kâh bilgisayar monitörü olarak; edebiyattan vakit, emek, muhatap ve rol çalıp duruyor. Yaygın olarak inanılıyor ki; görsel iletişim yoluyla beslenmeye alışan kuşağın dijital alımlama yetisi, artık 'tuğla gibi' romanlara pabuç bırakmayacak. Şiire programlanmamış ruhlar, lirik ve epik girdilerle karşılaştığında pan yapacak.

Ayrıca, 'vakit' kavramı beyinsel enerjiyi tehdit ederek, daralma ve daraltma işlevleriyle belirlenir oldu. Beyin, elektronik ardılına teslim oldu, olacak. Muhalefete bile geçemeden, silinip gidecek sanki. Bu gelişmeler, pratik işlemlerde, teknoloji üretiminde ve kimi bilim uygulamalarında mutlu sonuçlar verdikçe; ama tersine, felsefe, edebiyat ve sanatta ise hayli yaya kaldıkça, kabahati gelişmelerin geliştirilememiş yanlarında aramaktansa, ayaklarına çelme takan 'beyhude' insan etkinliklerinde bulmak ve onları çağın dışına itelemek çağdaşlık gereği gibi görülüyor.

Aslında yalnız felsefe, edebiyat değil... Örneğin müzik de fazla

enerji tüketimine yol açıyor. Vakit denilen ve başka her yerde savurganca kullanılabilen kimya, sözgelimi uzun... upuzun bir senfoninin, bir konçertonun icrasında ve dinlenmesinde harcanmış enerji sayılıyor. Tiyatroyla, resimle, heykelle uğraşmak da, hakezâ, çağın isterlerine uygun düşmüyor. Meğer ki insanın en ilksel tutkularından biri olduğu için hâlâ çaresine bakılamayan 'oyun' eğilimine dolaysızca hitap etsinler ve mucizevi 'mouse'lar marifetiyle ekranda yansıyabilsinler.

Düşündüm de, demek Hulki Aktunç da henüz uyanmayanlardan. 'Aşka Vakit Yok'muş! Aşka vakit bulunur da, başka vakit yok Hulki Bey. Sen o 'B' harfini arayadur, atı alan Üsküdar'ı görmeden geçiyor. Sanata, felsefeye vakit yok. Edebiyata hiç mi hiç vakit yok. Çünkü bunlar çağın dilini, işlem dilini yakalamakta isteksiz ya da elverişsiz. Nitekim biz eskiden, vakit bolken, çok okurduk. Şimdi okumayışımız, çağdaşlık gereği. Çünkü yakalamakta olduğumuz çağın vakti yok. Vakit, kimya!

On yıl kadar süren bir şaşkınlık ve uyum sıkıntısından sonra, toparlandım. Temkinli adımlarla, çağıma ayak uydurmaya giriştim. Önceleri umutlanmıştım da! Deneme dediğin, hikâye gibi, roman gibi değil ki... Asgari enerjiyle okunabilecek kadar kısa, kısacık tutarsın istersen denemeyi. Hatta 'compact yazın' diyerek, geçerli bir kavramsal ve dilsel cila atarsın üzerine... Gün bugündür; yıldızı sönen edebiyatın parsasını denemeyle toplarsın. Üstelik alan da pek tenha. Öbür yazarlar uyanıp denemeye kalem üşürene kadar avans bile alırsın diye... Hep öyle olmamış mıdır? Bir şey yapacaksan, 'ilk' olmalı. İlkel de olsa ziyanı yok, 'ilk' olsun da. İşte böylece, Montaigne'den beri can çekişerek de olsa yaşayan 'deneme' türünü 'compact yazın' suni teneffüsü ile ihya etmeye ve kendi kendimi gaza getirip ilk Türk compact yazın ajanı olmaya iyice heveslenmiştim ki... Eski alışkanlık, gereksiz mi gereksiz bir adım attım. Ne de olsa bir kalem yatkınlıkları vardır diye, eski ustalardan birer ikişer deneme örneği okuyarak, yeni yoluma ısınayım dedim. Montaigne pek eski geldi de, Roland Barthes, Umberto Eco, Octavio Paz falan gibi nisbeten yeni yabancı denemecileri okudum. Sonra Ahmet Mithat

Efendiyi falan atladım da, daha yakın dönemlerden Ataç, Salâh Birsel, Nermi Uygur, Enis Batur... herbirinden ikişer üçer denemeyle ısınma turlarımı sürdürdüm. Sarmadı. Açtım kendi kitaplarımı, dosyalarımı... Bakalım ben neler yazmışım, ne de olsa 'compact yazın' ajanı olmadan önce ben de normal bir deneme yazarı değil miydim? Ne diyorum size... Okuduklarımın hepsi birbirinden korkunçtu.

Ne çok vakitleri varmış o çağlarda bu deneme yazarlarının! Kısacık yazıları amma uzatmışlar. Hepsinin içinde irili ufaklı hayatlar vardı. Dilleri de geçerli dillere uyumlu değil. Bir program seçip onda karar kılsalar ya. Ne gezer, her yazı için ayrı bir program oluşturmuşlar. İlkelliğin daniskası yani. Baktım, değmeyecek bu tür için harcayacağım ihya çabaları. Şu sonuca varıp el etek çektim compact yazın ajanlığından: Deneme, vakti olanlar içindir. Tıpkı felsefe gibi, bütün sanatlar gibi, edebiyatın öbür türleri gibi, aşk gibi, deneme de çok bol vakti olanlar içindir. Yaşamaya vakti olanlar için.

Yaşamın Çiçek Tozları

Oniki yıl arayla, yeniden dönüyorum 'yaşamak' dediğimiz maceranın nasıl bir anlamı olabileceğini eşelemeye:

Yaşamak; kâh kopuk kopuk, bölük pörçük, kâh an be an, hiç sektirmeden, 'birşeyler'le *karşılaşmak* demek olmalı diye düşünmüştüm o zamanlar. Enine boyuna arşınlamıştım bu düşünceyi. Şimdi, onca 'karşılaşma'dan sonra, durup elekten geçiriyorum yaşananla yaşanmayanı, iz bırakanla uçup kaçanı... Yine aynı noktaya geliyorum: Kişinin birşeylerle, birileriyle, kendisini kuşatan, çevresinde dönenip duranlarla, bir yerde, bir anda, karşılaşması, yüz yüze gelmesi –hatta gelivermesi– yaşamak macerasının özü olsa gerek, diye düşünüyorum.

Doğrusu hoşa gideceğini, doyurucu bulunacağını da hiç sanmıyorum bu 'karşılaşma' kuramının! Biliyorum, çok kişi dudak bükecek. O ağır, derin, yüklü, anlamlı kavramı; 'karşılaşma' gibi sıradan, albenisiz bir düşküyle eş tutmamı belki benim fukaralığıma verecekler. Çünkü öyle doyurucu, açıklayıcı, gönendirici görünen tanımları var ki yaşamanın; hemen herkes, kendi yaşamış olsun olmasın, bu tanımlarda bir hikmet payı sezinlemeye eğilimli. Öyle ya, 'Yaşamak bir süreçtir', 'Yaşamak, eylemde bulunmaktır', 'Yaşamak, mücadele etmek/ vermektir', 'Yaşamak, derin ve yoğun bir uğraştır' daha... 'Yaşamak, yorulmaktır', 'Yaşamak, tüketmek ve tükenmektir', ya da, 'Yaşamak, üretmek ve dönüştürmektir' ve dahaları, dahaları...

Herbiri bir başka süzgeçten geçmiş bu süzme tanımların yanında, 'Yaşamak, karşılaşmaktır' epeyi öksüz kalıyor. Oysa, bütün bunların temelinde –ya da belki üstünde–, yaşamayı yaşama kılan, çok daha somut, çok daha gerçek, çok daha kaçamaksız bir öz bulunmalı. *Karşılaşmak*, karşı karşıya gelmek/ kalmak, onsuz olunmaz bir belirleyicisi bence yaşamanın.

Peki... bir işin gereklerini yerine getiren, bir yerden kalkıp bir

başka yere giden, karar veren, seçen, düşünen, değerlendiren, yargılayan, savaşan, direnen, seyreden, vazgeçen, bekleyen, boşveren, öfkelenen... Uzatmayalım, eyleyen ya da eylemeyen kişi, yaşamıyor mu?

Bunlardan, ama sadece bunlardan yola çıkarak, bir kesinliğe varılamaz diyorum ben işte! Bütün bu etkinlikler, edilginlikler yaşamanın yansımaları olabileceği gibi, yaşamasızlıkla koşutluk içinde gerçekleşmiş, gerçekleştirilmiş de olabilirler. Eğer bir karşılaşma –türlü karşılaşmalar– araya girip yaşananın altını çizmiş, yaşananı yaşayanın gözüne sokmuşsa, işte o altı çizilen yaşanmıştır, 'yaşantı' olmuştur. Yaşananlarla –altı çizili yaşananlar, yani 'yaşantı'larla– yaşanmaksızın başa gelenler, baştan geçenler birlikte, 'yaşam'ı oluştururlar.

Örnekse, diyelim bir ölüm; bütün törenlerden, ölümü izleyen günlerin tatsız, boğucu ezikliğinden, acımalardan, yanmalardan, anmalardan çok sonra, ansızın, hiç beklenmedik bir anda, ilk kez ve taptaze *yaşanabilir*. Bu, onunla gerçekte ilk kez *karşılaşmış* olmak demektir. Hemen her insan, hepimiz, çoğu zaman akıl almaz biçimde dikkatsiz olabiliyoruz!

'Hayatının bir roman' olduğunu söyleyenlerin anlattıklarına kulak verecek olursak, pek olaylı geçen bir süreçten söz edildiğini anlasak bile, yaşananın, yaşanmışın bu yaşamdaki katkısını ve payını ayırt edemeyiz. Diyeceğim, serüvenleri dillere destan olmuş biri pekâlâ yaşantı fukarası olabilir de, bir başkası, çok daha dar görgü-bilgi olanaklarıyla, dünyanın kaç bucak olduğunu yaşamasına aktarabilir. Dünyanın bucaklarıyla karşılaşmak, bir bakma başarısı ve becerisidir. Bu da ancak severek ya da seçerek olur. Tavır takınarak, yerini, konumunu belirleyerek, baktığını-gördüğünü anlamlandırabilir, yaşantılaştırabilir kişi. Aynı nesnel dünyada, aynı nesnel koşullarda yaşarken, kişiler arasında iletişim tıkanıklıkları olması bundan değil mi? İnsanı görüşümüzde, dünyayı görüşümüzde (ya da en azından, onlara bakışımızda) ortaklıklar bulunmadıkça, bir dünyayı paylaşmanın bunca katlanılmaz oluşu ve dünyaların ayrılması, dillerin ayrılması bundan değil mi?

Yaşaması olmayanın, yaşantıları çekip çevirmek, dizginlemek, tornalamak istemesi bundan. Acıyı yaşayanın, haksızlığı yaşayanın, öfkeyi yaşayanın, değerleri yaşayanın; eylemi yaşamasından ve olanca yoğunluğuyla *yaşamasından* bunca ürkülmesi, korkulması ve yaşaması olmayanların, yaşamları boyunca, aslında sadece bu korkuyu yaşamaları da bundan.

Ne var ki, yaşayana yaşadığı, yaşamayana yaşamadığı ve bunun niye böyle olduğu öğretilemez. Öğretmek, kavramlara dönüştürmektir bir şeyi. Bir düzeyden alıp başka bir düzeye taşımaktır. Bu taşıma sırasında, taşınanın üzerindeki çiçek tozları, yongalar, can serpintileri, ince ışınlar dökülür gider. En kavramlaştırılmaz olandır bu yüzden yaşamak. Hemen hemen herşey, yaşanabilir. Hemen hemen herşey! Ancak kavramlar yaşanmaz. Kavramların içi boştur. Oysa yaşantılar, belli bir yer ve zamanda, belli bir kişi tarafından yaşanmış olmasalar ve salt bir olanak olarak karşımıza çıksalar bile (bütün gerçek sanat yapıtlarında olduğ gibi), hep doludurlar, dopdoludurlar.

Şiir ve Soru

İnsanlar anlaşıldıktan ve cihanın da sırrı kalmadıktan sonra, hâlâ, bir hayal için ufka bir ok atar mıydınız.

Ülfetin belalı, uzletinse sıkıntılı olduğunu düşünenlerdenseniz, ömrün geri kalanını nasıl geçireceğiniz sizi kaygılandırır mıydı?

Magazin basınında sık sık rastlanan testlerde, böylesi sorularla seyrek bile karşılaşılmaz. Oysa insanın kendisinde merak edeceği eğilimler, çekilimler, itilimler, çekinimler bunlar olmalı asıl!

Merak uçsuz bir iptir; tuzlu, yeşil, dalgalı olmasa da. Ve o ipi, türlü kuyulara, türlü amaçlarla sarkıtırız da; yakında, en yakında olana, aramızda bir iplik mesafe bile bulunmayana, hiç uzatmayız.

Çünkü, kendini herkes tanır. Tanımalar ve tanışmalar ağının dibine, bir belit sarsılmazlığıyla yerleştirilir çoğu durumda bu inanç. Kim soru işaretlerinin çengelini kendi benliğine takmaya vakit bulur, gerek görür, cesaret eder –eğer oldukça 'tuhaf' biri değilse?

Güvensizlik de kendi sınırlarını bilmek ister, bilisizlik de. Şüphe de, hep şüphe edilemeyecek bir şeyin peşindedir. Felsefenin tarihinde, şüphecilikten kıl payıyla sıyrılmış gibi, durucuk duran mantık anıtı filozof(*) bile, 'yakîn'in peşinde olduğu için, mağribi gibi sarılmamış mıydı 'dubito'ya (şüphe ediyorum) ve tarzan gibi sıçramamış mıydı 'cogito'ya (düşünüyorum)? Böylece, gerçekliğin ve usun güneşi aydınlatıvermişti zaten pek de gölgede olmayanı: 'sum' 'sum' 'sum' (varım-m)!

Ondan sonrası çorap söküğü gibi çözülüvermişti. Ama ne o, varlıkbilimsel şüpheden daha derin şüphe konuları olabileceğini kurcalamak istedi; ne varlığı, bilgiyi, değeri didik didik didikleyen, kılı kırk yaran diğerleri.

Var olmayı, bir 'ben' tarafından algılanmış olmaya kadar indirgeyen, bir anlamda şüpheyi teke tek düelloya davet eden en müthiş

(*) Descartes.

idealist (**) bile, 'sole ipse' (bir tek ben) derken, aralık kapıdan sorgu hücresinin dşına kaçırıveriyordu 'ben'ini.

Çünkü bu sorgulayıcılar; maddeden de kuşkulansalar, tinden de kuşkulansalar, usun güdümüne ve içkin disiplinine bağlıydılar. Filozoftular. Şair değildiler. Us ise, ancak şairin dilinde yüreğin gizlerine inebilen, kendi kendinin kılavuzu olmakla yetindiğinde ise, sadece anlamlı sorular üretebilen bir yetidir.

Anlamlı sorular dünyayı, evreni, düzeni ve düzensizliği, insanı ve usun karşısına çıkan herşeyi, herşeyi sorgulayabilmişlerdir. Yanıt bulmuş ya da bulamamış olabilirler, ama hiç değilse yanıta yöneliktirler.

'Ben'e ilişkin soruların ise; ancak özne yerine 'İnsan' geçirildiğinde anlamlı yanıtlar bulabilecek anlamlı sorular olduklarını, 'ben' le sınırlandırıldıklarında ise, ustan taşıp yüreğe ve görünürde şizoid bir tablo ardına sığınan, anlamdan özgür sorulara ve o soruların birer defalık yanıtlarına dönüştüklerini söylemek isterim.

Ya da kendileri şiir olurlar, ya da ancak şiirde can bulurlar.

Pascal'in 'La coeur a sa raison' deyişi; 'yüreğin kendine göre nedenleri vardır' ya da 'kendine özgü bir haklılığı vardır' gibi yorumlanmalara elverir. Ama 'Yüreğin kendi aklı vardır' diye çevrilmesi, oldukça ciddi bir sorumluluk yükler çevirene. Ne var ki, sorumluluklarla başetme yöntemi usunkinden çok farklı olan yürek, şiire açık bono verecektir diye düşünülmesine engel olacak bir us yok, bu yazıyı yazanla okuyan arasında.

Kendini herkes tanır. Ama şiirin eczasıyla yıkanmış bir fotoğrafına bakanın, aynada göregeldiği kendi imgesine pek benzemeyen bu yüzü tanımakta zorlanacağı; bir kere o fotoğraf(lar)ın iğvasına kapılanın ise, bu kez o aynalardan kuşkulanacağı da bir varsayımdır.

Şiirden soru çıkartarak başladığım bu yazıyı, sorudan şiir çıkartanların dizeleriyle bitireceğim. Böyle yapacağım ki, dünyayı aydınlatanın yalnızca yanıtlar değil, ama asıl sorular olduğuna ve bir sorular mesleği olan felsefenin, aklını yüreğine devşirmedikçe, 'ben'ini tanıma yolunda insana ayakbağı bile olabileceğine us yatırmamız kolaylaşsın.

(**) Berkeley.

Aldı Hilmi Yavuz: *'işte hangi uçurum dillerinin*
dip kuytularında olmak
beni sana göre daha sınırda kılar?
ve aramızdaki sınır
hangi kaybolmalarda
tenhayla çizilmiştir?

Şimdi kim dindirecek erguvanları bende?'

Aldı Melih Cevdet: *'Gerçekten yaşandı mı geçmiş çağlar*
Gökyüzünü gördüm beni görmedi
Bu mosmor sevinci yüreğime kim verdi
Ölümsüz olan yıldız mı var

Daha ağır alsak olmaz mı, nedir bu acele
Ne kaldı ağaçların çiçeklenmesine?'

Aldı Edip Cansever: *'Zamanlar geçtikçe neden*
Mutluluk mahzunluk oluyor fotoğraflarda
Acaba
Keder mi, acı mı, hüzün mü dünyanın rengi
Mahzunluk mu yoksa yaşam
Ve doğruyu söyleyen yalnız
O mu, Rilke mi
Ölümünü içinde taşıyan.'

Aldı Turgut Uyar:

Yeşilin tadı hani, gölün sevinci nerde
şimdi durup dururken nedir bu
gündüzü hızlandıran, geceyi bölen öfke
maviyi çağıran kim, kimdir çağıran maviyi
asıl mavi kimi çağırıyor, asıl onun adı ne?'

Ve aldı Ece Ayhan: *'Hangi çocukların neye imrenmesi yalınayak şiirdir?'*

İçten İçe İçtenlik

Deneme yazan insan, sık sık içtenlik sorunsalıyla karşı karşıya kalır. Ilişkilerde, davranışlarda olsun, yazıda olsun, aranan, özlenen bir niteliktir içtenlik. Ne var ki, bu bir sorun edinilince, buna özenilince ('özen'in değil, 'özenti'nin özenmesidir bu) içtenlik adına en sıkıcı, en tatsız şeyler yapılabiliyor. Günlük yaşamda, yani ilişkilerde ve davranışlarda içtenliği zorlamakla *lâubalilik* gibi bağışlanmaz bir bayağılığa düşülüyorsa, edebiyatta –genel olarak yazıda– aynı zorlamayla sırıtkan bir iticiliğe varılıyor.

Tabii bir yazılan edebiyat var, bir de okunan edebiyat. Edebiyatta içtenlikten söz edildiğinde bunlardan tam hangisinin kastedildiği de pek açık anlaşılmaz. Kurcalanması gereken bir sorundur bu. İçtenlik sorunu, 'yazarken' ile 'okurken' arasındaki ayrımın bir kez daha önem kazandığı sorunlardan biridir. Zorlama içtenliğin yapmacıklığa –yani içtenliğin bir daha bulunmamacasına yitirilmesine– yol açmasının yanında, yazarın –deyim yerindeyse– 'kendiliğinden' içtenliği, okurun bu içtenliğin tadına varmasında ve hakkını vermesinde çok güçlü bir etken olabilir.

Ama nedir bu, sunulup da geri çevrilen ya da sessiz sedasız paylaşılan içtenliğin içyüzü? Edebiyatta içtenliği bir özellik, daha doğrusu bir meziyet sayan kimi yazar ve kimi okur bu soruna nasıl bakıyor? Bunu doğru anlamak istiyorum. İlkin şöyle düşünüyorum: İçtenlik, edebiyatı edebiyat yapan vazgeçilmez bir özellik olmasa gerek. Üzerlerinde konuşulurken içtenlikli olup olmadıklarından söz bile edilemeyecek pek çok önemli, değerli yapıt geliyor aklıma... pek çok önemli yazar. Tolstoy, Balzac, Kafka, Huxley, Shakespeare, Cervantes... Ardı ardına aklıma geliveren bu birbirinden çok farklı yazarlar... içten miydiler, değil miydiler? Gevezelik olur bunu tartışmaya kalkmak. Çünkü bu tartışmaya bir temel bulunamaz.

Günümüzden yüz, bilemediniz yüzelli yıl öncesine kadar, kimin

aklına gelirdi romanda, öyküde, tiyatroda içtenlik peşine düşmek, hatta bulunsa bile üstüne gitmek, altını çizmek? Sanırım gerçekçiliğin nadir bir yan ürünü olarak girdi içtenlik eğilimi ya da kaygısı edebiyata. Niteleyicisi ne olursa olsun –eleştirel, toplumsal, toplumcu vb.– gerçekçilik; dışa ve dışarıya, dıştan ve dışardan yönelme tavrını keskinleştirdikçe, edebiyatı arayan yazar ve okur, neredeyse içgüdüyle, içe ve içerden yaklaşan bir damar aramaya koyuldular. Bu belki de, gerçekçiliğin yetkinleşmemiş ürünlerinin ve iyisiyle kötüsünün ayırt edilmesi için enikonu bir gözüpeklik isteyen 'gerçekçi' yapıtlar furyasının kışkırttığı bir eğilimdi başta. Ardından hemen, gündelik içtenlikle edebiyattaki içtenlik birbirine karıştırılır oldu. Daha doğrusu, edebiyattaki içtenliğe gündelik içtenlik gereğinden çok karıştırılmaya başlandı.

Gündelik içtenliğe –yani yaşarkenki içtenliğe– ise, mizaca göre değişik anlamlar yüklendiğinden, yazarın mizacı ile okurun mizacı arasında bir benzeşmenin bulunduğu ve bulunmadığı durumlar karşısında farklı edebiyat değerlendirmeleri ortaya çıktı. Bunların biri öbürünü çelse bile, eşdeğer bir saygınlık ve geçerlik kisvesine büründürüldüler. Bu da, birçok başka nedenlerin yanısıra, içtenliğin de bir değer göreceliğine neden olarak gösterilebilmesini sağladı. Böylece yazılan edebiyatla okunan edebiyat bakımından, başka bir deyişle, sanat ürünü ile değerlendirme-eleştiri bakımından, çift yönlü bir sorunla karşı karşıya kaldık. Elbet tek ya da çift yönlü bir çözümü bulunmalı bu sorunun.

Bence, çözüme varabilmek için, içtenliğe yazan ya da okuyan kişinin yükleyebileceği ayrı ayrı anlamların gözden geçirilmesi gerekir. Bunlardan biri *dobralık* olabilir. Ucu densizliğe, patavatsızlığa varabilecek bir dobralık. Bir başkası, *teklifsizlik* diye adlandırılır. Teklifsizliğin bir ucu da lâubaliliğe kadar uzanır. Bir başka içtenlik anlayışı, kendinin ya da başkalarının 'kirli çamaşırlarını' sergilemektedir. Ucuna kadar gitmeye gerek kalmaksızın, dedikoduya dönüşüverir bu da. İçtenlik çeşitlemelerinin bu kadarıyla yetinilebilir sanırım şimdilik.

Düşünecek olursak, bu saydıklarımın hepsi de mizaca ilişkin

özelliklerdir. Kişilik özelliklerinin edebiyata dolaysızca yansıtılmasının 'meşru' olduğu edebiyat türlerinin başında günlük gelir. Sonra mektuplarda ya da mektup biçiminde yazılmış ürünlerde böylesi 'içtenlikler' yadırgatıcı olmayabilir. Bir de –sözü asıl oraya getirmek istiyorum içtenlikle!– denemeye –hele ustasının elinden çıkmış denemeye– kişiselliğin bir meziyet bile sayılabileceği bir tür olarak bakmak gerekir.

Edebiyatta içtenlik üzerine düşünmeye başladığımda, konu beni önce bir kavram çözümlemesine sürükledi. Sonra da, edebiyatı türlerine ayırıp, içtenliğe romanda, öyküde, genel olarak anlatıda ne kılıklar giydirilmiş, hangisi yakışmış, hangisi 'olmamış' diye bakmak istedim. Deneme ve günlük, içtenlik kavramı için bambaşka açılım olanakları sunan türlerdi; öyleyse onları öbürlerinden ayrı tutup ayrı düşünmeliydim. Sonraki yazımda, hangi çıkmazlara girip çıktığımı okuyabilirsiniz. Ancak, 'Edebiyat türleri arasında gezip dururken, içtenlikle ilişkisi bakımından şiirin durumuna hiç eğilmeyecek mi acaba?' diye düşünenleriniz olduğundan –ya da olabileceğinden– korkuyorum. Hiç olmazsa, gardımı almak zorunda olduğumun farkındayım ve içtenlik, denemecinin gündeminden hiç çıkmaz. Ergeç, şiirin yaşama tavırlarıyla ve belki, onlardan biri olarak da içtenlikle ilgisini kurcalamalarımdan çıkardığım sonuçlara da çekidüzen verip onları okur karşısına çıkabilecek bir kılığa sokacağımı biliyorum.

'kaç zamandır duru, yalın, çalışkan, iyi insanlar
özlüyorum
'içtenliğin' ya da 'dünyagörüşünün' kirletmediği'
Murathan Mungan

İçtenliğin İzinde

Deneme ve günlüklerde, içtenliğin değerli bir kimya olabileceğini düşünüyorum. Bunu da, bir önceki yazımda, içtenlikle dile getirmiştim. Romanda, hikâyede ise içtenlik başka boyutlar kazanır. Önceki yazıda sözünü ettiğim içtenlik çeşitlemeleri, romana, hikâyeye tebdil girebilirler ancak. Tebdil gezen içtenlik, kavramlar arası çelişki doğurduğundan, son çözümlemede beceriksiz yapıtlar olarak kalmaya yargılıdır böylesi içtenlik kumkuması yapıtlar. Edebiyatta naiflik de pek geçer akçe değildir bana sorarsanız. Öyleyse insan gerçeğini edebiyatça yansıtmanın, bunun yanısıra yapıta içtenlik katabilmenin yolu mizaçtan değil, bir yazarlık tavrının özelliğinden geçer. Kişi olarak değil, yazar olarak içtenlik bir anlam taşır edebiyat için.

Bir roman, bir hikâye okurken; insan kendini anahtar deliğine göz uydurmuş, bir psikanaliz seansına gözlemci olarak katılmış gibi hissediyorsa, ya da ikide bir de 'yok canım, estağfurullah!' diyecek gibi oluyorsa, yazanın (yazarın değil!) olsun öyle içtenlik! Edebiyat süzgecinden geçmedikçe, hiç kimsenin duyguları, yaşamı, iç dünyası, üç bin-beş bin basılacak kadar ilginç olamaz çünkü.

Günlük, deneme yazarlarına içtenlik konusunda açık bono verdik ama, o da 'nama muharrer'di! Hem günlük (ya da deneme), hem edebî olabilmek için asıl çetin içtenlik sınavını onlar verirler. İçtenliklerden içtenlik beğenirler çünkü. Örnekse, Salâh Birsel, içtenlikle alay eder günlüklerinde, denemelerinde. İçtenlik seçimini öyle ustaca yapmış, seçtiği içtenlikte o kadar başarılı olmuştur ki, her okuyan, kendisiyle değil başkasıyla alay ediliyor sanıp alaya içtenlikle katılır!

Tomris Uyar'ın 'Gündökümleri'ndeki, bir hikâyeci içtenliği (oraya da geleceğiz), bir sahiciliktir. Öyle ki, edebiyat alanına giren bir günlüğün varlık nedenini kesinlikle ortadan kaldıracak kadar

tehlikeli, bir o kadar da kolaylıkla söylenebilecek bir sözü: 'Peki ama, bana ne?'yi aklının köşesine getirtmez okurun.

Günlüğün, denemenin, anının edebiyat alanı içerisinde kalması için, onları yazanın da yazar kalemiyle yazması kaçınılmaz bir gerekliliktir. Olduğu gibi değil, olmak istediği gibi olandır yazar. Olduğu gibi olmak isterse ve olabilirse, bu bir tür edebiyatça içtenliktir. Ya da olmak istediği gibi olabilirse ve içten olmak istemişse, bu da yine edebiyatça içtenliğin ikinci bir türüdür. İşin bir başka yönüyle de, yazarın içten olmamak istemesi durumunda karşılaşılır. (İçten olmamak istemeyi; içtensizlikle, sahtelikle karıştırmamalıdır. Birincisi seçilen bir tavır, ikincisi düşülen bir durumdur çünkü.) Bu, eğer başarılabilmişse, yine edebiyat açısından bir zaaf sözkonusu değildir. Çünkü, önce de belirttiğim gibi, içtenlik edebiyat değerlendirmelerinin zorunlu bir ölçütü değildir, olmamalıdır.

Sait Faik bir içtenlik fenomenidir edebiyatımızda. Olduğu gibi olmayı istemek, onun hikâyeciliğini belirleyen tavırdır. Öyle ki, bir tavır, bir tutum olmaktan çıkmış, hikâyelerinin ta kendisi olmuştur. Virginia Woolf 'Mrs. Dalloway'de, 'Bak, şimdi yazar ne içten oluyor!' dedirtmeden, romanı bitirdikten sonra okuyanın yüreğine taş gibi yüklemiştir içtenliği. Scott Fitzgerald da buna benzer bir şeyi, insanın içini kıyım kıyım kıymadan gerçekleştirenlerden biridir. Bizim edebiyatımızda içtenliğin soylu temsilcilerinden biri de Selim İleri'dir. Son romanı 'Mavi Kanatlarınla Yalnız Benim Olsaydın', bir yazarın onca zengin iç dünyasının kapılarını, sakınmasızca, hatta kahramanca, okura ardına kadar açışının eşi bulunmaz bir örneğidir. Hem Selim İleri bunu yazınsallığa zerre kadar halel getirmeden, 'Aşkolsun!' dedirterek başarmıştır.

Öte yandan, Türk edebiyatının en seçme yazarlarından biri olan Bilge Karasu, titiz bir sakınganlıkla, özellikle içten olmamak isteyen biridir. İçtenliğe götürecek yolları, bomba taşıması olasılığı bulunan her uçağın radarından, ölçü-biçinin dalları, sözü kırk yarmanın yapraklarıyla ustaca gizler. Yazarın kendi dünyasının kapısından bile bakamazsınız onun kitaplarında; onun o kitapta kurduğu dünyayı alımlamak, usta bir okurun ödülü olur ancak. Boris Vian, okur iç-

tenlik izlenimi almasın diye, 'günlerin köpüğü'yle yıkar dünyasını, sonra durulamadan bırakır!

İçtenlik iskandillerinden yola çıkan bir değerlendirme, bunca tehlikeden kolay kurtulamaz ve katıksız içtenlikle kalp içtenliği ayırt edememekten de daha vahim bir duruma: halis edebiyatla kalp edebiyatı ayırt edememe durumuna düşer.

Öyleyse, sözü toparlamaya gelindikte varılacak yer şu olmalıdır: Edebiyat ürününde aranacak, bulununca şapka çıkartılacak nitelik, 'içtenlik' değil, 'sahicilik'tir. İçten olmayış değil, 'sahtelik' değerden düşürür bir yapıtı. Bunun bilincine varıldıktan sonradır ki, içtenlik öğesinin, yeğ tutmalarda, sevmelerde, ya da kapalı kalmalarda, tadına varamamalarda yer alması bir anlam kazanır. Çünkü artık okurun ve eleştirmenin (değil mi ki eleştirmen de herşeyden önce bir okurdur) en doğal hakkı olan öznelliğin alanına varılmıştır.

Felsefenin Modası Geçti mi?

Sokrates, 'Bir tek şey biliyorum; o da hiçbir şey bilmediğimdir', dememiştir. Niçin demiş olsun? Ama ünlülerin söylemedikleri ünlü sözler arasında, bu sözün anlı şanlı bir yeri vardır. İnsanlar, ünlü biri çıkıp da, 'bilmiyorum, anlamam, yapamam...' dediği zaman pek sevinirler ve hemen inanırlar. Aslında için için, 'Bak o da benim gibi bilmiyormuş, anlamıyormuş, yapamıyormuş' diye kendilerini o ünlüyle eşitlemenin kısır sevincini yaşarlar. Ama karalama, yok sayma, değer bilmezlik, adam harcama öyle çekici gelir ki, biri çıkıp da bu tavra kendi ağzı-diliyle çanak tutarsa, değmeyin pusuda bekleyenlerin keyfine.

Sokrates'in hiçbir şey dediği yoktur aslına bakarsanız. Bütün dedikleri ve demedikleri, öğrencisi Platon'dan aktarmadır. Ama Platon bile, tüm ben-benciliğine karşın, velinimetinin ağzına böyle bir söz koymamıştır. Sokrates'in dediği: 'Bilmediğimi biliyorum'dur. Bu söz de: 'Neleri bilmediğimi biliyorum', 'Bilmediklerimin neler olduğunu biliyorum', 'Bir şeyi bilip bilmediğimi biliyorum', 'Bilmediğim şeyi, bilirim sanmıyorum', 'Bilmediklerimi bilir geçinmiyorum' anlamlarına gelebilir ama, 'hiçbir şey bilmiyorum' anlamına hiç gelmez.

Sokrates (ya da onun adına Platon), asıl bundan da önemli bir söz etmiştir ki, insanın bilir-bilmez bilme üzerine konuşmaktansa ve kendini ve başkalarını bilir/ bilmez ilan etmektense, o sözü yaşamına geçirmesi, bilgeliğe doğru (hem yönelmiş, hem yerinde anlamında) atılmış bir adım sayılır.

Sokrates'in o altın sözü, 'Gnosi s'auton!' diye çınlar felsefeyi bir serüven olarak algılayıp yaşayanların kulaklarında. 'Kendini bil!' demeye gelir. Bu da, yalnızca 'Eksiklerini, kusurlarını, yanlışlarını bil, geride dur, aza kanaat et, sana yapılan haksızlıklara boyun eğ, tevekkül göster' biçiminde kişilik törpüleyici bir öğüt gibi algılan-

mamalı elbet. Basit, yalın, bir o kadar da zahmetli, güç bir iş kendini bilmek, tanımak. Üstelik bizimki gibi, değerler dizgesi radikal bir değişim, hatta bir deprem yaşayan bir toplumda, edilgin bir tevekkül felsefesinden, etkin ve hatta saldırgan bir gemi kurtarma felsefesine geçişin hengâmesinde kim vurduya gidenlerin de, ne oldum delisi olanların da düşünmekten hoşlandıkları söylenemez.

Düşünmek ürkütücü bile gelmektedir çoğu insana artık. Hastalık, ayrıksılık gibi bir şeydir sanki. Düşünürken vakit yitirileceğinden, fırsat kaçırılacağından, gölgede kalınacağından, atların Üsküdar'ı yanlış binicilerle geçeceğinden ürkülmektedir. Okumak, düşünmeye yönelteceği için okumaktan kaçınılmaktadır. Kaçınılsın. Yaşamak, düşünmeyi erteleyerek günü güne ulamak haline gelince sığlaşmaktadır. Sığlaşsın. Kolaycı hazır etiketler, yaftalar, insanın kendisinden çok başkalarına yakışacağından, kimse 'kendini bil' öğüdüne kulak asmamakta, başkalarını ise nasıl olsa bildiğine, tanıdığına inanmaktadır.

Kendini tanıma çabasını kendinden esirgeyen insanın, başkasını gerçekten tanıyabileceğine inanmak abes olurmuş, olsun. O zaman da, sınanmamış-sınanmayacak, kısa erimli 'dostluk'ların, yüzeysel, kaypak ilişkilerin nasıl olduğu, bir çıkar çevresinde birbirini koltuklayanların, ağırlayanların bir başka çıkar için ya da hiç uğruna dünkü gözdesini harcayanların, karalayanların mantığı anlaşılıverir. Ama etikten eser yoktur o solan ya da sentetikleşen bahçede artık.

Sokrates'i çoktan aştığımıza, İsa'dan öncenin bu yalınayak filozofunun çağdışı kaldığına kendimizi inandırdık diyelim. Çağdaşlıktan ne anladığımızı *düşünmeksizin* 'çağdaş' olduğumuza *inanmak* da hiç yormaz bizi, güzel! Ama ne paradokstur ki, Sokrates inanmaktan değil, bilmekten sözetmişti hep. Bilme'nin yerine inanma'yı geçirenler ise, bilim çağının 'daş'ları: Bizler!

Bilmek, düşünmede; düşünmek şu eski 'gnosi s'auton'da mayalanır. Dünyayı, çağı, dili, kültürü, bilimi hep kendimizi tanımanın çetin yolunda keşfederiz. Düşünürsek, yüzlerimiz kendi yüzümüz olarak kalır. Maskelerimizi seçeceksek, kendimiz seçeriz. Düşünmeyi

boşladıkça, seri imalat konfeksiyon maskeler yüzümüzü aşındıracak, bir gün çok özel bir şeyi kendimiz olarak yaşamak istediğimizde, yaşamımıza ufacık bir anlam katmak istediğimizde bakacağız ki: Yüzümüz kalmamış!

Ulaşamadığın Aydına 'Entel' De, Geç!

Çağdaşlaşma, aydınlanma, kültür... olumlu değerleriydi yakın tarihimizin. Hiç olmazsa öyle görülmesi, gösterilmesi gereğine inanılırdı. Değişme tam ne zaman oldu, kestiremiyorum. Ama besbelli ki, nicedir değerden düştü bu kavramlar; aydının saygın bir yeri yok artık toplumumuzda. Bu itibar kaybını bütün bütüne aydının kendi kabahati olarak görmek, hem kolaycılık hem haksızlık olur.

Her 'seçkin' aydın değildir ama, her gerçek aydın seçkindir ve aydınlar, diğer seçkinlerle birlikte bir azınlık oluşturmaktadırlar. Çoğunluğun azınlığa hakbilir davranması hep zor (ya da zorla) olmuştur. Azınlığı aşağılamak, gülünç görmek/ düşürmek, düşman bilmek, yalnız bırakmak ise çoğunluğa bir iç huzuru, özgüven sağlar.

Tanımları gereği tüm seçkinler azınlıktadır; ama seçkinliklerini sağlayan özellikleri toplumda öne çıkmış, geçerli değerler dizgesi içinde yer alıyorsa, horlanmak şöyle dursun, gıpta ve hayranlık uyandırırlar çoğunlukta. Böylece, aslında onlara yönelik olumsuz tepkileri de, 'kıymet-i harbiyesi' olmayan özellikler taşıyan aydınlar toplarlar.

Aydın düşmanlığı rüzgârı daha önceleri de zaman zaman esmiştir esmesine ülkemizde. Örneğin, 'Kara cüppeliler', 'Birkaç mekteplî', '147'ler' deyince, Türkiye'de 60'ların hemen öncesini ve sonrasını yaşamış olanlar, buruk bir şeyler anımsayacaklardır. Sağ güçlerin 'cephe' oluşturarak hükûmet ettikleri dönemde ve o dönemi izleyen, olağanüstü önlemlerle yönetildiğimiz yıllarda da, doğal olarak, aydınlar günah keçisi muamelesine uğramışlardır. Ama 1980'den bu yana, aydına yönelik husumet, politik bir antagonizm olmanın ötesine geçti, adeta kitleselleşti, neredeyse demokratik ağırlıklı(!) bir tavır oldu. Bunu kronik kültürsüzlüğün akut şoklarla

dışavurması biçiminde de görüyoruz; gözbebeklerinin yerini dolar işaretlerinin alması süreci yaşanırken, beyin verimlerinin dövize endeksleneneyeceği hesabı sonucu, 'akıllı seçim' biçiminde de görüyoruz.

Sanatını çağdışı yasakların üfürdüğü, üniversitesini YÖK'ün götürdüğü Türk aydınının varlığını duyurma, direnme, ayakta kalma gücü nereye kadardır? Yeni yetişen kuşaklar için, bir 'persona non grata' (istenmeyen kişi) ya da 'mahallenin delisi' konumu ne kadar caziptir? Öte yandan, ulaşamadığı aydına 'entel' diyenlerin ve bir türlü entellektüel olamayıp 'entel' kalanların elele verip yarattıkları sığ, sevimsiz, densiz, kakavan ve sözüm ona 'marjinal' aydın imajı da alabildiğine itici değil midir?

Bir başka yazıda; yüksek öğrenimli / bilgili / kültürlü / aydın / entellektüel / 'marjinal' gibi kavramları biraz deşmek istiyorum. Bunların; aralarında ilişkiler bulunmakla birlikte her zaman birbiriyle örtüşmeyen ve kimi durumda, birbirini ille de gerektirmeyen kavramlar olduğunun biraz olsun açıklığa kavuşması sonucu, dostumuzu düşmanımızı daha bir bilinçle ayırt edebiliriz sanıyorum. Yoksa, 'al enteli, vur aydına' diye diye varılacak yer, bugünkünden de daha karanlık, gitgide daha ürkütücü bir cehalet, zevksizlik ve kalınlık ortamı olacaktır.

'Aydın'ı Sevmiyorlar

Cumhuriyet tarihimizin hiçbir döneminde, 'aydın' şu son onbeş-yirmi yıldır olduğu kadar itibarsız olmamıştı. Kitleler sevmiyor, yöneticiler sevmiyor, medya sevmiyor aydını. Peki aydın, 'aydın'ı seviyor mu? Hâşâ! En çok birbirinin gözünü oyanlar, onlar.

Yönetim kademelerinden başlayarak toplumun çeşitli kesimlerinde yansıyan, derece derece düşmanlığa vardığı gözlenen bir dışlama sözkonusu, aydına yönelik. Aydınla entellektüel arasında bir nüans var gerçi; ama tepki, bu nüansı da fazla gözetmiyor. Aydın, tanımı gereği, 'kişi' olma aşamasını gerçekleştirmiş bir bireydir. Dolayısıyla sürü içinde yer almaz. Donanımı gereği de, seçkindir. Kitleler seçkine iki türlü tepki gösterebilir: Seçkin, toplumda geçerli değerler dizgesinin ölçütlerine vurulduğunda 'başarılı' ise, gıpta, hayranlık, öykünme tepkisi uyandırır. Yok eğer başarısının, aynı değerler dizgesi içerisinde bir 'kıymet-i harbiyesi' yoksa, psikolojik ve sosyal bakımdan doğal olan tepkiyi alır; yani horlanır, aşağılanır, alay konusu olur. Belletilen yolda düşünmeyen, kendi hedefini kendi belirleyen, üstelik yine tanımı gereği geçerli dizgelere eleştiri yönelten biridir aydın kişi. Düşünmeyen, eleştirmeyen, tek tip, uyumlu, sessiz bireylerden oluşan bir toplum isteyen bir yönetim, elbette aydından hoşlanmayacaktır. Türkiye'de Kültür Bakanlığı kuruldu kurulalı gelip geçen bakanlardan yalnız bir tanesi kültür sorunlarından haberli ve gerçek anlamda entellektüeldi. O da, Türkiye'nin yabancısıydı. Yani esas itibariyle yurtdışında yaşayan biriydi. Bu da bir gösterge sayılmaz mı?

Yönetilenlere, yani topluma gelince; o toplumda değerler dizgesi değişmiş, zihinsel birikim ve üretim, entellektüel donanım beş para etmemeye başlamışsa, toplum zaten her çoğunluğun her azınlığa karşı benimsediği düşmanca tavrı benimsemeye hazırdır.

Aydınların kendilerinin; bir başka dünya görüşünü, hayat tavrı-

nı, sanat anlayışını, kendileri bir 'klik' oluşturduğu durumlarda ise kesinlikle o 'klik'in dışında yer alanları, bazen kendi klikdaşlarını bile sevmedikleri de açıkça gözlemlenebilen bir olgu.

Burada iki tür tepki söz konusu. Birincisi, salt yüksek öğrenimli olmaları veya yaptıkları iş dolayısıyla, istatistik ölçütlerle aydın sayılan kesimden geliyor. Onların da aslında kişileşmemiş bireyler olarak; kendilerinden daha farklı, daha gelişkin, daha donanımlı olduklarını sezdikleri gerçek entellektüellere, hasetle bilenmiş bir saldırganlık yönelttiklerini söyleyebiliriz. 'Ulaşamadığın aydına 'entel' de, geç!' tepkisi onlarınki. Özentili, yapmacık, takınma davranışlarla 'entel'lik taslayanların iticiliğinden yararlanıp, onları gerçek entellektüellerden ayırt etme zorunluluğundan yan çizerek aydın düşmanlığı yapıyorlar.

Bunun bir varyasyonu da başarıyı küçümsemek ve başarılı olana düşmanlık biçiminde kendini gösteriyor. 'Anlaşılmaz' olmak ve anlaşılmaz kalmakla bir korunma zırhına bürünenler; kendilerinden daha donanımlı, daha seviyesi yüksek, daha başarılı olanı ya kendi düzeylerine çekmeli ya da onu yadsımalılar ki, kendi haklarında oluşturabildikleri –sınırlı bir topluluk içinde de olsa– 'illusion'a halel gelmesin. Bu da, Max Scheler'in 'eşitleyici ahlâkın yanılgısı' diye tarif ettiği tavırla açıklanabilecek bir eğilim.

Sahte entellektüeller ya da o itici adlandırışla 'entel'ler ise, düşünce üretimi ile, kültür birikimi ile değil de; takınma tavırlarla, özentilerle entellektüellik taslayanlar. Kılık kıyafette özenle seçilmiş bir özensizlik ya da özenti bir dış görünüm, özellikle iletişim kopukluğunu amaçlayan anlamsız bir jargonla konuşup yazma, etrafını aşağılama, saygısızlığı doğal hakkı olarak görme, 'marjinal'lik sevdası, bunların belli başlı özellikleri. Kaç yaşında olurlarsa olsunlar, adolescent psikolojisini yaşamaktadırlar bu 'entel'lerimiz.

Değerlerin böylesine sarsıldığı bir toplumsal çalkantı döneminde; sadece ve sadece kültür birikiminin, düşünce disiplininin ve ahlâkın yol göstericiliğine bel bağlanabilecekken, yani felsefeden, felsefi formasyondan medet umulabilecekken, bu birikimin taşıyıcıları olan gerçek aydınların konumu: *persona non grata* konumu olmuş

durumda. Karanlıkların aydınlığı sevmemesi doğal. Ama aydının aydına düşmanlığı, derin bir gafletten başka nedir? Hobbes'u biraz değiştirerek söylemek gerekiyor bugün 'Homo homini lupus'u. 'İnsan insanın kurdudur' sözü geçerliliğini yitirmiş değil, evet; ama ondan da geçerlisi bugün: 'Aydın aydının kurdudur' sözü olsa gerek.

Çapraz 'Kur'lar

Gene 'aydın' kavramının kaygan zemininde ayağınızı sağlam basabileceğimiz bir yer bulma peşindeyim. Yakın kavramlarla çapraz ilişkilerine bakarak, pek de çapraşık olmayan bir ayıklamaya gitmek bir yol.

Yüksek öğrenim görmüş olup –yani 'diplomalı' olup– aydın ya da entellektüel olmamak pek mümkün. Mesleğiyle ilgili olmayan hiçbir kitaba iltifat etmeyen, hatta işleri rayına oturduktan sonra, mesleğiyle ilgili kitapları da pek okumayan, hiçbir kültür olayına ilgi duymaya, düşünmek için düşünmeyi aklından bile geçirmeyen mühendisler, doktorlar, sosyologlar, avukatlar, yargıçlar, psikologlar, mimarlar, öğretmenler, diplomatlar, politikacılar, öğretim üyeleri yok mu? Dünyada ve Türkiye'de, kültür ve sanat adına neler olup bittiği umurlarında bile olmayan, üzerinde düşünülmüş bir dünya görüşünden yoksun, beğenileri gelişmemiş, incelmemiş kişilere diploma 'tahsilli' etiketini ister istemez sağlasa da, 'entellektüel' niteliğini kazandırmış değildir.

Hiç mi hiç entellektüel olmayan bu öğrenimliler arasında, aydın sayılamayacaklar da çoktur. 'Bana dokunmayan yılan bin yaşasın' ya da 'Gemisini kurtaran, kaptan' gibi şiarlar benimsemiş, kimsenin etlisine-sütlüsüne karışmayıp kendi etlisini-sütlüsünü kovalayan, bağnazlıklardan, yasaklardan, vurdumduymazlıklardan, haksızlıklardan, zevksizliklerden, bayağılıktan rahatsız olmayan, bunlara karşı bir tavır belirlemeyen, tepki göstermeyen kişi, aydın tanımına girmez. Oysa yüksek öğrenim, bunların hiçbirine engel değil. Örneklerini uzun boylu aramaya bile gerek yok!

Peki, aydın olmak/ sayılmak için yüksek öğrenim diploması şart mı? Üniversite öğrenimi, uzmanlık dereceleri kafanın içini 'aydın'latmakta yeterli olmayabiliyor, görüyoruz. Oysa onlarsız aydınlanabilmiş; bilinçli, sorumlu, koşullanmalardan uzak durabilmiş, düşünen, okuyan, yaşadıklarından, okuyup düşündüklerinden ken-

dine pay çıkarabilmiş, kendini eğitmiş nice insan var. Bu da, öğrenim-eğitim farkını getiriyor önümüze. Eğitilmemiş ya da kendini eğitememiş yüksek öğrenimli, 'aydın' olamazken, eğitimli öğrenimsizlerden pırıl pırıl aydınlar çıkabilir. Çıkıyor da. Eğtimin, terbiye ile eşanlamlı olduğunu, tam da burada anımsamakta yarar var!

Ya 'entellektüel'lerin bu çapraz tablodaki konumları nasıl? Gerçi 'aydın', 'entellektüel'in sözlük karşılığı ama; olgular kimi zaman bize bu iki kavramın da tamamen örtüşmeyebildiğini gösteriyor. İşigücü, tüm yaşamı, okuma-yazma, kültür etkinlikleri üzerine kurulu kişiye 'entellektüel' diyoruz. Kültürün bir değil, pek çok alanıyla alışverişte olan, o alanlarda soluk alıp veren, zihinsel etkinliği bir yaşam biçimi haline getirmiş olan kişidir entellektüel. Diploma bir ilinektir onun için. Aydın olmaya gelince; onca düşünce üretimi ve tüketimi, aydın donanımına sahip kılmıştır entellektüeli elbet. Ancak, son basamakta, zihinsel olmaktan çok moral nitelikte iki ölçüt, karar verdiricidir. Kendini 'sorumlu' duyma bilincinin bulunup bulunmadığı ve toplum yaşamına tercihleriyle, seçimleriyle katılırken benimsenen tavrın 'aydınlık'tan yana olup olmadığı.

Bu ölçüte vurulunca, sayıları az olmakla birlikte, aydın denemeyecek entellektüeller de bulunur çevremizde. Tabii, tam anlamıyla entellektüel olmayan; yani, moral ölçütlere uyup da zihinsel etkinliğe yaşamının bütününü vakfetmemiş aydınlar da var.

Birbiriyle oldukça ilişkili görünen, yine de kavramları biraz sorguladığımızda, özdeşleştirilemeyeceklerini farkedeceğimiz bu 'vasıf'ların, ikisi-üçü bir kişide toplanabildiği gibi, her biri kişilerde tek başlarına da bulunabiliyor.

Diploma, oldukça nesnel bir belge. Oysa aydının ya da entellektüelin çerçeveletecek özel kâğıtları yok. Hoş, olsa da, belgelerin neyi, ne kadar belgeledikleri çok su götürür. Öyleyse, başka bir yazıda, aydının ve entellektüelin belgelenemeyen konumlarından yola çıkarak; gerçeğini sahtesinden, 'has'ını 'kalp'ından ayırt etme ölçütleri arayalım.

Günümüzde 'entel' denip geçilen 'aydın'a haksızlık ediliyorsa, bu haksızlığın ne kadarını hangi 'entel'ler hak ediyor, hangileri kurunun yanında yanıyor? İrdelemeye değer.

Kültürsüzlüğümüzün Kışı

Uzmanlık alanlarının çoğalması ve daralmasıyla paralel olarak, tek tek bilgi alanlarının herbiri ister istemez parçalanıyor. Yüzyılımızın bir önceki yüzyıldan bellibaşlı farklılıklarından birini bu olgu oluşturuyor. Öte yandan, bilimler arası, disiplinler arası etkileşim ve alışverişlerin kaçınılmazlığı da, gene bu yüzyılın ortalarında karşılaştığımız bir başka olgu. Bu, hem bir karşıtlık, hem de üzerinde düşünülmesi gereken bir eğitim problematiğine temel oluşturabilecek bir imkân, bir potansiyel. Bu saptamanın, eğitim-öğretim sürecinde genel kültürün yeri ve önemi konusunda düşünülürken gözardı edilmemesi gereken bir olguya dikkat çekmek bakımından önemi var. Çünkü, iyimser bir yaklaşımla, kültürsüzleşmemizin temelinde bu gelişmelerin bulunduğu söylenebilir. Ama biraz fazla iyimser bir yaklaşım olur bu. Çünkü eğitim sistemimizde, özellikle mesleki eğitim ve üniversite öncesi eğitim sistemimizde, bağlı kalınan müfredatlar, çağdaş disiplinlerdeki bu genç gelişmeleri takip etmek ve onlara göre uyarlanmak şöyle dursun, günü kurtarmaktan öte köklü bir değişim geçirmeyeli o kadar uzun zaman olmuştur ki, o zamanlarda henüz uzmanlaşmanın kazanacağı ivmelerin hesap edilebilmesi için elde bir veri bile yoktu. Hele en temel sorununun eğitim sorunu olduğunu tesbit edebilmekten çok uzak ülkelerin köhne 'talim-terbiye'lerinin elinde.

O nedenle, bu pek iyimser yaklaşım beni tatmin etmiyor. Kültürsüzleşme sürecimizin ne başlaması böylesi bir bilim sosyolojisi yaklaşımı ile açıklanabilir, ne gittikçe artan hızlanması. Eğer 'genel kültür'ün gerek bir ihtiyaç olarak, gerek bir birikim olarak eğitim gündeminin dışına düşmesinin nedeni, uzmanlaşmanın öne çıkması olsaydı, bilgi disiplinlerindeki gelişme ve değişimleri yakın takibe almış olan bir eğitim felsefesi, insan yetiştirme yükümlülüklerini paylaşan kurumlara, beyinlerin dumurunu ya da deformasyonunu

önleyecek çözümler önerebilirdi. Tabiî böyle öneriler için, önce o çözümlerin üretilebilmesi şarttı. Çözüm üretmek için, somut koşulların somut analizini yapacak bir felsefe –bir eğitim felsefesi– yaklaşımı gerekliydi. Bu da, insanı ve değerleri düşünmenin temel konusu haline getirmekle başarılabilecek bir işti. Oysa bu kavramlar, farkına bile varılmaksızın eskimeye, çürümeye, geçersizleşmeye terkedilmişlerdi bile.

'Teşbihte hata olmaz' diyerek yüzeysel bir benzetme yapmama izin verilirse: bütün aritmetik işlemleri hesap makinesinin tuşlarına basarak halletmeye alışmışlarken, şimdi cereyan kesildiğinde veya pil bittiğinde, iki sayıyı birbiriyle çarpıp bölemiyorlardı. Çünkü, hesap makinesinin prensibinde yer alan dört işlemi bilen kalmamıştı!

Yakınmaların hedefini ve amacını iyi belirlemekte yarar var. Konuyu, çağdaşlık gereklerine karşı bağnaz bir başkaldırıya, yeniliklere karşı tahammülsüzlük tutuculuğuna, günbegün gelişen teknolojiye karşı düşmanlık beslemeye getirip bağlamayalım. Kültürsüzleşmenin yayılmacı militanlarının çok işine gelir böylesi. Oysa kültürsüzleşmenin, yeniliklerle, ilerlemelerle, çağdaşlıkla hiçbir ilgisi yoktur. Tam aksine, burnunun ucundan ilerisini görebilenler için, tek boyutlu ve ufuksuz insan, bütün gelişmelere, ilerlemelere, devrimlere ciddi bir köstek olacaktır. Büyüyen cehalet çukurunun karanlık ağzı, zihinsel gelişmenin çok boyutluluğundan vazgeçmek istemeyen bütün direnişçileri bir lokmada yutmaya hazır.

'Eğitim', 'talim'den farklı olduğu her yerde, tek insan odaklıdır. Tek tek bireyleri eğitmeden bir toplumun eğitilmesinden söz edilemez. Bu niçin böyledir? Çünkü ancak birey somuttur. *Bir insanı* yetiştirmek olabilir amaç. Herbirini, birer birer, özgüllükleri, farklılıkları törpülemeden. 'İnsan'ın (soyut bir 'insan' kavramının) birey olma aşamasından başlayıp kişi olma aşamasına yönelen insan üzerine izdüşümüdür eğitim modellerinin hedefleyeceği.

Bir insan nasıl bir 'kişi' olur? Yani hayatın içinde büründüğü onlarca-yüzlerce 'rol'ün (öğrenci, evlât, asker, elektrik abonesi, amir, memur...) taşıyıcısı ve onlardan başka, onların dışında olarak nedir insan? Bu soruyu cevaplandıracak bir eğitim felsefesi, o felsefenin

kuracağı eğitim modeli ya da modelleridir sorunumuz. Böyle konunca da, öğretimin, müfredat programlarının, derslerin, sınav ve test uygulamalarının, egzersiz ve temrinlerin yanında ve üstünde, onları da kapsayan, ama 'farklılığı' taşıyan ve o farklılıkla özgülleşen bir kavram olarak bakmalıyız eğitime.

İşte 'genel kültür', eğitimin farklılığının bir getirisi, insanı 'kişi' yapma sürecinin bir yapı taşı, kurumsallığın bireyselleştiği cephe olarak ele alınmalı.

'Genel kültür' diye bir ders, bir program, genel kültür hocası diye bir öğretmen olamaz. Genel kültür için ancak bir yatkınlık, bir ihtiyaç oluşturulabilir eğitimle.

Biraz da bu 'genel kültür'ün nemene bir şey olduğu üzerinde duralım. Örneğin, dünya başkentlerini, ülkelerin para birimlerini bilmek, Rus beşlerinin kimler olduğunu, Shakespeare'in piyeslerini, dünyanın yedi harikasını bilmek, Balear, Asor ve Langerhans adaları nerededir? Kuduz aşısını kim buldu? Mozart'ın kaç operası var? sorularına cevap verebilmek... Genel kültür böyle birşey mi? Hem evet, hem hayır. Ama daha çok, hayır! Neden? Bunlar öğrenilmiş, hatırda tutulabilecek ya da unutulabilecek şeylerdir. 'Malûmat'tır bunlar. Salt malûmat sahibi insan, pasif durumdadır. Oysa kültürlü insan, aktiftir. Merak eder, değerlendirme, yorum, kıyaslama yapar, zevk alır, seçer. Malûmat onun için bir malzemedir. Onsuz olunmaz bir malzeme, ama ham malzeme. Herşeyi bilmez, bilemez elbet ama bildiğini işe yaratır. Hiç olmazsa kendi işine.

Bilgi biriktirmek bir öğrenme ve hafıza işi ise, kültür bir bilinç işidir. Onun için işte, kültür enjekte edilmez, aktarılmaz: kazanılır ve kaybedilmez. Bilgi elenir, ayıklanır, hatta unutulur ve 'kültür' olur.

Kültür bir bilinç işidir diyoruz ya, bu ne demektir? Neyin, nelerin bilincidir kültür? Üç temel bileşenden söz etmek istiyorum burada: Dil bilinci, düşünme disiplini (isterseniz buna da sakınımalı olarak 'felsefe bilinci' diyelim), tarih bilinci.

Dil, düşüncenin kalıbı, formu, çerçevesi ve ta kendisidir. Anlam yaratmanın, üretmenin, anlamı algılamanın ve aktarmanın tek ara-

cı. İlişki ve iletişim kurmanın, onsuz olunmaz zemini. 'Dil'in işlevlerini bilmek ve kullanabilmek de, kuşkusuz, bir bilinç işidir.

Düşünme disiplinine gelince, dil bilinci ile sıkı sıkıya ilişkili, 'mantık'ı şart koşan, ama ondan ibaret olmayan, çünkü boş kasnak gibi işlemekle yetinmeyip bilgi öğüten ve üreten bir zihin fonksivonudur bu. Eşit dağıtıldığı varsayılan sağduyuyu yoğurarak elde edilir.

Bir yandan da: insanın macerası tarih ekseninde izlenir. İnsanın doğa ile mücadelesinde galibiyet ve mağlubiyetler birbirini izlemiştir. İnsanın insanla ilişkisinde de öyle. Bu süreç, içinde determinizmin de, indeterminizmin de algılanabildiği bir süreçtir. Ve insan varolduğu ortama kendiyle birlikte başarılarını, ürünlerini, kurumlarını, yaşama kiplerini eklemlemiştir. İnsanın olmadığı yerde bulunmayan herşey, bu cümledendir. Değerler, ahlâk, hukuk, din, dil, anlam, bilim, sanat, devlet, siyaset, ekonomi, ideoloji, felsefe ilh. Bunların hepsi, tarih zemininde anlamlanır. İnsan başarılarının bir maceranın –insanlık macerasının– episodları olarak kurgulanıp yerleştirilmesi, ancak tarih bilinciyle mümkün olur.

Genel kültürün kumaşı, işte bu ipliklerle dokunmuş olmalı. Malûmat bu kumaşa aplike edilen motiflerden, incik-boncuklardan sayılır. Birini, birkaçını çıkarıp yerlerine başkalarını koyabilirsiniz. Honduras'ın başkentini bilmemek, o kumaştan elbise diktirmenize engel olmaz. Heksametre veznini, Pön savaşlarını, Upanişadları da bilmeyebilirsiniz. Ama unutmamak gerekir ki, onlara değilse bir başkalarına mutlaka ihtiyaç olacaktır tezgâhta. Çünkü ipliklerin de –pamuktan olsun, ipekten olsun– bir ham maddesi olacak elbet.

Sanattan hiç söz etmediğimi düşünüyorsunuz belki de. Açıkça, adını vererek söz etmedim, doğru. Ama dil bilinci ve tarih bilinci, sanatsız oluşmaz ki. Sanat, sözünü ettiğimiz ipliklerin rengidir. Onsuz, misina gibi görünmeyen ipliklerle, somutlanmayan, canlı olmayan, yaşamayan bir fon bezi dokumuş oluruz.

Sonra, yeniden hatırlatmakta yarar var: Kültürlü insan aktiftir demiştik. Etkinliği, eylemi vardır. Etkinlikleri sayarken de: merak eder, değerlendirme, yorum, kıyaslama yapar, zevk alır, seçer demiş-

tik. Kültürlü insan, ister istemez, bir haz yaratığıdır. Hazzı ancak estetik haz olarak yaşayabilecek olan entellekt'in (zihnin) egemenliğine teslim olmuş iseniz, sanatsız kaldığınızda soluk bile alamazsınız.

Zevk eğitimi ise, tıpkı tarih bilincinin, dil bilincinin oluşması, düşüncenin zapt ü rapta girmesi gibi, insanın var olan yetilerinin bir düzene sokulması ve motive edilmesiyle kazandırılır.

Sorulara bir sonuncusunu eklemek istiyorum: Kültürlü olmak neye yarar? Mutlu olmaya. Mutsuz olmaya. Yetinmemeye, 'daha'yı istemeye, dolayısıyla aramaya, üretmeye, yaratmaya. İnsanın kendini bilmesine, sınırlarını görmesine, sınırlarını aşma çabasında yaşamına anlam katmasına ve 'kişi' olmasına.

Topluma böyle kişilerin gerekip gerekmeyeceğine ve bunun için harcanacak çabalara değip değmeyeceğine karar vermek de keşke kişi olabilmişlerin yetkisinde olsaydı!

CIDS'e Karşı Hızır Kurulları

Bu yıldan tezi yok, edebiyatçının edebiyatçılığını, ressamın ressamlığını, müzisyenin müzisyenliğini, sinemacının sinemacılığını tescil edip sanatçıları vesikaya bağlayacak kurullar oluşturulmalı. Bu kurullarda yer alacak seçici ve belgelendirici zevatın, uzaktan yakından hiçbir sanatla ilişkileri olmamalı. Olmamalı ki, tarafsızlıklarını koruyabilsinler. En geç mart sonuna kadar her sanatçı, bu kurullara başvurarak iyi hal belgesini alınalı –ya da alamamalı! Bu kurullarda kül yutmaz zehir hafiyeler görevlendirilmeli. Başvuran vurmayan her sanatçının sanatçılık soruşturmasını yürütürken elektroensefalogramlarını inceden inceye denetlemeliler bunlar. Küçüklerini seviyorlar mı, büyüklerini sayıyorlar mı, varlıklarını ar-edep-haya üçgenine armağan etmişler mi, anlasınlar. Öyle, önüne gelen sanatçıyım, şairim, yazarım, ressamım, müzisyenim diyemesin gelişigüzel. Gelişi çirkin, gidişi güzel olsun, eseri yakılınca dumanı doğru çıksın sanatçılığa soyunanın!

Çünkü... Beterin beteri var. Çağımızın 'vebası', malum: AIDS. Yani Acquired Immune Deficiency Syndrome: Sonradan Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu demek oluyor. Ya atladığımız çağın vebası? CIDS elbet. Congenital Immune Deficiency Syndrome: Doğuştan Bağışıklık Eksikliği Sendromu. CIDS'i boşlamamalıyız. Bu hastalık çok zührevidir! Oluşturulacak Hızır Kurulları, yani Sanatçı Seçme ve Yerleştirme Kurulları üyeleri dışında bütün toplumumuz bu hastalıkla malûldür. Sanat eserlerinde yansıyan insan gerçekleri, gerçek insan ilişkileri, yaşantı olanakları, seçenekleri, estetik boyut gibi şeylerden hemen tahrik olma yoluyla mahvımıza sürükleniriz. Ar, edep ve haya duygularımız, bağışıklık eksikliği nedeniyle, incecik bir zar gibidir. Özellikle sanat eserlerine karşı aşırı duyarlıdır. CIDS yatkınlığını tanrı hiçbir topluma reva görmesin, müthiştir.

Özlenen odur ki; her türlü tahrike karşı bağışık, denenmiş ve enenmiş kişiler, Hızır Kurullarında hazır kuvvet olarak beklesin, sanat eserlerini piyasaya çıkar çıkmaz koklasın, yoklasın, okunduğunda, izlendiğinde, bakıldığında, dinlendiğinde toplumumuz insanını –hâşâ huzurdan– tahrik ederek CIDS komasına sokacak eserleri müsadere etsin, o eserlerin yaratıcılarının ve hatta alıcılarının hayat damarlarını koparıp atsın.

Ayrıca, bilmem bu ölümcül tehlikeyi göze almakta niçin direniliyor? Ya Hızır Kurullarının dikkatinden kaçıverirse CIDS'imizi alevlendirecek bir mikrop? En iyisi, sanatçıları eser vermelerinden önce tanıyıp taramak, seçmek. Böylece, Uzman Hızır Kurullarından sanatçı vesikası alabilenlerin vereceği eserden zaten hayır... yani şer gelmeyecektir nasıl olsa. Alamayanlar da, eser meser sevdasından baştan vazgeçirilmiş olur.

Toplumumuz yüzyıllardır kandırılıyor. Vesikasız sanatçılar tarafından CIDS hiçe sayılıyor. Edebiyatımızdan beş önemli ad saysanız, üçü şimdiden etmiş edeceğini; ikisi saatli CIDS bombası gibi tehditkâr. Bu, edebiyatta böyle de, öbür sanatlarda farklı mı? Daha sanatçılarımızın kaçta kaçının sanatçı kimliği sorgulandı ki? Haydi, Hızır Kurulları araştırsın: Bakalım Adnan Saygun, İdil Biret, Gürer Aykal gerçekten müzisyen mi? Nedim Günsür, Balkan Naci İslimyeli, Turan Erol sahiden ressam mı bakalım? Pınar Kür'le Ahmet Altan'dan mı ibaret CIDS tahrikçiliği? Yaşar Kemal'in, Adalet Ağaoğlu'nun, Orhan Pamuk'un romanları; Hilmi Yavuz'un, Oktay Rifat'ın, Cemal Süreya'nın şiirleri; Tomris Uyar'ın, Hulki Aktunç'un, Nazlı Eray'ın öyküleri edebi değer taşıyor mu acaba? Ya Atıf Yılmaz'ın, Ömer Kavur'un, Lütfi Akad'ın filmleri?.. Ya benim, Ahmet Oktay'ın, Salâh Birsel'in yazılarımız? Amacımız sanat mı bakalım, yoksa gizli CIDS ajanları mıyız hepimiz?

'Paranoyak olmanız, takip edilmediğiniz anlamına gelmez!'

Hiç Eskimeyecek Bir Yazı!

Zamanın Bergson'u haklı çıkartmakta kararlı bir tartımla (ritm) akıp durması mı yaşlandırıyor insanları? Herhalde, gençken hiç yaşlanmadığını, yaşlanırken ise hızlandırılmış bir tempoyla yaşlandığını düşünenlerin çok olması getiriyor Bergson'u akla. Yoksa, akıp duran zamanın umurunda mı, eteğine tutunan, adımını adımına uydurmaya çalışan ya da onunla inatlaşan kişilerin saçlarındaki aklar, dağarlarındaki yükler? Bergson, nesnel zamanın içinde öznel zamanların yer aldığına ve asıl duyumsamanın o öznel zamanlar olduğuna dikkati çekmeseydi de, zamanla uğraşıp duracaktık. Ona *acımasız*, *nankör*, *hoşgörülü*, *cömert* gibi çelişik nitemler yakıştıracaktık. Zamansa, tıpkı Bergson'dan önce olduğu gibi, Bergson'dan sonra da, bizim yaygaralarımızdan zerrece etkilenmeyerek tekdüze hükmünü sürecekti!

Nereden nereye! Niyetim sözün yolunu ucuz ya da pahalı felsefe kırıntılarıyla döşemek değil aslında. Ama ne zaman hızla yaşlanmakta olduğumu düşünsem, hiç değişmemekte direten 'sabite'lere bakıp aldatıcı bir avuntu bulduğumun farkına varıverdim birden. Hoş, avuntular da avutmaktan çok bezdiriyorlar insanı ya... O da avunanın ya da bezginliğe kapılanın öznelliği deyip geçeyim! yirmi üç yıldır yazı yazıyorum; yazılarının hemen hepsi deneme türünde. Bunların bir bölüğü de, edebiyat eleştirisi kapsamına giriyor. Neredeyse çeyrek asır önce de eleştirinin, denemenin ne olduğu, ne olmadığı üzerine, nasıl olması, nasıl olmaması gerektiği üzerine yazılıyor, konuşuluyordu; bugün de aynı şeyler yineleniyor: Tam aynı şeyler. Yirmilerimi sürerken, yazar olarak kimlik arayışı içindeydim ve denemenin, eleştirinin kıyasıya hırpalanmasıyla sarsılırdım. Değişmeyenin avutuculuğu, zamanın durduğu sanısını vermesinden belki. Ama değişen; insanın kırklarını sürerken, artık kimlik sarsıntısı geçiremeyecek kadar yaşlanmış olması. O zaman da bezginlik başlıyor işte.

1991'in Eylül ayında televizyonda yayınlanan bir edebiyat programına katılmıştım ('Değişen Sanat'). Bu programın ardından, *Adam Sanat* dergisinde Sayın Memet Fuat'ın edebiyat eleştirisi üzerine söylenenler ve söylenmeyenlerle ilgili bir yazısı ve onu izleyen sayıda da Sayın Tomris Uyar'ın bu yazıya yanıtı yayımlandı. Edebiyat eleştirisi ve deneme üzerine esen nostaljik bir rüzgâr! Ben o pragramda eleştiri ve deneme için, hiç olmazsa benim eleştiri ve deneme yazarlığım için, yıllar yıllar öncesinden getiriyordum T. Uyar'a yanıtı. Bakıyorum hâlâ gündemde, hâlâ dipdiri, taptaze konu! Ne güzel. Demek yaşlanmıyoruz, eskimiyoruz, hâlâ yirmilerimizdeyiz! Acaba?

'Eleştiriye yöneltilen eleştiriler hedefe mi nişan alıyorlar, karavana mı atıyorlar?', 'Nerede dursam beni vuramazlar?' diye hesaplar, giderek –ister istemez– kimi karşılaştırmalar yapıyorum. O zaman görüyorum ki, kaçış yok! Bu tür sorunların tartışıldığı konuşmaların, yazıların birine değilse öbürüne, birçoklarıyla birlikte ben de hedef oluyorum. Bir yanlışlık olmalı bu işte, diye düşünüyorum. Yanlışlık şuradadır: Eleştiri kuramları ile eleştiri yazıları birbirine karıştırılıyor. Her eleştiri yazısının kuramsal bir tabanı vardır (ya da olmalıdır) kuşkusuz. Ama bu, o yazının kendisinin kuramsal olmasını *ille de* gerektirmez; başlıbaşına bir kuram olmasını ise *hiç* gerektirmez. Eleştiri yazıları şu ya da bu eleştiri kuramından kaynaklanmış olabilecekleri gibi, eklektik bir kuramsal tabana da dayanabilirler. Eleştiri kuramları belli bir yazınsal metni gözönünde tutmazlar, geneldirler. Oysa eleştiri yazıları belli bir metin üzerine yazılırlar, özeldirler. Yazınsal metinler (hangi türden olursa olsun) yazın ve eleştiri kuramlarından birine *dayanılarak* yazılmadıklarına göre (ve/ya da sürece); o metinlere eğilen eleştiri yazıları da, bilimsellik ve nesnellik gereği sayılan değişmez kuramsal şablonlar kullanamazlar. Her yazınsal metin, kendi iç yapısına aykırı düşmeyecek bir eleştirel yaklaşım gerektirir. Durum böyle olunca, eleştiri yazıları tornadan çıkamazlar. Tornadan çıkamayacaklarına göre, tornaya giremezler de! 'Eleştiri yazısı şöyle olur ve böyle olamaz' gibisinden yargılardan bağımsızlaşırlar böylece.

Burada üzerinde durulması gereken bir nokta da şudur: Yazınsal metnin tartışılmayan bağımsızlığı, başına buyrukluğu; eleştirinin bunca tartışılan sınırlarını kendiliğinden ve önceden ortadan kaldırmakta, eleştirinin özgürlüğünü güvence altına almaktadır. Bu düşünce üzerinde biraz daha derinleşirsek bir gerçekle daha karşılaşacağız: Eleştirinin, dolaylı yoldan ortaya koymaya çalıştığımız özgürlüğü, bağımsızlığı, aslında daha baştan çıkış noktamızın içinde örtülü olarak varsayılmıştır. Çünkü eleştiri yazısı da bir yazınsal metindir. Yazınsal metinleri vesayet altına alamıyoruz da, eleştiri yazıları üzerindeki vesayet hakkımızdan nasıl bunca emin olabiliyoruz? Bilimsellik uğruna döktüğümüz alın terleri boşa gitmesin istiyorsak, bilimselliğin ön koşulu olan mantıksal tutarlılığı, iç tutarlılığı sağlamalıyız önce düşüncemizde. Yazınsal metinlerle eleştiri yazıları birbirlerini dışarıda bırakan alanlarda bulunmuyorlar ki. Hepsi yazın alanının içindeler ve bir ortaklaşalıkları var: Yazınsal olmak.

Eliştiriye yer arayanları, onu elinden tutup kapı kapı sürükleyenleri yanıltan şey; yazınsal metin saydıkları türlerin konusu 'dünyalar' iken, eleştiri yazılarının konusunun bu yazınsal metinler olması. İyi ama, yazınsal metinler de bir 'dünya' oluşturmuyorlar mı?

Eleştiriyle denemenin sınırı aranırken de, soruna bir biçem sorunu olarak bakmak yeter. Denemenin konusu bir yazınsal metin değilse sorun yok. O deneme zaten kendini kurtarmış sayılır! Konusu yazınsal bir metin olan bir yazı, deneme türüne yakın görülüyorsa, o zaman da o eleştiri yazısını yazanın dili deneme diline dönüyor demektir. Deneme biçeminde yazılmış bir eleştiri söz konusudur ve bu durumda sınır ortadan kalkmıştır.

Deneme dili'nin ne olduğu ve denemenin kendisinin bir 'dil' olduğu konusundaki düşüncelerimin yeri bu yazı değil. Şimdilik, eleştirinin rüştünü ispat etmiş olduğunu, üzerinde vesayet hakkımız olmadığını, istersek bir eleştiri yazısı üzerine bir başka eleştiri yazısı da biz yazabileceğimize göre, onun da bağımsız bir yazınsal gerçekliğe sahip olduğunu anlatmaya çabalamakta bir adım atabilmiş olsam yeter bana.

Çağ Tanıkları

Sanatçının, yazarın işlevinden söz açılınca, iri iri kimi savlar atılır ortaya. Bunların kimisi de öylesine tutulur, yaygınlaşır ki, insan karşı çıkmayı ya da daha az iri bir düşünce ileri sürmeyi kolay kolay göze alamaz! Bu edilgin etkilenmenin ve irdelenmemiş bir 'doğru'nun altında ezilmenin asıl nedenini bilemiyorum. Ama her özgün ve değerli ürün, sanatçının işlevine ilişkin savsözleri bir kez daha düşünmeye, sonunda da kuşkularının altını yeniden çizmeye yöneltmiştir beni.

'Sanatçı çağının tanığı olmalıdır' sözü de, bunların başta gelenlerinden biri. Çağın tanığı olmaktan ne anlaşılabilir? Sadece sanatçı mıdır çağının tanığı olması gereken? Çağının tanığı olmamayı, istese de başaramaz ki kişi! Belki 'tanık olmak'ta bir edilgenlik anlamı var da, ondan ötürü sanatçının işlevi konusunda yeterince aydınlatıcı olmuyor bu söz, diye düşünülebilir. Şöyle değiştirmeyi deneyelim: 'Sanatçı çağına tanıklık etmelidir.' Böylece biraz daha açıklık gelmiş oluyor konuya. Oluyor ama, bu 'çağa tanıklık etme' görevini yerine getirmenin yolu ve kuralları nedir? Çağın nesine, neresine, ne biçimde tanıklık edecek sanatçı? Öyle ya, Raşomon olayını hepimiz biliriz!

Bir sanat ürününü 'çağa tanıklık etme' ölçütü ile ele aldığımızda, değerlendirmemizi sağlamca temellendirmek için yeterli donanımdan yine de yoksun kalırız. Çünkü 'çağ' yeterince belirlenmiş bir kavram değildir bu bağlam içerisinde. Onu yeterince belirlenmiş, tartışma konusu olamayacak kadar açık ve net bir kavram olarak kabul edip, üzerine değerlendirme ilkelerimizi, yöntemlerimizi sarsılmaz bir yapı kurarcasına dayandırdığımızda, kolaya ve şematizme kaymamız kaçınılmaz olur. Böyle bir durumda, diyelim Tolstoy'un, Balzac'ın çağlarına tanıklık ettiklerini ne kadar kolaylıkla ve rahatlıkla söyleyebiliyorsak, aynı kolaylık ve rahatlıkla Anouilh'nin,

Marquez'in, Eco'nun, Borghes'in, Queneau'nun... bu gereği yerine getirmediklerini de söyleyebiliriz. Türk edebiyatında da, söz gelimi, Orhan Kemal, Adalet Ağaoğlu, Atilla İlhan çağlarının tanığıdırlar da; Bilge Karasu, Ferit Edgü, Hulki Aktunç, Enis Batur... çağlarının sorumluluğunu taşımamaktadırlar diyebiliriz. Ama böyle söylemekte haklı olur muyuz acaba? Ya da hiç değilse, böyle bir yargının hesabını tutarlılıkla verebilir miyiz? Hiç sanmam. Yazınsal değeri tartışmak için ise, bütünüyle elverişsiz bir ölçüttür 'çağ tanıklığı'.

Öyleyse nereden çıkmalı yola? 'Çağ' ve 'tanıklık' gibi, ilk bakışta sanılacağından çok daha az aydınlık olan kavramların rehberliğine pek güvenmeyeceksek, ölçütü nerede aramalı?

Bence, en baştaki soruyu: 'sanatçının işlevi nedir?' sorusunu doğru koymalı ilkin. Sanatçının, sanatçı olarak işlevi, sanatın işlevinden başka bir şey değildir. Sanatçıyı sanat alanından çekip başka alanlara götürmemizi ve onun ağırlığını metreyle, boyunu saniyeyle ölçmeye kalkışmamızı engelleyecek bu saptama bizi sosyolojiden, iktisattan, tarihten, sosyal antropolojiden vb. ayırıp (koparıp demiyorum, dikkat!), doğrudan doğruya sanat üzerine konuşmanın en elverişli zemini olan sanat felsefesine götürecektir. O zaman artık, söyleyeceklerimiz direktif, ilke, kural niteliğinden sıyrılacak; temelini sanat ürünlerinin kendilerinde bulan, böyle olduğu için de geçerlilikleri doğrulanabilecek (tahkik edilebilecek) düşünceler niteliğini kazanacaktır.

Sanat ürünlerine bakınca da, onların 'insan'ı getirdiklerini görüyoruz. Kristof Kolomb'un yumurtası gibi bir şey bu ama, evet, insanı getiriyorlar! İnsanı getirirken, insanlık durumlarını, insan gerçekliğini getirirken; tek sanatsal getirme biçimi olan 'yaşantı'ları ('yaşam'ları değil!) sergilemek, açımlamak yolunu seçiyorlar. 'Yaşantı' denen şey, her bir tek durumda özgül olan, bir şeyin 'yaşanmışlığı', bir şeyin yaşama katılmıştığı demek olduğuna göre, sonsuz çeşitlenmeleri, sonsuz olanakları bulunan bir 'getirme' oluyor bu.

Böylece; yaşantılar aracılığıyla insanı getirmek, tanıtmak, çoğaltmak, insanı daha da insanlaştırmaktır. İnsanı kendi insanlığıyla, insanlıkla ve yaşamla yüzyüze getirmektir. Bütün bunlar ise, tek

sözcükle söylersek, 'bilinçlendirme'dir. Sanatın işlevi insanda insanı, yaşamı ve yaşantı olanaklarını bilinçlendirmek olunca, bu pek tabii, büyük harfle başlayan 'İnsan'ı, ya da göğüslerine 'delege' etiketi iliştirilmiş kuklaları ortaya sürmekle başarılamayacaktır. Sanatın, kişi olan, yaşayan, bireysellik taşıyan gerçek insana yönelmesi, sanatçının diyeceğini hep bunlarla demesi gereği buradan doğuyor bence.

Bir çağın, bir dönemin, dünya görüşlerinin, sınıfsallıkların, her türlü çözümleme ve önerilerin, yaşayan, yaşatılan kişiler üzerine kurulması, sanatın sanat olmasının ön koşuludur. Sanat için öngörülen çağa tanıklık etme, dönemleri belgeleme, toplum sorunlarını yansıtma gibi işlevler, ne sadece sanata özgüdür, ne de onu belirlemeye, tanımlamaya yeterli. Bunlar ancak, sanatın sanat olma koşulunun gerçekleşmesinden sonraki tartışma basamaklarının tâlî sorunlarıdır ve ancak o düzeyde değerlendirilirlerse sanatın işleviyle ilgili bir anlam taşımaları olanaklanır.

Yoksa, sanatçının temel işlevini vak'anüvislik olarak belirleme ve sınırlamanın; sanata, topluma, insana ve 'daha iyi' için yürütülen her türlü mücadeleye kazandırabileceği hiçbir şey yoktur. Kaybettireceklerini saymaktansa, çağına tanıklık etme adına güncelliğe takılıp kalanların ya da sanat dışı olmayı neredeyse onur payı olarak benimsemeye varanların 'sanat'larına bakmalı!

Romanesk Sorular

Türk romanı meteorların, kuyruklu yıldızların, küçük güneşlerin, sönmüş ayların ve modüler uyduların cirit attığı bir kaostan; herbirinin koordinatları, yörüngeleri, ışık-gölge durumları, astronomik konumları, meteorolojik etkileri cetvellenmiş planetlerin uyumlu bir kosmosu haline dönüşür mü, dönüşebilir mi, –daha ilginci– dönüşmeli mi?

Kimler geldi, kimler geçti Türk romanından? Tarihsel bir soru! Kimler iz bıraktı, kalıcılığa ulaştı? Yazınsal bir soru! Yüz yılını doldurmuş sayabileceğimiz Türk romanının bir geleneği oluştu mu, oluşmalı mıydı? Bir sonraki yüzyıla Türk romanından neler kalacak? Bunlar da spekülatif sorular!

Roman üzerine ne kadar düşünüldü? Romancılarımız, roman üzerine düşündüklerinin, yazınsal anlayışlarının, ne kadarını romanlarıyla aktardılar bize; ne kadarını yan ürün, manifesto, piar (PR), polemik, magazin konusu yaptılar?

Ya eleştirmenlerimiz? Onların hangi yargıları, hangi çözümlemeleri, 'Türkiye'de ne kadar futbol varsa o kadar roman vardır' savsözünün yayılma ve tartışılma şansına sahip oldu?

Taaşşuk-u Talât ve Fıtnat'tan *Kara Kitap*'a, 118 yılda, Türk okuru romanın hangi alt-türleriyle karşılaştı? 12 Mart romanı, 12 Eylül romanı gibi sadece Türk romanına özgü 'tür'ler, edebiyatın evrensel platformunda kendilerine bir yer bulabildiler mi?

Türk romanının yabancı dillerdeki serencâmı, Türkçe asıllarının Türk edebiyatı içindeki yazınsal konumlarıyla herhangi bir koşutluk sunuyor mu?

Niçin bazı romanlar yayımlandıklarında kopardıkları fırtınanın burgacında savrulup birkaç yıla bile kalmadan belleklerden tamamiyle silinirler? Ya bazıları, niçin keşfedilmek ve önemsenmek için

esrarengiz bir eşref saati beklerler? Ve niçin kimileri için bu saat çalar, kimileri için çalmaz?

Türk romanının klasikleri var mıdır, varsa bunlara bir şekilde sahip olunabilir mi? 3000-5000 basıp 'makûl' bir süre içinde tükenen romanların ikinci baskı yapmayanlarına bir daha nasıl ulaşılır? Türkiye'de hangi romanlar, kaç baskı yapmışlardır, bunun bir ölçütünü bulmak mümkün müdür (ticari ölçütlerin dışında)?

Son iki-üç yıldır, kimi yazarların, kimi romanların pek şık bir aksesuarı haline gelen 'post-modern' etiketi, o yazarların, o romanların hangi niteliklerini vurgulamaktadır? Post-modern roman nemenem birşeydir? Ya modern, pre-modern romanın temsilcileri kimlerdir? Örneğin Oğuz Atay ve Yusuf Atılgan zamanında modernizmin 'post'u kimlerin sırtındaydı?

Nabokov, Emma Bovary'nin okurluğundan söz ederken, 'Aşinalık kurduğu yazarların bazıları birinci sınıftır; Walter Scott ya da Victor Hugo gibi. Bazıları ise pek parlak sayılmaz; Bernardine de St. Pierre ya da Lamartine gibi. Ama önemli olan, yazarların iyi ya da kötü olmaları değil. Önemli olan, onun kötü bir okur olmasıdır' der. Bir sözünü daha anayım Nabokov'un: 'Okurların Tolstoy'a 'dev' demeleri, öteki yazarların cüce olmalarından değil, Tolstoy'un bizimle tamtamına aynı boyda olmasındandır' diyor. Bu iki sözü, romanımızın okurunu düşünerek soruya açalım: Eleştirmenler bir yana, okurlar nasıl değerlendiriyor Türk romanını? Bir romanı kötü bulan okur, kötü bulduğu (ve hatta iyi bulduğu) romanların iyi bir okuru mudur her zaman? Dönem dönem yıldızlaşan romancılar, okurun gönlünde yatan romancı ile 'aynı boyda' olmalarına mı borçludurlar ikballerini?

Bir eleştirmenin yere göğe koyamadığı bir romanı, bir diğeri yedi kat yerin dibine batırdığında, sorunu romanda mı, eleştiride mi aramalı?

Düşünce öğesinin ağır bastığı romanların yazarı Adalet Ağaoğlu, duygu yoğunluğunu öne çıkaran Selim İleri, oyunlarla ve oyunları yazan Oğuz Atay, romanlarını analitik bir yazınsal zemine oturtan Pınar Kür, psikolojik derinlikleri irdeleyen Yusuf Atılgan, entel-

lektüel bir sarkazını romanlaştıran Hilmi Yavuz, ince iş romancısı Bilge Karasu, romanı felsefeyle bütünleyen Ferit Edgü, sonra başka bir planda Latife Tekin, Metin Kaçan gibi kült romanı yazıcıları... tarihi didikleyenler, cinselliğin labirentlerine dalanlar, romanlarıyla etnoloji-antropoloji literatürüne malzeme sağlayanlar, şu ya da bu ideolojiyi güdenler, fantaziyi romanlaştıranlar... Kemal Tahirler, Atilla İlhanlar, Orhan Kemaller, Yaşar Kemaller, Nazlı Eraylar, Peride Celaller... daha pek çokları... sonra, Türk romanının ilk kıpırdanışları: Şemsettin Samiler, Ahmet Mithatlar, Namık Kemaller... edebiyat tarihimize geçmekle kalmayıp edebiyatımızın tarihsiz varlığına mal olanlar: Halit Ziyalar, Yakup Kadriler, Peyami Safalar, Abdülhak Şinasiler, Tanpınarlar... Son yirmi-otuz yılın henüz durulmamış çalkantısında bir parlayıp bir sönenler... Ve bunlar üzerine kafa yoran, yürek tüketen, sevgi ya da nefret üreten bir avuç edebiyatçı... Varak-ı mihr ü vefayı kimler okuyor, kimler dinliyor?

Herşeyden önce de okunmak için ve okunmakla var olan 'roman'ın okurları... Asıl onlar... onlar ne diyorlar, ne düşünüyorlar? Yoksa 'roman roman' diye koparılan (kopardığımız) fırtınanın, bir bardak suyu bile yok mu?!

Edward Morgan Forster'ın şu sözünden daha uygun bir final düşünemiyorum bu sorular yazısı için: 'Bir roman için son ölçü, ona karşı duyduğumuz sevgi olacaktır; tıpkı dostluklarımızın ve tanımlayamadığımız şeylerin ölçüsünün sevgi olması gibi.'

Dünya Yazınında 'Deli' Kurmaca Kişileri Üzerine İleri-Geri...

Deliliğin, 'ağyarını mani, efradını cami' bir tanımından yola çıkarak yazma olanağım olsaydı bu yazıyı, yaşamda ve kurmacada kimin deli kimin akıllı olduğunu ayırt edebilecek şaşmaz bir ayıraç bulunsaydı elimde, iki kolonda toplayıverirdim belli başlı roman kahramanlarını, deli kolonundakileri ele alır, kendim çok akıllı olduğum için, inceden inceye çözümler, delilikleri-nin türünü, yeğinliğini, sürecini sergilerdim. Hoş, neye yarardı böyle bir döküm? Sanata (yazına) ne gibi bir ek boyut getirirdi? Bilime (psikiyatri) bir katkısı olur muydu? Neyse ki bunların peşinde değilim zaten bu yazıda. Düşünülebilecek ve düşülebilecek insanlık durumlarının en karmaşıklarından, dolayısıyla da en zenginlerinden biri: 'Delilik' Deliliği, zenginlik gibi olumlu anlamla yüklü bir nitemle bir arada anımam da yadırgatıcı gelebilir ilk anda. Oysa 'aklın yolu birdir' deniyor; deliliğin yolu-yordamı ise öyle çok, öyle çeşitli ki, elbet bir zenginlik, bir çeşni getiriyor dünyaya deli. İşte bunun için yazına –derdi günü yaşantı olanaklarını kurcalamak olan kurmaca sanatına– elverişli bir malzeme olagelmiş diyorum. Amaç elbette, dünya edebiyatında rastlanan 'deli' kahramanların tüketici bir dökümünü yapmak değil. İnsanı ve dünyayı (yani bir anlamda kendimizi) tanımamızda (yani bir anlamda yeniden kurmamızda), içine girdiğimiz her kurmaca dünya, kuramsal olarak bize bir kapı, bir pencere, bir lomboz daha açıyorsa ya da bir mum, bir fener, bir ışıldak daha tutuyorsa; bu kurmaca dünyaların içinde de zaman zaman bir 'deli' yediyorsa bizi, gözden geçirilmeye değer, tanıştığımız 'deli'ler.

Kaç 'deli' tanıdım ya da hangi 'deli'lerle tanıştım yazın aracılı-

ğıyla diye düşünmeye başladığında, insanın aklına 'deli' roman kahramanlarından önce onların (ve kuşkusuz, 'akıllı' olanlarının da) yaratıcıları üşüşüyor. Ama biz yazarları yazmayacağız ki burada, yazılmış (bir bakıma 'müseccel') delileri yazacağız. O zaman önce, 'delilik'ten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmalı biraz. Farkındasınızdır, yazının başından beri tırnak içine alıyorum 'deli'yi. Serbest kalmasından ürktüğüm için değil! Herkesin tek ve aynı anlamı yüklediği bir kavram olmadığı için. Dokuzdan da çok türü olduğu için. 'Deli' nitemi tek bir durumu, belli bir 'kondisyonu'(!) imlemediği için. Bir kavrama bakmanın en (hatta tek) çıkar yolu, dile bakmaktır. Bakmaya dursak, ben diyeyim yirmi, siz deyin elli akrabasıyla karşılaşırız 'deli' sözcüğünün. Kaçık, çılgın, mecnun, meczup, anormal, tuhaf, manyak, divane, zıpır, zirzop, sapık, üşütük... Zihinsel yoksunluklarla ruhsal sorunlar da birbirine karıştırılır 'deli' yaftası kullanılırken. Nice ayırtı (nüans), hatta nice birbiriyle ilintisiz durum, birbirine girmiştir 'deli'nin kullanımında. Tıp, bilimsel titizlik gereği, 'deli' sözcüğünü kullanmaktan kaçınır. Akıl hastası vardır, ruh hastası vardır, kişilik ya da karakter bozukluğu gösteren vardır, marjinal vak'alar vardır ve bunların da alt-türleri vardır. Her bir aksaklığın ayrı adı vardır. Bazılarının da adı yoktur.

Yazın yapıtlarında karşılaştığınız 'deli'ler de, bunlardan birine ya da öbürüne girerler, girebilirler kuşkusuz. Ama biz, ayrıksı sayılandan tutun da had şizofreniye varasıya, günlük dilde 'deli' denecek bir hal-tavır gösteren, yine çok tartışma götürecek bir başka adlandırılışla, 'normal' olmayan kurmaca kişileri arasında bir gezintiye çıkalım şimdi. Bırakalım teşhisi, hele hele yargılamayı bir yana; çizmenin koncunda kalarak şöyle bir anımsayalım okuduğumuz 'deli'leri.

Doğrudur, bir delinin bir kuyuya attığı bir taşı, kırk akıllı çıkaramaz bazen. Deli kâh gülünçtür, kâh ürkütücüdür, kâh tehlikelidir, kâh ibretliktir... Ama en ağır basan duygusal mesajı, derin ve yoğun bir acıdır. Kendi çektiği acı, acı çekmesiyle 'neşrettiği acı ve daha temelde, ona o acıyı çektiren şu ya da bu (gerçeklik temeli olsa da olmasa da alabildiğine somut) acı örüntüsü... Bu bize, yazında deli-

lerin yeri, işlevi, rolü üzerinde düşünürken oldukça anlamlı bir yorum seçeneği sunacaktır sanıyorum.

***

Aksenti İvanoviç Poprişçev, dünya yazınının en namlı delilerinden biridir. Gogol'ün bütün kişilerine dağıttığı özelliklerden payını almış, ne var ki – nedensel açıklamadan kaçınalım– kısacık bir hatıra defterinin sayfalarına yansıttığı hezeyanları, onu uç bir tip haline getirmiştir. Okurun duygudaşlığına sığınmayacak ve sığmayacak kadar 'deli'dir ve öyle abartılıdır ki, onun gibi olmayan herkese, kendisinin hiç mi hiç deli olmadığı güvencesini verir. Acısı ise, içgörüye vardığı kısacık bir ana sıkışmıştır: 'Anacığım, kurtar zavallı oğlunu! Ağrıyan başına bir damla gözyaşı akıt, ne olur! Gör nasıl hırpalıyorlar evladını, bağrına bas bedbaht öksüzünü. Yok onun yeri bu dünyada artık, insanlar aleminden attılar onu... Bari sen acı hasta oğluna anacağım.'

Rus yazınında ve özellikle Dostoyevski romanlarında, şu 'deli' dediklerimiz binbir çeşitlenme ile kol gezerler ve bu da bana, 'Tevekkeli değil,' dedirtiyor, 'Sözüm yabana ben de Nietzsche gibi, psikoloji üzerine ne öğrendimse Dostoyevski'den öğrendim'. Dostoyevski'nin delilerinin hiçbiri öyle başı hunili cinsten değildir. Çoğu ciddi ve ağır vak'adırlar. Kimi affektif bozukluk (manik-depressif) tablosu sergiler; kimi temel kişilik bozukluğu taşıyan iflah olmaz bir psikopattır. 19. yüzyıl Rus toplumunun her zamankinden ve her yerdekinden fazla aşağılık ya da yükseklik kompleksi oluşturan bir toplum olduğu izlenimini veren bir yazardır o. Bence amacı, 19. yüzyıl Rus toplumunu değil, insanlık için evrensel geçerliği olan ruh tuzaklarını göstermekti. Kahramanları arasında en akıllı geçindirdiklerini bile, uzun süreli, ne idüğü belirsiz hummalara yakalandırır. Bunları bir çeşit ağır ve travmatik depresyonlar olarak değerlendirmek pek mümkündür. Epilepsi, bir cinnet sendromu olarak, yakından ilgilendirir Dostoyevski'yi. Kahramanları içinde birçok epileptik, birçok mazohist, birçok *aşırı* alçakgönüllü ve aşırı gururlu kişi, birçok *aşırı* kişi vardır. Düşünce yapısı olarak parçalanmanın ve so-

nunda ruhen onulmaz yaralar almanın temelinde hep onur çatışması bulunur. Bu çatışma Dostoyevski'de daima trajik boyuttadır ve trajik boyut, en hafif deyimiyle 'ayrıksı' kişilerin yaşantılarıyla somutlanır. Daha temelde ise kişilik çatlaması ya da kişilik ikileşmesi denebilecek bir tema sık sık yinelenir Dostoyevski'de. O bununla, 'insan gerçeği'nin bin yüzünde ortak olan paydayı, (deyimi terim olarak almamak koşuluyla) 'diyalektik'i yakalamıştır ve bu saptamayı yazımızın konusu açısından yorumlayacak olursak, kişilik ikileşmesi; uylaşımsal bir 'normal' sınırından, ucu şizofreniye uzanan bir skala sunar bize. Bu yorumu biraz daha derinleştirmekle varacağımız nokta; söz gelimi İvan Karamazov'un kişiliğinde meydana gelen şizoid çatlamayı, ayni ikileşmeyi iki ayrı kişide tekleştirmeye (örneğin Dimitri ve Alyoşa, Dimitri ve İvan Karamazov'larda, İvan ile Smerdyagov'da) kadar götürmekte olduğudur.

André Gide, okuduğum en yetkin Dostoyevski incelemesinin yazarı, diyor ki: 'Bunun karşısında, Dostoyevski ne sunuyor bize? Kendilerine karşı mantıklı davranmaya hiç önem vermeksizin, kendi öz mizaçlarının yetenekli olduğu bütün çelişmelere, bütün inkârlara kendilerini rahatça bırakan kişiler sunuyor. Görünüşe göre Dostoyevski'yi en çok ilgilendiren şey budur işte: Mantıksızlık. Bunu gizlemek şöyle dursun, belirtiyor boyuna, aydınlatıyor. Onda anlatılmamış, açıklanmamış çok şey var muhakkak. Fakat insanda birbirine karşıt duyguların bir anda varolduğunu kabul ettiğimiz anda –ki Dostoyevski de bizi böyle yapmaya çağırıyor– onda anlatılamaz, açıklanamaz çok şey olduğunu sanmıyorum. Kişilerinin duyguları son kerteye vardırılmak, saçmalık derecesini bulan bir aşırılığa ulaştırılmak dolayısıyla Dostoyevski'de bu birarada varoluş, çoğu zaman özellikle paradoksal görünmektedir. / / Dostoyevski'nin romanlarında gördüklerimiz, onun bize sunduğu ikilik örnekleri ise çok başkadır. Bunların oldukça sık görülen o patolojik hallerle ya hiçbir ilgileri yoktur ya da pek az ilgileri vardır: Bu gibi hallerde aynı kişiliğin üzerine yerleşen ikinci kişilik, zaman zaman onun yerini alır. Birbirinden habersiz olarak iki ayrı duyum, iki anı çağrışımı grubu meydana gelir. Çok geçmeden de iki ayrı kişilik, aynı bedende iki

ayrı konuk vardır karşımızda. Bunlar yerlerini birbirlerine bırakırlar, peşpeşe birbirlerinden habersiz sırayla ortaya çıkarlar (ki bunun hayret verici tasvirini Stevenson bize *Dr. Jeckyll ile Mr. Hyde* adlı o güzel, fantastik hikâyesinde sunmaktadır). Fakat Dostoyevski'de şaşırtıcı olan, bütün bunların aynı zamanda oluşu ve her kişinin, kendi birbirini tutmaz davranışlarının ve ikili benliğinin farkında bulunuşudur. Kahramanlarından birinin, en zorlu heyecanın pençesinde kıvranarak, bunun hınçtan mı, sevgiden mi ileri geldiğinden şüphe ettiği olur. Karşıt iki duygu benliğinde birbirine karışıp eş hale gelir.' (André Gide, *Dostoyevski*, ss. 109-110)

Böyle baktığımızda, Karamazov kardeşlerin dördü de –en azından Alyoşa hariç üçü–, *Suç ve Ceza*'nın Raskolnikov'u, *Yeraltından Notlar*'ın adeta *Deliliğe Övgü*'nün delisine karşıt ve koşut bir söylem geliştiren kişisi, *Öteki*'nin akut ve allegorik şizofreni Goladkin, Prens Mışkin... hangisi... hangisi bir yerde ve bir anlamda 'deli' değildir?

Dostoyevski'nin bize çıplak gösterdiği örtülü gerçek, 'normal insan'ın, –bir yapıntı değilse– anormal sayılmayı gerektirecek kadar nadir ve bir o kadar yavan, neredeyse bir epifenomen olduğudur.

Kurmacaya dilin ve yazının iç sorunlarının araştırılması dışında bir yan yaklaşımla eğilindiğinde, sözgelimi bu yazıda olduğu gibi 'delilik' görüngüsü (fenomen) açısından bakıldığında; saptırıcı yada spekülatif yorumlardan olabildiğince (ki bu olanak pek dardır) kaçınmak gerekir. Bence, roman kahramanlarının, yazılmakla başlayıp yazı içinde biten yaşamlarında karşılaşılan eylemlerine dayanılarak özgül ruhçözümsel açıklamalara girişmek, ne ruhçözümü (psikanaliz) açısından, ne yazın açısından fazla bir anlam taşır. Kurmaca üzerine kurgulama değil, kurmacanın 'burada ve şimdi' sergilediği insan durumunu veri kabul ederek varılabilecek yorumlar anlamlı olabilir ancak. Çünkü, yapıtın yapısından çözülüp amacı araca dönüştürmek tehlikesinden insan ancak, ucu spekülasyona uzanmayan bir yorum çerçevesi içerisinde kalarak korunabilir.

Böyle düşündüğüm içindir ki hem Dostoyevski, hem Dostoyevski'de 'deli' kahramanlar gibi kışkırtıcı bir konunun ruhçözümsel iğ-

vasına kapılmadım. Dostoyevski kişileri, bir roman okuru olarak beni, hayatımı değiştirecek, dünyaya ve insana bakışımı biçimlendirecek kadar etkilemiş olsa da; Freud'un, Oidipus karmaşası şablonu ile ve hekimce yaklaştığı İvan, bana yabancı kaldı. Demek istediğim: Deliliğe ya da delilere bakarken de, yapıtın sınırları içinde kalmak; kişiyle, kuramlara bir model ya da örnek oluşturması bakımından değil, yaşayan insanın yapıtındaki bir izdüşümü olması bakımından ilgilenmek, üzerine biraz felsefe gölgesi düşmüş de olsa, hâlâ yazın içi bir etkinlik sayılabilir. Ancak bunu 'meşru' görüyorum.

'Usûl üzerine' iki koca paragraf! Hem de 'deliler' üzerine yazılan bir yazıda. Olur şey değil! Bu kritik noktada, yazıya, taşımaktan yüksüneceği kuram safraları sokuşturma densizliğinden beni alıkoyması için Erasmus'un militan delisinden medet umayım:

'Madem ki deliliğe yakın olan ilimler (ve deliliğe bu kadar yakın olan edebiyat – F. A.) bizi, daha uzak olanlardan fazla mesut eder, o halde ilimlerle hiç münasebeti olmayan kimseler, saf tabiattan başka rehberleri olmadığından, ne kadar büyük bir saadete naildirler. Onlar da beşeriyete çizilmiş sınırlar içinde kaldıkça, bu sadık rehber tarafından hiç terkedilmezler.' (Erasmus, *Deliliğe Methiye*, s. 64)

Zihinsel gelişme sürecindeki takılmalar, zeka gerilikleri, mantıksal tutarlılığı sağlama yetersizlikleri de, halk arasında 'deli' denip geçilen bir bölük insanın ruhsal yapılanma eşiğinde kalma nedenlerinden olabilir. Yazınsal ürünlere böyleleri de girmiştir. Yine tipik olmayan bir insanlık durumu, insan ilişkilerini iki kat sorunsallaştıran, zaman zaman sınava sokan bir gerilik öğesi olarak anlamlandırılabilirler.

Bu tür deliliğin unutulmaz örneği Lennie'dir. İki insan arasındaki dostluk ilişkisinin adeta kutsandığı, 'emsalsiz dostluklar tarihinden bir yaprak' niteliğindeki bu son derece anlamlı yapıttaki (*Farelere ve İnsanlara Dair*) baş kişilerden bir tanesinin bir 'zavallı deli' olması ne kadar düşündürücüdür. Steinbeck nefis bir portresini çizmiştir bu kaba fiziğin, bu hantal ve çirkin yaratığın içindeki saf ve rakik ruhun. Bu gelişmemiş, masum, çocuksu adam, bu 'koca bebek', 'tehlikeli bir deli'dir toplum için. Onu linç edilmekten kurta-

ran George, onunla birlikte kendi içindeki insan sevgisini de öldürmüş trajik bir kahraman değil midir?

Deliliği 'aptal'lığından gelen çok ilginç bir kurmaca kişisi de, Faulkner'in Benjy'sidir. Romanda bilinç akışı tekniğinin, rahatlıkla en yetkin örneklerinden biri sayabileceğimiz *Ses ve Öfke*'nin ilk bölümünün Benjy'nin malûl bilincinin 'akışı' ile yazılmış olması ve bu romanın ağırlık noktasını oluşturan karmaşık tekniği, bize, kaçınılmazcasına Benjy'nin hasta bilincinin özellikle seçilmiş olduğunu düşündürür: Abartılı gelen, aslında 'normal'dir, her bilinç çapraşıktır. Gerçeklikteki tutarsızlıkları, rastgelelikleri, saçma yapıyı, 'akıllar' kat kat mantık cilası vurarak, yapay dizgelere tıkıştırarak, bir çeşit riya perdesinde yeniden kurgulamaktadırlar. Oysa çıplak gerçeklik, ona düzen, hatta ad vererneyen bilince, Benjy'nin deli bilincine, yansıdığı gibidir. Sırasızdır. Kendi kendine anlamsızdır. Acaba böyle midir? Yoksa, böyle de olabilir diye düşünmek de mi deliliktir? Benjy'nin kuyuya attığı taşı kaç akıllı çıkarabilir şimdi?

Böyle düşünmeye başladınız mı, az sonra, içinden çıkılamayacak kadar sarpa sarabilir düşünceniz. Benimki sardı. Hazır Faulkner gibi bir demir leblebiyi yazınsal tuzaklarına uzaktan-yakından uğramaksızın yazınıza uğratmışken, bir kolaycılık daha yapalım ve sarpa saran düşüncelerimizi Poe ovasında düze indirelim. *Doktor Katran ile Profesör Telek'in Sistemi*'ni tam bu noktada okursanız, 'Olağandışı mı?' diyeceksiniz, 'bu öykü mü olağandışı?' Bu öyküyü okurken de, görenleriniz mutlaka Mel Brooks'un *Yükseklik Korkusu* (High Anxiety) filmini anımsayacaklar. Buradaki fantezinin dayandığı trük çok basittir aslında: Deliler akıllılarla yer değiştirir. Klasikleşmiş karşıt çiftlerin yer değiştirmesi şaşmaz bir güldürü öğesidir: İşçi-patron, efendi-uşak, baba-oğul, öğrenci-öğretmen... Bunların hangisine rol değiştirtirseniz güldürücü bir etki elde edersiniz. Deli-akıllı çiftinde ise gülmeceye düşündürücü bir boyut eklenir. Poe ise biraz yan tutuyor sanki... Bunları birbirinin dublörü olarak da öyküleyebilirdi.

Tutkuların abartıldığı (daha doğrusu abardığı) ve tüm kişiliği egemenliği altına aldığı durumlarda da sağlıklı bir ruhtan söz edilemez olur. Ne yazık ki, yazındaki bu çeşit delileri yeterince yazınsal

bulmuyorum ben. Bunların en bellibaşlıları kişiden çok, soyutlanan bir tutkuyu yaşatırlar. Tanınmaz olurlar, çünkü felsefe karıştırırlar yazına, kavramsallaşırlar. Harpagon, Othello böyle delilerdendir örneğin. Tepeden tırnağa 'cimrilik'ten, 'kıskançlık'tan ibaret soyutluklardır ve adeta 'teşhis ve intak' yoluyla onlardan birer kişi çıkarmışlardır Molière ve Shakespeare. Hamlet'e sözüm yok bakın. Danimarka Prensi soylu ve insan bir delidir.

'Tutkunun kurbanları' gibi melodramatik bir şemsiye altına toplayacak yazınsal 'deli' ararken, aklıma birden pek ünlü olmayan, ama Othello'ya taş çıkartacak kadar trajik, üstelik çağdaş (yani bizden!) bir Arjantinli 'deli' takıldı: Juan Pablo Castel. Ernesto Sabato'nun *Tünel* adlı romanını okumadınızsa, ilk fırsatta okumakla kazancınızın salt 'edebiyatta deliler' galerinize bir deli daha katmaktan ibaret olmayacağını temin ederim.

'Yaşam saçmadır, ama yine de yaşanmalıdır' diyen bir yazarın kurmacasında 'deli'ye yer yok mudur? Ya da Camus'nün kişileri akıllıların siyah-beyaz dünyasında 'normal' vizesini alabilirler mi? Delilik üzerine tıbbi, ahlaki, felsefi hiçbir yargı verilemeye bunca özen gösterdikten sonra, Meursault'yu 'dünya yazınında deliler' ulamında andığım için anlayış sığlığıyla kınanmam haksızlık olur, değil mi? Öyleyse bu uyumsuz, ayrıksı kişiye, bu adı üstünde Yabancı'ya 'deli' demekten niye sakınmalı? Tutarlı etkin nihilizmin sonucu intihardır. Edilgin nihilizm ise, uyumsuzluğu bir yaşam biçimi haline dönüştürmekle sonuçlanır. Her iki durumda da düzgüler (norm) çiğnenmiş midir, çiğnenmemiş midir? Ne var ki, başlangıçta deliliğin acı ile karakterize olduğunu söylemiştim; bu bağlamda belki acı'yı bir başka sözcükle ifade etmek daha uygun olacak: *Apathie*. Ne garip ki, sözcük etimolojik olarak acıyı olumsuzluyor, ama yaşanan bir başka türlü acı yine.

***

Bakıyorum da, arkası gelecek gibi değil bu yazının. Düşündükçe dünyanın dört bucağından, yani yanımızdan yöremizden 'deliler' üşüşüyor yazıya... Ah, tabii Quasimodo var... Neydi o Çehov'un

6 *Numaralı Koğuş*'undaki adamın adı?.. Woolf, Septimus Warren Smith'in marazını intiharla noktalayabildi mi yani?.. *Yanardağ*'ın alkoliği de müthiştir... *Körleşme*'deki Profesör Kien de deli değilse kimse deli değildir... Başa çıkılmaz bir hal alıyor giderek, bu pek de neşeli olmayan av! Bitmediği yerde bir nokta istiyor bu yazı, çaresi yok. Öyleyse bu mutsuzluk dehlizindeki gezintimizi son satırından, Jean Rhyss'ın trajik meşalesi ile tutuşturalım, kurulamayan bütün köprüler yansın, tek o kuyu karanlığına bir ışık yalımı düşmüş olsun. Aldı Antoinette:

Çok uzun süre bekledim. Sonra kalktım anahtarları aldım, kapıyı açtım. Dışardaydım, elimde mum. En sonunda artık biliyorum buraya neden getirildiğimi ve ne yapmam gerektiğini. Bir yerden bir esinti gelmiş olmalı, mumun alevi dalgalandı. Bir an söndüğünü sandım. Ama elimle korudum ve yeniden canlandı alev. Karanlık koridorda yol gösterdi bana.' (Jean Rhyss, *Geniş Bir Deniz*, Can Yayınları)

Okumayı Bilmek

Okumayı bilmek, harfleri-heceleri birbirine çatmaktan ibaret değil kuşkusuz. 'Burada şu yazıyor' diyebilmek, bir yazıyı 'sökebilmek' okumanın ilk adımı, onsuz olunmayan ama onunla da kalınmayan –kalınmaması gereken– zorunlu ön koşulu yalnızca. İlkokulların birinci sınıfına giden çocuklar şu haftalarda bu ilk adımı atmış, okuma denizinin boyu geçmeyen sularında tartımsız devinimlerle çırpınabilmeyi öğrenmiş olacaklar. İstatistiklerde nüfusun yüzde bilmem kaçını (galiba oldukça düşük bir oranını) oluşturan okur-yazarlara katılacaklar. Ama bırakın yeni okuma öğrenen çocukları, daha büyüklerin, gazete, dergi, kitap okuyanların, giderek kendilerine 'okur' denen okuması-yazması olanların yüzde kaçı okumayı gerçekten biliyor acaba? Bunu ölçüye biçiye vurmak yalnız pek zor olduğu için değil, merak konusu da olmadığı için, her okuyanın okumayı bildiği varsayılıyor. Öğrenimin yüsek basamaklarına tırmanmış olanlar, öğrenimini tamamlamış olanlar arasında okumayı bilmeyen öyle çok insan var ki oysa!

Onlardan –kimbilir, belki de bizlerden– birine, bir sivri akıllı çıkıp da 'Sen okumayı bilmiyorsun' diyecek olsa, kızmaya bile gönül indirmez güler geçerler. Öyle ya, ne kadar az öğrenimli olursa olsun, okuması yazması olan adam, üzerine 'Dikkat! Yeni boyandı' yazılı bir levha iliştirilmiş bir park sırasına oturmaz. Demek okumasını biliyordur. Çok öğrenim görmüş olanlar ise; ciltler devirmiş, okuduklarını sınav kâğıtlarına da aktararak geçer notlar almışlardır. Demek onlar okumasını haydi haydi biliyorlardır. Öyleyse ortalıkta bunca sorun varken, 'okumayı bilmek' diye tutturmak münasebetsizlik değil de nedir?

Okumayı bilmenin sorunsallığı ilkin sesli ve sessiz okumaların ayrımında sezdirmeye başlar kendini. Sesli okumalar, okumayı bilenle bilmeyeni ayırt etmenin ilk ölçütünü verebilir. Yetersizdir bu

ölçüt, ama eleyicidir. Sesli okuyanı dinleyen, okuyanın okuduğunu anlamadığını, çoğu kez kendisinin de dinlediğini anlamadığından anlar. Sesleri-sözleri art arda uluyor, ortaya saçıyordur sesli okumayı bilmeyen. Ama bu ölçüt aldatıcı da olabilir. Deneyimli, becerikli okumacılar vardır, sesleri-sözleri gelişigüzel yığmayıp, incesini ipe, kalınını çöpe dizerek düzenli bir demet sunmayı bilirler. Bunlar okumayı üreten değil tüketenlerden olabilirler. Binbir emekle okumayı çiçeklendirenler değil de, ikebanacılar. Bundan ötürü okumayı bilmenin bir değil birçok ölçütü olmalı.

Sessiz okuma kendini ele vermekte büsbütün sakıngandır. Denetlenmesi, değerlendirilmesi büsbütün karmaşıktır sessiz okumayı bilmenin-bilmemenin. Okuduğunu anlamak, sindirmek, özümsemek de değil 'okumayı bilmek' derken altını çizmek istediğim. Basitçe ve yalınca *yazılanı okumayı bilmek*. Nasıl yazılmışsa öyle okuyabilmek. Zamanda okumak, uzamda okumak, birkaç boyutta, birkaç katmanda okumak. Yazılanın ötesini olamasa bile, berisini mutlaka okumak. Satırların arasını ille de okumak. Parçayı okumak, bütünü okumak, bütünde parçayı okumak, parçayı götürüp girintilerini çıkıntılarını kollayarak tamamlayıcı olan bir başka parçaya takmak...

İşte okumayı bilmek böylesi karmaşık bir etkinlik. Ne demek bir yazıyı yazıldığı gibi okumak? Yazıldığı dilde okumak, yazıldığınca okumak ne demek? O yazıyı, o metni yeniden kurmak demek. Dizilmiş, basılmış, sayfaları bağlanmış, formaları dikilmiş bir kitap elimize geldiğinde okunmaya hazırdır, doğru. Ama bu hiç bir şey değil daha. O kitapta yazarın ve baskıyı gerçekleştirenlerin emeğine, okuyanın yapıcı, kurucu, yeniden üretici emeği eklenmedikçe, hiç olmazsa o okuyan için, o kitap var olmamış demektir. Öyle ki, ha *Ses ve Öfke*, ha *Aşk Oteli*, ha *Mai ve Siyah*, ha *Cingöz Recai*!

Bir tek türlü okumayı bilenler, okunacak yazı sayısınca okuma türü olduğunu bilmeyenler okumayı bilmiyorlar demektir. Bir benzetme yapmama ya da bir izdüşürmede bulunmama izin veriniz: Dostoyevski, *Budala*; Prens Mışkin'i anlatır:

'Prens kalın parşomen kâğıt üzerine, orta çağ Rus harfleriyle: 'Naçiz rahip Pafnutiy vaz'ı imza eyledi' diye yazmıştı... İşte bu, diye

açıkladı, on dördüncü yüzyıl elyazmasından fotokopisi alınmış rahip Pafnutiy'in kendi el yazısıdır. Onlar, yani bizim şu eski rahip ve baş rahiplerimiz çok güzel yazı yazıyorlardı, hem bazen ne büyük bir zevk ve gayretle yazıyorlardı!.. Sonra burada başka harflerle yazdım: bunlar geçen yüzyılda sokak istidacılarının kullandığı ve onların örneklerinden alınmış yuvarlak, iri Fransız harfleridir. Kabul etmelisiniz ki onların da kendilerine göre haysiyetleri var. Şu *o* ve *a*'ya bakın. Ben, Fransız karakterini Rus harflerine çevirdim, sonuç başarılı oldu, oysa bu iş pek güçtür. İşte çok güzel ve orijinal bir yazı örneği daha, işte şu cümle: 'Gayret herşeyi yener' Bu Rus el yazması, kâtiplere, daha doğrusu isterseniz askerî kâtiplere mahsus bir yazı. Önemli bir kimseye resmî bir yazı böyle yazılır; yine aynı harfler, nefis kara harfler, kara kara yazılmıştır, ama umulmaz bir zevk vardır. Bir kaligraf, bu çiziştirmelere, yahut daha doğrusu bu çiziştirme denemelerine, işte şu yarım bırakılmış harf kuyruklarına müsaade etmez... Genel olarak ise bakınız o, bir karakterin ifadesidir, bunda askerî kâtibin ruhu gizleniyor: 'Şöyle bir gezip tozmak isterdim, kabiliyetim de bunu gerektiriyor, ama asker elbisemin yakasını kopçalar sıkıyor' yazıda da bu disiplin kendini gösteriyor, nefis!.. İşte bu sade, her zamanki en temiz İngiliz el yazması: zariflik, artık bundan öteye geçemez, burada herşey lâtif, boncuk, inci; bu bitirilmiş birşeydir; ama işte variasyon ve yine Fransız yazısı... yine aynı İngiliz harfleri, ama kara çizgi, İngiliz harfindekinden biraz daha kara ve kalınca, sonunda gölge tenasübü bozuluvermiştir... Çiziştirme çok tehlikeli bir şeydir! Çiziştirme büyük bir zevk ister; ama bu başarılmış, tenasüp bulunmuşsa, böyle bir harf hiçbir şeyle kıyaslanamaz, öyle ki insan ona aşık bile olur.'

İşte okumayı böyle bilmek diyorum. Pek tabii ki konumuz el yazmaları değil. Ama aynı kendini vermeyle, o aşkla, böyle okunsun, okunabilsin, okuyabileyim istiyorum.

Ama bir şey daha var! Okunacak olan nedir? Bir yazı, değil mi? Okumak yazının üstüne kuruludur. Peki yazı nedir, yazmayı bilmek nedir? Tabelâ yazısıyla 'okumayı bilmek' gereğini doğuran yazı arasında nasıl ayrımlar vardır? Okunacak yazı nasıl yazılmalı?

Yazmayı bilmek üzerine yazmak, başka bir yazı yazmak gerekir. Kim yazar böyle bir yazıyı? Belki ben yazarım... Belki yazmam! Okumayı bilmekten, yazmayı bilmekten söz ediyoruz, ama bir de haddini bilmek var. Yok, o yazıyı ben yazmam. Daha yazmam!

Eleştirinin Nesebi Üzerine Birkaç Söz

Eleştirinin kuramsal temelleri aranırken, eleştirmenin düşünsel art yetişimine de bir göz atmakta yarar olabilir. Tabii bir eleştirmen sözkonusu olduğunda, onun kaleminden çıkmış özgül eleştirilerin kuramsal temelleri aranacaktır; ama sözüm, genel olarak eleştiri disiplini için de geçerli. Öyleyse, eleştirinin ilgili görülebileceği kuramsal temellerin arandıkları ve bulundukları yerler üzerine birkaç düşünce kırıntısı da benden olsun.

Bir sanat yapıtının, belirli özellikler taşıyan bir sanatçı tarafından yaratılmış olması, alıcısı üzerindeki etkileri, tarihsel-nesnel koşullarıyla etkileşimi vb. ayrı ayrı inceleme konuları olabilir. İşte 'estetik'ler sanat yapıtlarıyla ilgilendikleri zaman hep bu konlara ve bunlarla ilgili ayrıntılara eğilmişlerdir. Ama 'Estetik' adı ile anılan kuramsal disiplinde, tek tek sanat yapıtları ancak; sanatın özü, güzelliğin sanat yapıtında yansıması, yaratma etkinliğinin gizleri, estetik haz, estetik beğeni, estetik yaşantı, duygu alışverişi vb. ile ilgili olarak geliştirilen türlü türlü estetik kuramlarını desteklemek/ doğrulamak için *kullanılan* örnekler durumunda kalmışlardır. Başka bir söyleyişle, sanat yapıtları, temellerini kendilerinde bulmayan türlü kuramları haklı göstermek için başvurulan zorlama tanıklar olarak *kullanılmış*, bu yapılırken de onlar, iç bütünlükleri hesaba katılmaksızın, önceden hazırlamış bir çerçeveye sığışmaya zorlanmışlardır.

Böylece, başlıbaşına, teker teker, bir defalık bağımsız varlıkları olan sanat yapıtları, estetik görüşleri tarafından, amaca –sanat olgusuyla ilgili, 'teemmül' ile elde edilen ve genel yargılardan oluşan kuramlara– ulaşmakta birer araç olarak bile kullanılmamış; onlara, onlarsız geliştirilmiş kuramları desteklemek gibi dolaylı ve ikincil bir rol verilmiş olmaktadır.

Böyle bir tutumun ağır bastığı estetik kitaplarında, kuramı des-

teklemekte yararlanılan yapıtlar hakkında söylenenlerin, kuramın kendisinden önce yer alması ve kurama, onlara dayanılarak ulaşılmış olduğu izlenimi uyandıracak bir sıra izlenmesi birşey değiştirmez. Önemli olan, seçilen sorunun, sanat yapıtının kendisinde gerçekten bulunup bulunmadığıdır. Seçilen, araştırılan sorun, yapıtın bağımsız ve tek başına varlığıyla dolaysızca ilgili olmayınca, hazır bir kuramın gerektirmelerine göre o yapıtın parçalanması, öğelerinin bir bölüğüne ağırlık verilip öbürlerinin yok sayılması ve bu ağırlık vermede de, yine yapıtın dışında kalan etmenlerin rol oynaması kaçınılmazdır.

Oysa ana kaygı yapıtın yapısını kavramak olduğunda, tek çıkar yol, onu tekliği ve bütünlüğü içerisinde ele almaktır. Bu da, onun içerisinde bulunamayacakları hesaba katmamak ve içerisinde bulunabilecekleri hiçbirini dışarda bırakmamak demektir. Kuşkusuz, bir yapıtın yapısını oluşturan öğelerin hepsini hesaba katmak, yani tüketici bir çözümleme yapmak, çoğu zaman başarılamayabilir. Burada söylemek istediğim, çözümlemenin elden geldiğince bu olanağı gerçekleştirmeye yönelik olmasıdır. Oysa, yapıtı incelerken, onun içerisinde bulunmayan dış öğelere başvurmaktan kaçınmak, bir olanak değil, tutum sorunudur.

Bu tutuma hiç de sık rastlanmamaktadır doğrusu. Bunun nedenleri üzerinde uzun uzadıya durmak belki ayrı bir yazının konusu olabilir. Ancak şu kadarını belirtmek gerekir ki, sanat yapıtlarının değerlendirilmesi sözkonusu olduğunda, başka bir deyişle, nesnel sanat eleştirisinde, dolaysız olarak ve bütünselliği içerisinde yapıta yönelmek için, sanat felsefesiyle değer felsefesinin örtüştüğü alanda –ve sadece orada– kalmak zorunluluğu vardır. Bu sınırın aşılması ve sorunun bunun dışında bir felsefe ya da bilim dalının, hatta kimi zaman metafiziğin alanına taşınması, her zaman yapıttan ve yapıtın bütünlüğünden kopmaya, şu ya da bu *açıya* yerleşmeye yol açar. Üstelik bu açı, bütünleyici ve anlamlandırıcı bir dünya görüşü, bir yorum açısı olmayacak, indirgeciyi ve saptırıcı bir zorlama açısı olacaktır.

İşte ben, 'Estetik' ile 'Sanat Felsefesi' arasında, yapıta yaklaşım-

ları bakımından böyle esaslı bir ayrım bulunduğunu düşünüyorum. 'Estetik' adının taşıdığı tarihsel yük zorunlu kılıyor böyle bir ayrımın yapılmasını. Bütün bu söylenenlerden sonra ise, edebiyat eleştirisinin de kuramsal temelini estetikte değil, sanat felsefesinde bulması gerekliliği, nesnel ve geçerli bir yaklaşımın ön koşulu sayılabilir diye düşünüyorum.

Savunduğum tek tek yapıtların biricikliğinden ve bütünselliğinden yola çıkmak gereği ise, kuramlardan –özellikle de sanat felsefesinin kuramlarından– bütün bütüne koparak, her edebiyat yapıtı karşısında edebiyatı yeni baştan keşfetmek anlamına gelmiyor elbet. Yapıtı temele alan bir eleştiri, son çözümlemede, yine kuramsal düzlemde olmak üzere, yapıtın sanatsal değeri ile, yapıtla aktarılan 'bildiri'nin ('ileti'nin) değeri ve değerliliğine ilişkin bir görüşü örneklendirecek ya da temellendirecektir.

Karşılaştırmalı bir araştırma sözkonusu ise, yapıtla organik bağını korumaya özen gösteren bir eleştiri yaklaşımının varacağı pratik sonuçlar kadar, kuramsal sonuçlar da daha güvenilir olacaktır. Öyleyse, güncel esintilerin ötesine geçip kalıcılığı amaçlayan edebiyat eleştirisi de, pratik düzlemde olduğu kadar kuramsal düzlemde de, yapıtı çıkış noktası olarak almak ve çözümlemelerinin ekseni olarak görmek zorundadır. Ancak bu asgari müşterek sağlandıktan sonradır ki, eleştiri yaklaşımlarının birbirinden farklılığı, varılan sonuçların geçerliliği, haklılığı, isabeti üzerinde tartışmanın bir anlamı olabilir.

Yaratıcılıkta Saydamlık

Yaratıcılık kavramı, üzerinde pek fazla düşünülmeden orta malı edilmiştir. Dinsel içeriklerden ne kadar sıyrılmış olursa olsun, bir kutsallık tortusu taşır içinde. 'Yaratma'; 'Yoktan var etme' demek olduğu için bu böyle.

Var olanlar çeşitli ontolojilerde ele alınıp incelemiş, sınıflandırılmış, katmanlandırılmış, var olanların var olma tarzlarına göre varlık kategorileri saptanmıştır.

Felsefenin en klasik, klasiklikten neredeyse kağşamış, bel vermiş bir disiplinidir ontoloji. Felsefenin çağımızda ulaşmış olduğu aşamada, artık pek az felsefecinin ilgisini çekmektedir var olanı (başka bakımlardan değil de) var olması bakımından incelemek.

Çok genel olarak 'iletişim' şemsiyesi altında toplanabilecek etkinlikler; konu olarak, felsefeden imbilime, dilbilimden iletişim sosyolojisine ve psikolojisine kadar birçok disiplin tarafından paylaşılmakta –daha doğrusu paylaşılamamakta– günümüzde. Var olanın, 'var olması bakımından' değil de, dile yansıması bakımından ele alınması, düşünmeye taze kan sağlamış, düşüncenin çevrenini genişletmiş görünüyor.

'Yaratma'nın, basitçe, 'yoktan var etme' demek olduğundan kalkarak, 'var' ve 'yok' kavramlarının ontoloji açısından olası ve alternatif karşılıklarını didikleyebiliriz; ama bu bize ne sağlar. Adeta gizemli bir anlam yüklenen 'yaratıcılık'ın ne olduğunu daha iyi anlamamızı sağlamaz. Olsa olsa, konuyu saptırmamızı, metafizik yorumlara sapmamızı sağlar. Eh, bu da bir 'sağlama' sayılmaz!

'Yok'u-'var'ı bir yana bırakırsak, yaratmayı bir 'dile getirme' olarak düşünebiliriz ve yolumuz biraz açılır. 'Dile getirme' ile, 'söze dökme'den çok daha geniş bir şey kastettiğimiz unutulmamalı. Sözlü/ yazılı dilden (dillerden) başka, görsel, sessel, davranışsal... 'dil'ler var; çok çeşitli iletişim dizgeleri. Ya da, ileti bir yana, im dizgeleri.

Öyleyse, yaratıcılık sözkonusu olduğunda, 'var etme' ancak 'dile getirme', kimi sakıncalar taşıyan bir başka ifadeyle, 'biçimlendirme' anlamını taşıyacak.

Farklı yaratmalar birbirinden, neyin dile getirildiği ile mi, dile getirme eyleminin özgünlüğü ile mi ayırt edilmeli? İşte işleri karıştıracak bir kavram daha: 'Özgünlük!' Özgünlük 'ilk'likle mi, 'tek'likle mi belirlenmeli?

Kişi kendi dışında varlığını sürdürecek herhangi bir şeyi, dile getirme yoluyla ortaya çıkarmakla, ille bir *yaratı* gerçekleştirmiş oluyor mu? Değilse, dönüp dolaşıp yine: 'daha önce var olmayan bir şey', ya da en azından, 'daha önce *bu biçimde* var olmayan bir şey' dile getirmiş olması koşulunu mu arayacağız?

Öyle sanıyorum ki, konunun düğümü burada değil. İcat ile keşif arasındaki ayrımdan yararlanmaya çalışalım burada: Daha önce var olmama koşulu, 'icat'a yaklaştırıyor bizi; 'keşif' ise, var olup duranın üstündeki örtüyü kaldırmak, onu 'ortaya' çıkarmak. İcat eden yaratıyor, keşfeden ise, daha önce başka birinin –her kim veya ne ise o– yaratmış olduğu bir şeyi açığa çıkartıyor, diyerek sağduyuyu rahatlatan bir sonuca varabiliriz varmasına. Öyle ya, Amerika'yı Kristof Kolomb mu *yarattı*? Ama elektrik ampulü, Edison yapmadan önce yoktu... Demek ki o bir *yaratı*. Sağduyu, gerekli ama –belki de eşit paylaştırılmış olduğu için!– çoğu durumda yetersizdir.

Burada da tembel sağduyu, gücüllük (potansiyel) kavramını devreye sokmaya üşenivermiş olsa gerek işte! İcadı da, keşfi de gücüllük önceler. Bu da, yaratma edimini gücüllükle ilişkisi bakımından ele almaya yöneltmelidir bizi.

Birçok soru sıralamıştık yukarıda. Daha doğrusu, sizin sorunuz falan yoktu; ben kurcalayıp durdum, yaratma etkinliğinin girdi çıktısını. Yanıtları da aynı kendiliğindenlikle (şimdi kendiliğinden gibi görünen o akıcılıkla) art arda diziverecek değilim, hayır!

Her zaman şöyle düşünürüm: yanıtlar değil, sorulardır önemli olan. Soruların sıralı, üretken, yanıtı denetleyebilecek yapıda olmaları, yanıtların onsuz olunmaz temelidir. Felsefenin tarihi; yanıt biçiminde ortaya konmuş olsalar da, aslında vazgeçilememiş soruların tarihi değil midir?

Şimdi son birkaç soru daha: Sanatta yaratıcılık, modada sözü edilen yaratıcılık, reklam sektöründe dillerden düşmeyen –hatta bir bürokrasisi bile olan– yaratıcılık, yaşarken, 'hayatın dikenli ve sarp yollarında' sergilenen yaratıcılık... hep aynı yaratıcılık mı? Değilse, nasıl ayırabiliriz birini öbüründen?

Kendinden beslenen yaratıcılıkla, dışardan beslenen yaratıcılık arasında, her zaman öze değgin bir ayrılık bulunduğunu öne sürmek istiyorum işte şimdi. Evet, ayrılık 'esin'den değil, 'besin'den kaynaklanıyor olsa gerek! (İşte size, en bayağısından bir 'yaratıcılık'!)

Saptanmış malzemeyi, dondurulmuş bilgileri, verileri işleyip biçimlendirerek yaratılanla; yaratıcının dolaylıca ya da dolaysızca, *kendini* dışavurmasının, *kendini* gerçekleştirmesinin ürünü olan 'eser' arasındaki fark, sanat olmayanı sanattan ayırt etmenin tek dayanağı sanki. Yalnız ve ancak, sanatın yaratıcısı saydam değildir.

Eski Dergiler-Yeni Dergiler

Yazınımızın dergilerle soluklandığına inanlardan, aylık-üç aylık dergileri hevesle bekleyenlerdenseniz, artık eskisi kadar doyum bulamıyorsunuzdur. Çok dergi çıkardı bir aralar; kötünün yanında iyisi, yaşın yanında kurusu da bulunuyordu da daha bir canlılık, türlülük vardı yazınımızda. Çok eskilere gitmeksizin *Dost*'u, *Yeni Dergi*'yi, *Yeni Ufuklar*'ı, *Papirüs*'ü, *Soyut*'u anımsayalım. Kanlıca'nın ihtiyarları olalım biraz. Birinde olmazsa öbüründe yürek hoplatacak bir şiir, bir öykü; düşündürecek, gönendirecek bir yazı; kıvandıracak, umutlandıracak bir yeni ad bulurduk. Öncekiler-sonrakiler için birşey demeyeyim ama, hiç değilse benim kuşağımın yazına gönül vermiş okur-yazarlarını, dergiler yetiştirmiş, bugüne getirmiştir biraz da. Andığım dergilerden ışıklar toplar, anmadıklarımın üzerine serper, öyle okurduk onları da. Yazınsal olanla olmayanı ayırt etmenin, ustalara saygıyla, yenilere hoşgörüyle yaklaşmanın, alkışlamanın, ayıplamanın, tartışmanın, tartışmamanın bilincini kazananlar dergilerde deneyebilir, bileyebilir, pekiştirebilirdi bu bilinçlerini.

İlgi, dağıtım, satış, olanak, kâğıt fiyatları, birincil sorun, ikincil sorun... derken bir bir yitip gitti bu dergiler. 'Ne kadar çok dergi çıkıyor, ne vakit yetiyor izlemeye, ne para!' diyenler bile özlemle anıyorlar şimdi onları. Enflasyondan devalüasyona! Bir garip yazgısı yazınımızın bu. Şimdi elde avuçta kalanı, şuna değmiş-buna değmemiş diye seçmek, ayıklamak, olanı değerlendirmek gerekiyor. Çığırtkanlık, sataşkanlık, sorumsuzluk, laubalilik geçer akçe olsa bile, akçenin değeri ne ki yarına? Bulanık sulara taş atıp üstümüze sıçratmadan, duru suların dibindeki çakıllara eğilelim. Bu yaz çıkan dergilerden sedefli kavkılar toplayalım. Yeter ki gün eksilmesin penceremizden.

Türk Dili dergisinin Temmuz'da yayımlanan 'Çeviri Sorunları Özel Sayısı'; Bedrettin Cömert'in, Nedim Gürsel'in, Akşit Gök-

türk'ün özellikle anmak istediğim yazıları ve değerli çevirmenlerimizin, yazıncılarımızın katkılarıyla, başlıbaşına bir *yapıt* kalıcılığındaydı. Zengin ve yoğun içeriğiyle Kurultay sırasında Yayın ve Tanıtma Kolunun yüzünü ak etmeye yetebilirdi ama yetmedi, bize söz düşmez. Yine *Türk Dili*'nin Ağustos sayısında okuduğumuz, Tomris Uyar'ın *Ilık, Yumuşak, Kahverengi Şeyler* adlı öyküsü bir yazın olayıydı bence. Derin ve duru, nabzı yazında atan, yaşama yaşanmışca katılan unutulmayacak bir öykü. 'Öykü' deyince bir 'öykü' daha çıkar benim ağzımdan. İşte *Oluşum*'un Ağustos-Eylül Öykü Özel Sayısı ve iki öykü daha: Bilgin Adalı'dan *Zenci Bir Çiftin Fotoğrafına Bakarken Yazılmış Öyküdür* ve Selçuk Baran'dan *Mektup Yazmak*. Selçuk Baran bu yıl Sait Faik armağanının Sait'ini almıştı *Anaların Hakkı*'yla. Faik de onun hakkıydı bence. Hiç çaptan düşmüyor. Bilgin Adalı'nın şiir tadı veren, kurgusuyla, dil beğenisiyle, duygu iletiminde tutturduğu düzemle (doz) bunca seçkinleşen öyküsünden ise dergi okumamayı ilke edinenler yoksun kalacaklar.

Yaz dergilerinde Bedrettin Cömert üzerine birçok yazı çıktı. Ne denebilirdi bir yana, neler dendi bir yana, ben ne dedim, o da bir yana, Bedri'nin anısına en yakışanı Adnan Onart'ın, *Türk Dili*'nin Eylül sayısında yayımlanan ve tam adı *Bedrettin Cömert'in Anısına-Kaleme Sarılmak Gerek* olan yazısıydı.

Ağustos sonunda çıkan ikinci sayısıyla *Yazı*, yazınımıza açılımlar getiren, yeni çevrenler açabilecek bir dergi görünümünde. Uzun zamandır dergilerde rastlamadığımız Salâh Birsel, *Paf ile Puf*'u *Yazı*'ya vermiş; keyiflerin perdahlısı! Sırayla: Mehmet Taner'in on beş şiirden oluşan *Arka Oda*'sı; Mehmet Taner, şair! Bilge Karasu: Anlamıyorlarınış. Yazar yazı mı yazacak, armut mu pişirecek? Ferit Edgü'den bir öykü. *Dönüş*. Güzel bir öykü, biraz buruk. Ertuğrul Özkök'ün dizi filmler üzerine ilgi çekici bir incelemesi; Yine Bedrettin Cömert, son yazısı: *Yurdumuzda Marksçı Yazın Eleştirisinin Durumu*'nu irdeleyen, eleştiren dürüst, Bedrice bir yazı. *Anayurt Oteli* üzerine, romanı sevenin de, sevmeyenin de iletişim kurabileceği bir incelemeeleştiri: *Bir İletişim Çıkmazı: Zebercet*. Ülker Onart (Gökberk) yazınımızda yeni bir eleştiri yaklaşımının öneklerini vermeyi sürdürü-

yor. Sonra Ahmet İnam'ın, Oğuz Demiralp'in, Enis Batur'un; Karadeniz Aşk Türküleri, Tanpınar, Ece Ayhan üzerine, okunmadan geçilmesi eksiklik sayılacak denemeleri, incelemeleri. Üç ay okunabilecek, üç aylık, dolu bir dergi *Yazı*.

Yazın dergisi, evet, az şimdilerde. Ama azı da değerlendirmeli, at izini başka izlerden ayırmalı, umutsuzluklara kapılmamalı diyorum. 'Hamamda çimme'yi yazınla uğraşmaya, 'tellâkı dövme'yi yazın dışı işleri yazın abasına bürüyüp piyasaya sürmeye koşut tutarsak; derdi 'hamamda çimmek değil, tellâkı dövmek' olanlar dergi çıkarmayı bırakıp, tellâkı er meydanında dövmeyi göze aldıkları gün, yazınımıza gün doğacaktır.

Dünya; Ekim, 1978

Yalan Dünyadan Bezmeli mi?

'Yazınaktan okumaya vakit bulamayan yazar' diye niteleyerek sarakaya aldıkları kişilerden olmak düşüncesi hep korkutmuştur beni. Bu öyle bir paradoksa sokar ki insanı, çık çıkabilirsen işin içinden. Başka her işini en aza indirip, kendini sırf okumaya, yazmaya verse kişi, yine çözülmüyor sorun. Okumaya mı, yazmaya mı ayıracak kısıtlı zamanını? İşi sıraya bindirse?.. Yazma günlerinde biriken okuyamadıkları, okuma günlerine sığmayıp taşarak, kalemi elinden çekip alacak mı? Az okuyup çok yazsa bir türlü, çok okuyup az yazsa bir türlü! Dengeyi kurup doyum bulması zor yazar-okurun. Ne mutlu yazmadan okuyana diyesi geliyor insanın zaman zaman. Bir de rastlansal yazarlar var; üç-beş yılda kalemlerinin ucuna kadar gelmiş bir derdi bir-iki yazıyla döküp tüketenler. Onların da okumayı yazınayla yarıştırmak gibi bir sorunları yoktur.

İlle de yazar-okurun yirmi dört saati diye tutturuşum işte bu yüzden. İsterse nesnel gerçeğe aykırı düşsün: saatler altmış dakika değil, günler yirmi dört saat değil yazar-okur için diyorum. Abdülhak Şinasi *Fahim Bey ve Biz*'de okuma vakitlerine ilişkin az hesap çıkarmamış: 'Bir insanın fikrî rüşdüne yirmi yaşında erdiği kabul edilse ve bu adam yirmi yaşından itibaren cehd ve sebat etse de her on beş günde bir kitap okuyup bitirse... (...) bu adam azmini gevşetmese, yaz, kış demese, hele hiç hasta olmasa, hiç seyahat etmese, tatil nedir bilmese, hulâsa hiçbir manii çıkmasa da nadir görülür bir sadakatle mütalâasına bu minval üzere devam edebilse, irili ufaklı, üstüste onbeş günde bir kitap, ayda iki kitap, senede yirmi dört kitap hatmetse, böyle arka arkaya tam kırk sene okumakta devam edip, kendisi de altmış yılını ikmal ettikten sonra, bu kırkıncı mütalâa senesinin sonunda kaç kitap okumuş olur bilir misiniz? Bin tane bile değil, ancak 960 kitap!' (ss. 118-119)

960 kitapçık okuyabilmek için 960 sayfacık bile yazmaya ayıracak vakit kalmıyor hesapca. Yine de az-çok yazılıyor da, okunuyor da.

Sevdiğiniz, seçtiğiniz, güvendiğiniz bir yazar çok yazarsa sevinmeli mi, kaygılanmalı mısınız? Özgeci davranıp, 'bol keseden harcamasa birikimini' diye düşünüyorsunuz içinizden; sonra yine içinizden 'aferin, hiç bırakmıyor işin ucunu' diyorsunuz. Az yazan yazarınız da üzüyor, sabırsızlandırıyor sizi. 'Bunca kâğıt, mürekkep, dizgi, baskı harcamaları bu darlıkta savrulup dururken ya falanca yazarın şu kitabı, bu kitabı, hani kitabı?' diye hayıflanıyorsunuz. Bir yandan, çıkan güzel, değerli bir yapıtı yel üfürmesin kaygısındasınız; bu kaygıyı hafifletmenin etkili ya da etkisiz tek yolu yine okumak, yine yazmak.

Bu arada, belki umut bağlanabilecekler, hiç umut vermeyenler, acemiliğin tadını kaçıranlar, incir çekirdeğini doldurmayanlar da üstüste yığılıyor. Bunları okumak yerine, yazıya vakit ayrılabilir sözgelimi. Çalacaksan senin vaktini çalanlardan çal kendi vaktini denebilir. Ama denmiyor, ya da ben diyemiyorum bunu da işte. Böylece kimi zaman ne çok, ne kadar gereksiz okuduğum duygusuna kapılıyorum. Düzensiz beslenme, karbonhidrat yükleme yoluyla yağ bağlayıp 'âtıllaşma' telâşına düşüyorum. Kimi zaman da ne kadar az, ne kadar eksik okuyorum, bıraksam ya şu yazma işini; bir dizge, bir yöntem benimseyip, çiğneyerek, tadına vararak okusam, sindirsem de doyduğumu anlasam diyorum. Hem yazıyorum da ne oluyor sanki?! Aslında, birbirinden pek de farklı değil böylesi 'çok' ya da böylesi 'az' okumalar.

Ama insanın savunma düzenekleri en vefalı dostlarıdır. Bu kararsızlık, duraksama, kendini suçlama dönemleri onlar sayesinde atlatılıyor. Temel ilkelerde, sözgelimi: 'okuduğundan çok sakın yazma!', 'okuduğun kadar da yazma!', 'herşeyi yazma!', 'gerekli gördüğün, değer bulduğun herşeyi yaz yazabildiğince!' buyruklarında kendimle uzlaşıyor, okuma-yazma ikileminin kıskacından geçici bir süre için olsun sıyrılıyorum.

Biri 1941, biri 1979 basımı iki 'iyi' roman, biri öbür ikisine oran-

la ehven üç roman daha, bir kabak tadında öykü kitabı, birçok yararlandığım inceleme okuduktan, kendi kitabıma beş sayfa ekleyip, bir dergiye bir tanıtma yazısı yolladıktan sonra hafakanlar bastı.

Dünya gazetesine yeni çıkan kitaplar üzerine yazılabiliyor da; *henüz* çıkmayan, *hâlâ* çıkmayan, *niye* çıkmayan, çıkamayan, çıkıp çıkmayacağı bile bilinemeyen kitaplar üzerine niçin yazılmasın dedim hafakanıma. Daha doğrusu, yazarına, yayınlayıcısına, yayınlamayıcısına, adı var-kendi yok bir takım kitaplardan haber sorayım, sonanın bir yüzü kara, diyerek kısacık bir listeden kalkıp, kısacık bir yazıya oturdum. Gelgelelim kapı önü söyleşileri kadar uzadı yazı. Çokları arasından benim özellikle bilip beklediğim birkaç kitabı andım. Neredeydiler?

Nezihe Meriç'in 'yakında çıkacak' olduğunu duyup durduğum öykü kitabı *Dumanaltı* bir çıksa, on dört yıllık bir bekleyişe mola verdirecek. Hani? Tomris Uyar'ın *Yürekte Bukağı*'sı nerede kaldı, *Gündökümleri*'ne ne oldu? Bilge Karasu'nun *Göçmüş Kediler Bahçesi* hangi ivedilikli kitaplara bıraktı sırasını? Selçuk Baran'ın, bir dizinin kaçıncı kitabı olacağı bile ilan edilip edilip bir türlü çıkamayan *Porselen Bebek*'ine çocuk yılı da mı yâr olmayacak? Ya *Tortu*, ya romanı nerelerde yazarın? Edip Cansever *Şairin Seyir Defteri*'ni bitirdi mi, yayımlayacak mı 1979'da? Enis Batur'un *Tahta Troya*'da topladığı yazılarını okumak için çok mu bekleyeceğiz? Bilgin Adalı'nın *Kış Şiirleri* bu kışa yetişir mi? Nazlı Eray'ın *Geceyi Tanıdım*'ını okurları da tanımak fırsatını bulacaklar mı? Orhan Duru bilim-kurgu öykülerini ne zaman, nerede, hangi adla yayımlayacak?

Yazı yazmanın konuşmaya bir üstünlüğü daha işte! Deminden beri üstüme vazife olmayan şeyleri sorup duruyorum da daha kimse çıkıp 'Sen kendi işine baksana' diye paylamadı beni.

Tamam. Kendi işime bakıyorum ben. Soru yağdırırken bir yüzüm karaydı, sorular bitince itiraf edecektim iki yüzümün kara olduğunu. Kitabın az bir işi kaldı, bitti-bitiyor Tosuner, bağışla dostum (*)

Dünya; Mayıs, 1979

(*) Yayına hazırlanıp, sonradan elde ve evde kalmış bir kitabımdır sözkonusu olan.

Çok Yaşasın Useppe'ler

Gabriel Garcia Marquez'i *Yüzyıllık Yalnızlık*'la, *Yaprak Fırtınası*'yla ve *Albaya Kimseden Mektup Yok*'la tanıyoruz. Özellikle *Yüzyıllık Yalnızlık*'la. Akıllara durgunluk verecek bir romandı. Bir yazın tansığı olarak elden ele, gönülden gönüle dolaştı, dolaşıyor da. Şimdi, *Başkan Babamızın Sonbaharı*, Marquez'i bir kez daha Türkiye'ye taşıdı. Okunup; roman dili üzerine, Tomris Uyar'ın nefis çevirisi üzerine, yazının çağcıl devinimleri üzerine, Latin Amerika yazınının nasıl bunca çiçeklendiği üzerine günlerce konuşulmalı. Juan Rulfo, Vasconcelos, Scorzo, Jimenez için günler-geceler düzenlenmeli eş-dost arasında. Türkçede okuyamadığımız Borges'i yayımcılara, çevirmenlere anlatmalı, kışkırtmalı onları.

Emile Ajar'ın dünyasına girmeli. *Onca Yoksulluk Varken*, sıcak bir solukla göğüs genişletilmeli, varsıllaştırılmalı, çeşitlendirilmeli yazın beğenisi. Jorge Semprun'ün *Ölüme Yolculuk*'u kitaplık raflarında yalnızlığa bırakılmamalı.

Bütün bunlar yapılırken 'Tarihin Devam Ettiği' unutulmamalı, hiç akıldan çıkarılmamalı. Nasıl çıkarılır ki zaten? Elsa Morante önünde eğilinecek bir yazar. Bir tarihi, olağanüstü güzellikteki koskoca mavi gözleriyle seyreden, kapkara bir tarihi göğerterek insanın hınçlarını, hırslarını, bencilliklerini bile insancıllaştıran, o çok acıtan sevgili çocukla, Useppe'yle dost olmalı. Sizi de sevecektir. Başka bir durumda belki pek kötü yargılayacağınız Nino'yu, katılıkla kınayacağınız Davide'yi bile sevmeyi öğretecektir size. Sevmek öğrenilebilir. Hem de kitaplardan. 'Bir öpücük verecek misin?' der Nino. 'Binler' Useppe'ye, insanlığa dosttur, balçık içindeki güller gibi.

Unutmamışsak henüz heyecan duymayı, yaşama bağlılığımız kanla ve karla hepten soğumamışsa; kitaplar, yerlisiyle, çevirisiyle günlerimizin olduğu kadar gecelerimizin anlamı, tutamağı olacak, bizi insanlıktan kopmanın eşiğinden döndürecektir. Buna inanma-

lı, tarihin kışı ve gecesi varsa bizim de bükülmez ve buruşmaz sevgimiz vardır diyebilmeli. Bugün Ali için, Ayşe için, yarın Useppe'cikler için çarpmalı yüreğimiz. Karanlıkların en koyusunu ve en kapanık, tıkanık umut dehlizlerini bir Asteroid B 612'nin nasıl pırıl pırıl edebileceğini düşünmeli.

'*Bir gün eğer... karanlık bir yağmur gibi canını sıkarsa yaşamak*', '*Gece: büyük lâciverdî bahçe / Altın pırıltılarla devranı rakkaselerin / Ve tahta kutularda upuzun yatan ölüler*' diyen Gazalî'yi ve Nazım'ı okuyabileceği gibi; Güney Amerikalı yazarları, Cezayir asıllı Fransızları, İtalyanları ve bizim Türkleri de okuyabilirsin. Seçici olabilmek için, seçimini yapmadan önce bir yığın abur cuburla karşılaşmayı göze almak gerekiyor sanırım. Ama bir de seçimini yaptı mı, canı bile başka telden sıkılıyor insanın. Ölmeyecek kadar yaralıymışcasına.

Yazı gibi başlayıp söyleşme gibi süren, ama yine de yazıda karar kılan bu iki daktilo sayfasının sonunda kalan kısacık yerde, en son okuduğum bir kitabı heyecanla duyurmak isteyişim, yazının tümüyle iletmeye çalıştığın duygu ve çağrıya dolaysızca bağlıdır: Tezer Özlü Kıral'ın *Eski Bahçe*'si; sıkıntıları, acıları, korkuları, küçük sevinçleri kâh içe, kâh dışa dönen bir bakışın, tüm gerçekliğiyle yakalayıp, olanca yalınlığıyla sergilediği izlenimleri kucak dolusu sunan cömert bir bahçe. Üstelik pazar günlerini bahçesine verebilen birinin değil, bir bahçıvanın elinden çıkmış besbelli.

İnsanların yaşarken birbirleriyle bunca zor buluşabildikleri bir dünyada, –bununla yetinelim demiyorum ama– öykülerde, romanlarda, şiirlerde buluşabilmek çok önemli değil mi?

Dünya; Kasım, 1978

Yazmanın-Okumanın Paha/lı/sı

Yazarın, yazardan çok yayımcının okur seçerken soyut bir 'ortalama okur' sayıltısından yola çıkması, okuma konusunda bilinenlerin kıtlığından ötürü yanıltıcı oluyor. Bu yüzden de, 'yaygın kitle'ci, 'seçkin okur'cu, 'her okur'cu yönsemeler seçiliyor yayın dünyamızda.

Kağıt fiyatlarının, ardından yetişilemeyecek bir hızla yükseldiğini, dar olanaklarla çalışan yayıncıların iyiden iyiye zorlandığı, yayıncılığa yatıracak sermayesi bulunan resmî ya da özel kuruluşların da bunalımı yok sayarak hovardalık ettikleri şu dönemde; kimlere, neleri, hangi sırayla, nasıl ve niçin okutmalı gibi sorular, hangi yazarlar, hangi tür kitaplar, hangi gereksinimi karşılamak üzere, hangi okuyucuya ulaştırılmalı gibi soruları peşinden sürükleyerek düşündürüyor işi gücü okumak-yazmak-yayımlamak olanları.

'Ortalama okur'un ne idüğünü bu bağlamda yeniden düşündüm işte. Bolluk zamanlarında savurganlık pek kınanmaz, hatta hoşa bile gidebilir de, moda deyimle 'dar boğazlardan' geçilirken nereden neyi kısacağını bilemez olur insan. Yayın dünyasında tutumlu davranma kaygısı da kendini öncelikle, demokrasinin koşullandırdığı bir 'çoğunluğa, herkese, ortalama okura' seslenme tutumu ile dışavuruyor. On kişiyi doyuracak yüksek düzeyli, iyi kaliteli bêsin yerine, bin kişiyi doyuracak daha aşağı düzeyde, daha düşük kaliteli, daha az harcama gerektiren, kolay, ucuz, bol besin. Kim yiyecek? Beğenen yer, beğenmeyen gider. Böylece yayıncılığa karavana anlayışı egemen olur. Hem kalite, besin değeri falan daha kolay feda edilir de maliyet ve fiyatlar bir türlü düşmez. Yapay olarak tek-tipleştirilen ortalama okurun önüne sürülen ortalama ürünlerse ne besler, ne doyurur, ne tok tutar.

Şu sözü edilip durulan 'ortalama okur'u ben biraz 'normal in-

san'a benzetiyorum. Çok iyi tanındığı, en iyi tanındığı ve dünya nüfusunun çoğunluğunu oluşturduğu düşünülen 'normal insan'a. O normal insan ki, hemen hiçbir yerde, hiç kimse rastlamamıştır kendisine. Demek sanılanın tersine, pek 'anormal' biridir 'normal insan'! Ortalama okur için de, nereden baksam aynı paradoksa sürükleniyorum. Kimdir o?

Ortalama okur diye nitelendirilmek, istenecek şey mi? Bu niteleneyi kimsenin üzerine almamasını pek doğal karşılıyorum. Neyin ortalamasıdır sözkonusu olan? İyi okurla kötü okurun, en iyi okurla en kötü okurun, bilinçli okurla bilinçsiz okurun mu? Okurla okumazın mı? 'İyi' yapıtı okuyanla 'kötü' ve/ya da 'piyasa' yapıtı okuyanın mı? Ortalama yapıtları okuyan mı ortalama okur yoksa? Okuma'dan on üzerinden beş alanlar mı? İçinden çıkılır gibi değil!

Ben diyorum ki; 'ortalama' nitelemesi küçük bir anlam kaydırmasıyla 'standart'la değiştirilse ve okuyanda değil okunanda, okunanın da 'mazrufunda' değil 'zarfında' bir çeşit standartlaştırmaya gidilse kimseyi –belki– hak etmediği 'ortalama' okur nitelemesiyle küçümsememiş, yine kimseyi –yine belki– hak etmediği 'seçkin' okur nitelemesiyle büyümsememiş olmak gibi manevî; savurganlığı ussal ölçülerde tutmak gibi maddi kimi kazançlar sağlanabilir belki. Örneğin kâğıtta, kapakta, boyada eli sıkı davranmak özendirilse; lüks baskı, bez cilt, kuşe gömlek harcamaları telif ücreti, baskı sayısı gibi anlamlı yönlere aktarılsa, artanı yeni kitapların basımı için kullanılsa... Bir yazarın dilerse yılda on kitap yayımlayabilmesine karşılık, bir başka yazarın iki dünya bir araya gelse hiç kitap yayımlayamaması durumuna son verilse; sözgelimi yazarlara yazarlık yaşlarının her on yılı için yılda bir kitap çıkarma hakkı tanınsa, böylece, diyelim otuz yıllık bir yazarın yılda üç kitap çıkarma hakkı olsa, ama bunun yanında üç yıllık bir yazarın da, yılda bir kitap çıkarmasına olanak tanınsa... Yayınevleri kendi anlayışlarına uygun bir seçici ve denetleyici kurul oluştursalar ve bu kurul o yayınevinin bir yılda yayımlayacağı kitap sayısının onda birini, kâğıt-dizgi-baskı harcamalarını kendi olanaklarıyla karşılamayı üstlenecek henüz kitabı çıkmamış 'umut vaadeden' yazarlar arasında birilerine ayırsa...

Yayınevleri arasında bir ortak güdüm sağlansa ve roman, öykü, oyun, şiir, deneme, eleştiri, inceleme, anı vb. türlerine –eşit olmasa bile– hiç değilse birbirine yakın, günyüzüne çıkma olanağı verilse... bunlar ve bunlara eklenebileceklerle, yazarın kitabını yayımlama, okurun seçeneklerini çoğaltma yolunda bir adım atılmış olmaz mı acaba?

Öyle sanıyorum ki, ancak Türkiye Yazarlar Sendikası türünden bir kuruluşun koşullarını saptayıp uygulamaya koyabileceği bu ya da buna benzer bir düzenleme; okura göre kitap ya da kitaba göre okur üretme ve türetme çabalarından, yayın dünyasında bir anlamda enflasyona, bir anlamda kısırlaşmaya ve yozlaşmaya yol açacak 'ortalama okur', 'aranan yazar' kurgulamalarından daha yararlı, daha olumlu bir girişim olurdu.

Kuşkusuz, ardarda sıralayıverdiğim dilek-şart kipliğindeki bu öneriler ne sonsal bir çözüm, ne ille de böyle formüllendirilmesi gereken 'tek yol', ne de kültür mucizesi yaratacak bir 'önlemler ya da çareler paketi' olmak savında! Ancak; etkileşimleri yadsınamayacak olan kültürel-yazınsal-toplumsal-eğitsel-iktisadî-siyasal/ideolojik etmenlerin diyalektik bağlantılarına karşın, hatta diyalektik bağlantılarından ötürü, bunalımın teşhis ve tedavisinde birbiri yerine geçirilmelerinin ciddî sakıncalarından ve yayıncılığın iktisadî çıkmazlarına, yazın felsefesinin kuramsal bir sorunu olan 'okuma' ve buna bağlanabilecek 'ortalama okur' konularından yola çıkarak ve yüzeysel çözümleme ve irdelemelerle yetinerek çıkar/yol/lar aramanın yanıltıcılığından kaçınılması gereğini vurgulamak için, hiç olmazsa yaklaşım yönü bakımından uygunsuz olmayan, bir düşünme varsayımı getirmeyi denedim bu yazıda.

Bütün yazdıklarımdan, yazının ve yayıncılığın güdümlenmesini istediğim gibi bütün bütüne ters bir anlam çıkarılmayacağından hiç de emin olmayarak ve ortalaması-seçkini, sıradanı-incelmişi ile okur sorununun, bu sorunun gerektirdiği kuramsal çerçeve içinde tartışılmasını, tartışılacağını umarak bitireyim yazımı.

Cumhuriyet; Eylül, 1979

Edebiyatta Çeşmemeydanı Bürokrasisi

Kimilerinin samimiyet ile laubalilik arasındaki ayrımı bilmedikleri gibi, kimileri de (beklemekte olsun, göstermekte olsun) saygı ile yaltaklanma arasındaki ayrımı bilmiyorlar. Galiba da hemen hemen aynı 'kimileri' bunlar. Kentlilik-köylülük, okumuşluk-cahillik arasındaki ayrımlardan kaynaklanmıyor bu görgüsüzlük. Kişilerin, kendi benlerini algılamalarındaki bir çarpıklıkta buluyor temelini. Kendini görmek ve kendi yerini, sınırlarını, haklarını belirlemek aynı şeyleri başkaları için yapmaktan daha zor, hatta kimi çapraşık durumlarda neredeyse olanaksız olduğundan; içtiği şuruplarla, yediği keklerle boyunun ölçüsünü tutturma savaşımındaki Alis gibi, kâh küçülüyor, kâh büyüyor böyleleri. Ama onlarla yanyana yaşanan ülkenin harikalar ülkesi olduğu söylenemez kolay kolay. Tatsız, çiğ, çekilmez, giderek tiksindirici oluyorlar.

Günlük yaşamımızı sürdürürken sokakta, işte, çarşıda, dolmuşta ve türlü ilişkilerde karşılaşmaktan kurtulamadığımız bu tipler yazın çevrelerimizden de eksik olmuyorlar. Asıl onlardan sözetmek istiyorum. Sanatçı geçinenlerin, hele gerçekten sanatçı olanların, kendilerini samimiyeti laubalilikten, saygıyı yaltaklanmadan –eskilerin deyişiyle 'tabasbus'tan– ayırt edecek kadar olsun eğitemeyişleri şaşılacak şey. Belki onların bu katlanılmaz aldırışsızlıkları; aşağılık kompleksinin altedemedikleri dürtülerine değil de, bilinçli hesaplı araziye uyma kararlarına bağlanmalı daha çok. Bu daha kötü tabiî, çok kötü!

Istanbul'a altı aydır gidemedim. Orada hep aynı şeyler yinelense de, öyle hızlı bir devinimle yineleniyor ki, kentin yazın metabolizması sarmal yönde bir ivme kazanıyor ve mide bulantısı yerine baş dönmesi veriyor insana (insana diyorsam, bir Ankaralıya, hele devşirme bir Ankaralıysa o!). Eh! baş dönmesi ne de olsa daha soy-

lu bir dert mide bulantısından. Şuradan da belli ki; 'hoş' bir baş dönmesi bazen mümkündür ama, mide bulantısı her zaman çok fenadır. İstanbul'u sevmenin öznelliğini, tıbbî yakıştırmalarla temellendirme saçmalığını burada bırakarak demeye getireceğim ki; İstanbul'u bilmiyorum şu sıralar, ama Ankara'yı biliyorum. Yazın etkinlikleri açısından son altı aydır ne olup bitiyor Ankara'da, dolaylı-dolaysız izleyebiliyorum. Yazımın biraz ruh çözümsel, biraz ukalaca girişi şimdi oraya bağlanacak. Kimbilir, belki Selim İleri'nin 'Ortalık'larına özendim, Ankara'nın ortalığından haber vereyim dedim! Ama nerede bende Selim'in Elsa Maxwell'e pabucu ters giydiren, eller yukarı yazılarındaki hem nalına hem mıhına incelik! Nerede o 'adı lazım değil'ciliği kalem ardı edecek yüreklilik! İyisi mi, ben ben olayım, Selim'le Selim olmayayım, döneyim geleyim ruhbilimsel ve felsefî çözümlemeleri de çizmenin koncunda bırakıp diyeceğimi diyeyim.

Yanık kokuları geliyor Ankara'nın yazın mutfağından. Dibi tutmuş süt ne kadar fena kokarsa, kahvaltıdan önce bayat kıyma kavurması, küçücük apartman dairelerinde lahana, kereviz, karnabahar haşlaması ne kadar fena kokarsa öyle kokuyor bu mutfak. İnanın, isten, koktan, egzosttan beter bu. Şairlerimiz, yazarlarımız 'tehlikeli', 'haşin', 'çarpıcı' olmak için traş losyonlarını değil, fena halde kafamı taktığım bu saygıdan bozma, sevgiden çözme, lüzuci, yıvışık mutfak yağlarını yeğliyorlar. Balçık bir alanda paslaşıyorlar. İki ana ortamda –ki ne tuhaftır, birbirini dıştalamayan iki ortam bunlar– soluk alıp veriyorlar. Biri, samimiyetin cevherini laubaliliğin lağımında yitirenlerin, samimiyeti kullanayım derken 'fart-ı zekâ'dan ötürü kontrpiyeye düşenlerin ortamı: Çeşmemeydanı. Öbürü, 'silsile-i meratip' düşüncesiyle koşullanmışların, kara kolluklu congenital kalem efendilerinin sabit kalemlerinin ardında direnen bürokrasi. Yangın söndürmeye koşturmadıkları gibi, kayıtların tarih-numarasını da şaşıran bu memur tulumbacılardan illallah!

Şimdi örneklendireyim biraz bu durumu: Bir dergi okurlarından katkı bekliyor. Çabalarınızı çabamıza katın diyor. İyi, güzel, değil mi? Hemen ardından: 'Tamam kardeşim, siz, hepiniz bizden uzağa

işeyebilirsiniz. Sizsiniz, siz büyüksünüz, siz güzelsiniz, siz doğrusunuz, siz haklısınız, tamam iyisiniz, muazzamsınız, tamamsınız, helal! (...) Kendini ayırdetme kardaşım! Uzaklaşma! Çayırlara dalma! Otlama! Gelmezsen de gelme! Demek ki sende iş yok! İçten değilsin! Korkaksın, numaracısın!' Derginin ceketi omuzunda, yumurta topuklu ayakkabısının topuğuna basmış. Bunun adı: okurla samimiyet. Muhatabı belli olmayan 'posta koyma'ların güvencesiyle rahat uyuyor dergi yöneticisi. Oysa saygı değil midir, vareden ve pekiştiren samimiyeti herşeyden önce?

Saygı sorununa gelince, Ankara'da bu kavram da yeni ve bürokratik içeriklerle dolduruldu. Taşra muhabiriniz ihbar ediyor: Sıradan memurları, şefleri, müdürleri, genel müdürleri, müsteşarları olsun isteniyor yazın dairesinin. Astlar, üstler, mevkiler, kıdemler, terfiler, tenziller, atamalar, merkeze almalarla, tam bir bürokrasi oyunu oynuyorlar. Ama Çeşmemeydanı bürokrasisi! En önemli kurallarından biri olarak bu oyunun, 'Beyefendi' yerine 'ağabey' geçiyor. Kıdemsiz şairler kıdemlilerin önünde el pençe divan dursun, yanlarına ayda bir kere salavatla girsin, bonservis alsın, bir adım arkadan yürüsün isteniyor. Çünkü onlar da zamanında kendi büyüklerine böyle yapmışlar. Astına elini öptür, üstünün elini öp, edebiyat mesleğinde böylece adım adım ilerle! Bozma al gülüm ver gülüncülüğü! Bozdun mu, hemen 'meclis-i idare' toplanır, 'kim bu adam?' derler. 'Dur bakalım, dün bir, bugün iki! Ne sanıyor kendini? İstesek yazdırmayız! Bir adam şiir yazmakla değil, şairlerin gözüne girmekle şair olur. (Bu; özdeyiş olmuş, gerçekten söylenmiş, inanılmış, şiar edinilmiş bir şair sözüdür) Ağzıyla kuş tutsa var olamaz başka türlü. Biz böyle gördük. Hem bizler üçün ikisindeyken, o nasıl sekizin birinden gelip, feşmekân dergisine danışman olur? Makam atlamak var mı? Üstelik adımızla çağırıyor bizi. Ağabey değil miyiz biz? Kademe terfiini verdirtmeyelim. Tezkiye vermeyelim...' İşte saygıdan bunu anlıyor, bunu bekliyorlar. Saygıyı büyüklerinin yanında sigara içmemek diye öğrenmiş olmanın izdüşümüyle edebiyat değerlendirmesi yapıyorlar.

Ötekiler de başka türlü değil. Gönül rızasıyla giriyorlar bürokra-

si çarkının dişlileri arasına. 'Saygı' duyuyorlar büyüklerine ve hatta somut koşulların gerektirmesi halinde küçüklerine. 'Ağabey' diyorlar, 'Nasıl tensib edersen' diyorlar, 'pek münasip' diyorlar. Veryansın ediyorlar günün seçilen kurbanına. Ertesi gün, kaderin cilvesi bu ya, sırat köprüsünden geçebilmek için aynı kurbanı sırtlarında taşıyorlar.

Bunları söyleyerek, Ankaralı yazıncıların hepsinin ipliğini pazara çıkarmak istiyor değilim. Zaten bilemediniz beş-altı kişidir intibakları yapmakla uğraşan. Sigortadaki hizmetleri falan sayınıyorlar ama, her zaman çok insafsız değiller. Ben yalnızca duymaktan, tanık olmaktan utandığım küçüklükleri yazıyorum. Yargılamak ne haddime. Ayrıca bir de bildiğini okuyan dik kafalılar var. Emeklilik hakkından başka yitirecek şeyleri olmayan. Alışılmadık bir dürüstlük ve çıkar gütmezlikle, o kokulu mutfağa kapılanmaktansa öğlen-akşam sandöviçe yatan. Belki onların kafalarının ardında da şu var: 'Zaten bürokrasiye girsek de, bizi maymun kadrosunda gösterip muza talim ettirmeyecekler mi?!'

Evet... Ankara'da bunlar var. Sizde ne var? Kimsede porselen yok mu?

Bu bilgisayar çağında, saygıyı saygı kolonunda, samimiyeti samimiyet kolonunda ve sevgiyi sevgi kolonunda programlamaz da, altı yüz yıllık bürokrasi geleneğimizin koşullandırmasıyla, tarihsel erkeklik gururumuzun belirtgelerinden biri olan 'dayı'lığımızı birbirine katıp verirsek makineye, yanıltıcı sonuçlar alırız. Bugün olmazsa yarın, hüsrana uğrarız. Edebiyat affetmez!

Dünya; Aralık, 1978

Yazar da Kim Oluyor?

1940 yılında Ahmet Halit Kitabevi'nin Şarktan-Garptan Seçme Eserler dizisinde yayımladığı *Karamazof Kardeşler*'den birkaç 'çevirenin notu' aktarmak istiyorum size. Çeviren Hakkı Süha Gezgin.

'İvan bu söze sayfalar süren bir nutukla cevap verdi. [1]

[1]: Burada romanı hiç alâkadar etmeyen altı buçuk sayfalık bir parçayı atladım. H.S.G.' (s. 188)

'Zosimanın cehennem hakkındaki fikirleri. [1]

[1]: Burada romanı alâkadar etmeyen birkaç sayfa atılmıştır. H.S.G.' (s. 228)

Şimdi otuz yedi yıl ilerleyelim. 1977'de yayımlanan *Varlık Yıllığı*'nda '1976'da Roman ve Hikâyemiz' başlığı altında, eleştirmen Rauf Mutluay 1976'da çıkan romanları değerlendiriyor. Bir alıntı da ondan: 'Selçuk Baran'ın *Bir Solgun Adam* romanı, 'emekli bir banka memurunun günlüğünde bıkkın bir insanın iç dünyasını yansıtma' nitelemesiyle sunuldu. ('yansıtma niteleınesi' ne demekse! –F.A.) Eseri okumak içimden gelmedi bir türlü, belki de kayıptayım. Karıştırmadım değil, bir çeşit itici koku aldım sanki. (...) Selim İleri pekçok eseri beğenmeye yatkın olduğu halde, iyi şeyler söyleyemedi bu roman için.' (*Varlık Yıllığı 1977*, s. 29)

Otuz yedi yıl ilerleyelim dedim ama, *ilerlemiş* miyiz? Bir çevirmen, herhangi bir bölümün 'romanı alâkadar etmediğine' karar verme yetkisini görüyor kendinde. Demek ki *Karamazof Kardeşler*'in nasıl yazılması gerektiğini Dostoyevski'den daha iyi biliyor. O yazsa, romanı 'alâkadar eden' şeyleri tutup, etmeyenleri atacak, böylece yetkin bir yapıt ortaya koyacaktı demek ki. Ama dünya yazınını böylesi bir şaheserden yoksun bırakmış, büyük bir alçakgönüllükle, romanını neyin alâkadar edip neyin etmediğini seçmekten bile aciz, zavallı Dostoyevski'yi çevirmekle yetinmiş! Buna bilgisizlik deyin,

saygısızlık deyin, pervasızlık deyin, ne derseniz deyin; şimdi, 1979' da bu dipnotlara artık kızmıyor, gülüyoruz, çok gülüyoruz. Onlar da gülsünler diye eşe-dosta gösteriyoruz.

Bir eleştirmen, yılların eleştirmeni, *Türk Edebiyatı*, *XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, *Edebiyat Bilgileri*, *Çağdaş Türk Edebiyatı*, *50 Yılın Türk Edebiyatı* kitaplarının yazarı, yakın zamanlara kadar Türkiye'nin en önemli günlük gazetelerinden birinde edebiyat değerlendirmeleri yapan bir eleştirmen, Sayın Rauf Mutluay, 1976 yılının romanlarını değerlendirirken bir roman için, okumadığı bir roman için yargı veriyor: 'eseri okumak içimden gelmedi', 'bir çeşit itici koku aldım sanki.' Eh, Mutluay itici koku aldıysa, onun içi *Bir Solgun Adam*'ı okumayı çekmediyse kime ne söz düşer! Demek ki Selçuk Baran, 'romanı alâkadar etmeyen', yazılmaması gereken, bilmemkaç yüz atılacak sayfa yazmış. Çok ayıp etmiş doğrusu. Yılların eleştirmeni, hükm-ü karakuşîsini Selim İleri'nin de o roman için iyi şeyler söyleyememiş olması ile pekiştiriyor. O Selim İleri ki 'pek çok eseri beğenmeye yatkın' imiş!

Bütün bunlardan çıkan mantıksal sonuç; bir eleştirmen okumadığı bir kitabı eleştirebilir, değerlendirebilir, yere çalabilir, göklere çıkarabilir. Bütün bunları neye dayanarak yapabilir? İçinin çekmesine, çekmemesine; aldığı kokunun –okumadan nasıl koku alınıyorsa!– itici ya da çekici gelmesine ve 'pek çok eseri beğenmeye yatkın' olduğunu söyleyerek tek kalemde hafifsemekten de çekinmediği bir başka eleştirmenin yargılarına dayanarak.

Aynı yöntemle; 'Aman Falanca'nın bir kitabı çıkmış, bir nefis koku geldi burnuma, içimden nasıl bir okuma isteği yükseldi anlatamam. Okuyamadım ama çok güzel bir kitap. Mutlaka okuyun. Hem her kitabı kolay kolay beğenmeyen filanca eleştirmen de çok iyi şeyler yazmış bu yapıt için' denebilir. Nasıl isterseniz öyle düşünün bu akıl almaz fütursuzluk karşısında.

1940'da Hakkı Süha Gezgin'in örneklendirdiği 'alaturka'lık (bu gerçek anlamdaki alaturkalığa haksızlık eden bir deyim ama, kazanmış olduğu pejoratif anlamında kullanıyorum) 1979'da hâlâ sürüyor. Kırk yıl geçmiş neredeyse aradan, nereden geldi bunlar aklıma

şimdi? Yine *Varlık Yıllığı 1979*'da Rauf Mutluay'ın çalakalem çırpıştırdığı roman-hikâye değerlendirmelerini okudum da... İki yılda bayağı ilerleme kaydedilmiş doğrusu. Bu *Yıllık*'tan vereceğim örnekte, Mutluay sözünü ettiği kitabı, Adalet Ağaoğlu'nun *Sessizliğin İlk Sesi* adlı öykü kitabını, *okumuş!* Ama nasıl bir okuma bu? Dayanaksız yargılar vermeye iyiden iyiye alışmış olan eleştirmen bu kitabı *okuyunca* ne yazacağını gerçekten şaşırmış. Oysa okumadan yazsaydı, belki daha kolay kalkacaktı bu işin altından. Mutluay'ın verdiği yargılara karışacak değilim burada. Ancak ne demek olduğu anlaşılamayan, çünkü hiçbir şey demek olmayan tümcelerinden bir örnek aktaracağım önce: 'Adalet Ağaoğlu'nun hikâye tekniği, kim olursa olsun kahramanlarına çok ağır yükler bindirmeyi, kendi yazarlığının ayrıntılar derinliğini ekleşmeyi ('eklemeyi' mi olacak?) öngörür.' (s. 41) Ağaoğlu'nun hikâye tekniğinin kendi yazarlığı var demek ki ve bir de, bu hikâye tekniğinin kendi yazarlığının ayrıntılar derinliği var! İçeriğe bir şey dediğim yok, söz dizimi bakımından tümceden çıkan anlam (!) bu.

Mutluay gerçekten de yoruluyor, sıkılıyor olmalı okumaktan. Bir yazın eleştirmeninin şu itirazına ne buyrulur? 'Okunurluğu yokuşa sürülmüş, okuruna bu kadar zahmet yükleyen, şüphesiz yazarını da yormuş bu yazış biçiminden neden vazgeçilmez ki?' Şundan dolayı ki Sayın Mutluay, okumak da, yazmak da ciddî birer *iş*'tir. 'Zahmet'ten kaçınan okura –hele eleştirmene– yaranmak için 'kendini yormadan' birşeyler karalayıverene *yazar* denmez de ondan.

Sonunda, yıllar yılı edebiyatımızda söz sahibi olmuş, inceleme-eleştiri kitapları yazmış, seçici kurullarda bulunmuş eleştirmen, dayanamayıp açığa vuruyor anlaşılmaz sözlerinin ardında yatanı, yine anlaşılmaz bir sözle: 'Görüyorsunuz ne kadar tedirginim bu kitap karşısında; hem olgun bir yeteneğin ürünleriyle karşı karşıyayım, hem işine geç başladığı için yöntemini de kendi belirleyen bir yazarlığın dengesizliğinde.' Tümceyi yalınlaştırırsak: Mutluay bu kitap karşısında tedirginmiş, olgun bir yeteneğin ürünleriyle karşı karşıyayımış ve belirttiği nitelikte bir yazarlığın dengesizliğindeymiş. Ağaoğlu'nun yazarlığının dengesizliğiyle niye kendini özdeşlemiş ki

Mutluay?! Ya 'işine geç başladığı için yöntemini de kendi belirleyen yazarlık' ne demek? Bırakalım şimdi 'yazarlık'ın 'işe başlaması'nın ne demek olduğunu. Anlamış olalım. Ama işine erken başlayan bir yazarın yöntemini başkaları mı belirler? Ve böyle olursa, bu bir erdem mi sayılmalıdır?

Yanlış anlaşılmasın. Amacım Adalet Ağaoğlu'nu savunmak değil. Buna ne onun gereksinimi var, ne benim hakkım. Ben yazara, yazı yazma işine, yazın ürününe saygısızlığın bir örneği olarak, 1940'tan 1979'a pek bir şey değişmediğinin bir örneği olarak değindim bu konuya.

İzninizle, kendimle ilgili bir sataşmaya da değinmeden bitirmeyeyim yazımı. Rauf Mutluay, 'Kitapla ilgilenen görebildiğim tek yazı Füsun Altıok'un dostça yaklaşımı.' demiş. Ne anlamalıyız bu 'dostça' nitelemesinden? Kitaba 'düşmanca' yaklaşınam mı beklenirdi Mutluay'ın hoşuna gitsin diye? Yoksa benim Adalet Ağaoğlu'nun dostu olduğum ve onun için kitabı üzerine bir eleştiri yazdığım mı kasdediliyor? Rauf Mutluay'ın, romancıların, romanlarıyla; öykücülerin, öyküleriyle otobiyografik ilişkiler içerisinde oldukları konusunda sarsılmaz bir inancı olduğunu öteden beri biliriz. Anlaşılan artık eleştirmenlerin yazılarını da onların özel yaşamları ile açıklamaya başlamış. Adalet Ağaoğlu'nun benim arkadaşım olduğu doğrudur. Onun gibi, yapıtları üzerine yazı yazdığım kimi başka yazarlar da dostumdur. Ama ben yapıtlara dostça, düşmanca, kalbimin sesini dinleyerek, itici ya da iştahaver kokular koklayarak değil; onları okuyarak yaklaşırım. Doğru ya da eğri yazarım, överim ya da yererim, yazdıklarıma katılınır ya da katılınmaz, ama yazılarımda kendi sorunlarımı değil, ele aldığım yapıtta gördüğüm yazınsal özellikleri yansıtırım.

Ama niye alınmalı Mutluay'ın sataşmalarından? Roman yazmış, öykü kitabı yayımlamış yazarlara göstermediği saygıyı 'pek çok eseri beğenmeye yatkın' olduğunu söyleyerek harcadığı Selim İleri'nin, bir yapıta 'dostça' yaklaştığını söyleyerek örtülü bir biçimde suçladığı Füsun Altıok'un eleştiri yazılarına göstermesini beklemek alıklık olmaz mı?

Dünya; Ocak, 1978.

Eleştirinin Soylusu

Amacı ve işlevi üzerinde en az anlaşma olan konulardan biri de eleştiri günümüzde. Eleştiri yazıları kadar, eleştiri üzerine yazılan yazılar da bu konuda pek değişik görüşlerden hareket ediyorlar. Şimdi eleştiri üzerine bir yazı yazmakla ben de bu zengin çeşitlenmelere sayılamalı bir katkıda bulunuyor sayılabilirim. Diyeceğim o ki, bir konu başlığı olarak eleştirinin adı bir kez konmuş olmasaydı, en dikkatli ve işinde özenli bir makale belgeliği katalogcusu bile, bu tür yazıları 'müteferrik' dosyasına yakıştırırdı. Oysa var böyle bir konu başlığı şimdi; üstelik bu, bir disiplinin adı. Batı dillerinde *critisisme* denen disiplinin Türkçesi eleştiri. Eleştiri adına dergilerde, gazetelerde karşılaştığımız olgu ise, bizi bir düşünce, bakış tarzı, anlayış, hatta bazen ahlaki tutum kargaşasıyla karşı karşıya bırakıyor; yani, bir disiplin olan eleştirinin, hal ve gidişten sıfır alacak bir disiplinsizliğiyle!

Doğrudan doğruya, eleştiren yazıları ele alacak olursak, türlü türlü kaygılar bulabiliriz bunların temelinde. Ancak bu kaygıların pek azı bir eleştiri yaklaşımından, bir sanat felsefesi görüşünden ya da bir edebiyat tarzı tercihinden kaynaklanmaktadır. Bir eleştiri yazmanın önceden bir çıkış noktası olacaksa ve edebiyat ya da düşünce alanında kalınmak isteniyorsa, bu konuda iki tür yaklaşım benimsenebilir: Birincisi, bir değer ve değerlilik görüşünü ya da bir edebiyat seçimini örneklendirmek ikincisi bir edebiyat incelemesi düzeyinde olmak üzere, ele alınan yapıtın yerini, önemini, getirdiklerini belirlemektir bu yaklaşımların. Diyelim, üçüncü bir yol da, bir tür söyleşi olabilir. Hani 'sevdim-sevmedim', 'harika-berbat', yargılarının hoş karşılanabileceği, hiç olmazsa yadırgatmayacağı bir tür olan söyleşi.

Bu üç tutumun dışında kalıp da, üstelik içinde imiş gibi görünme zorundalığına zorlanan eleştiri yazıları –hiç fazla kesin, fazla katı değil bu yargım– çizmeden yukarı çıkan, atılacak yazılardır.

Bir eleştiri yaklaşımı ille de, edebiyat dışındaki bir alanın hizmetine vermek ve boyunduruğa vurmak istiyorsa, hizmetine girilecek düşünce ne denli yüce ve önemli olursa olsun, artık edebiyat eleştirisinden söz edilemez. Bununla, eleştirmenin bir açısı olmaması, eleştirdiği yapıtın düşünsel düzeydeki temelini hesaba katmaması ve eleştirisine konu etmemesi gerektiğini söylemek istemiyorum. Aksine, çağımızda en kayda değer eleştiriler, 'angaje' diye nitelendirilen kişilerce yapılmıştır ve değerlilik konusunda söylenebilecekleri, bir dünya görüşünden, bir insan görüşünden koparmak olanaksızdır. Bir dünya görüşü, buna bağlı bir insan görüşü 'değerlerin değerlendirilmesini' belirleyecektir elbette. Eleştirinin hizmete girmesi, edebiyatı boyunduruğa vurma ve son sözü söyleme çabası ise, bundan çok farklı bir şeydir. Eleştirmenin benimsediği dünya görüşünün, bir turnusol kağıdı işlevi ile eleştiriye temel olmasıdır yadsıdığım. Çünkü böyle olunca eleştiri, çok dar açılı bir kural koyuculuğa, temelini yapıtta bulmayan bir yargılamaya dönüşür.

Eleştirinin üstü iyi-kötü örtülmüş eksenini; kişi olarak yazar, yazarın ister bir rastlantıyla ister seçerek içinde yer aldığı grup, türlü klikler, arkadaşlık ya da çıkar ilişkileri, yayınevlerinin ağırlığı, ödül çarkları, kısa ya da uzun süreli yatırımlar, yani eleştirilen yapıtın dışında tutulması gereken akla gelebilecek şeylerin herhangi biri oluşturuyorsa, edebiyat eleştiri maskesi ardından göz kırpan 'tezvirat', doğrusuyla-yalanıyla, edebiyattan kovulması gereken eleştiridir. Çünkü eleştiri, yazarın kişilik özelliklerini, yaşama biçimini, yapıtında yansıtmadığı düşünsel ya da duygusal yeğlemelerini tartışmak değil, karşısındaki yapıtla hesaplaşmak demektir. Eleştirici bir pazarlama uzmanı, bir menajer, bir simsar olmadığı gibi, bir edebiyat yasayıcısı, yargılayıcısı ve yargı giydiricisi de değildir.

Buraya kadar söylediklerim, kesinliklerine inandığım doğrulardır; bundan sonra söyleyeceklerim ise, sadece inandıklarım. Eleştirmenin sanatçıyla, yazarla aşık atmasından, ona 'şirk koşulmasından' ya da tersine, haddini bilmesiden, sanatçıya tanınan saygınlıktan esirgin tutulmasından yana söylenenlere karşı kayıtsızım. Çünkü, sanatçı ile eleştirmenin bir kavram çifti olarak düşünülmesinin te-

melini göremiyorum. Önce her ikisinin de birer kavram olmamasından, sonra da sanat yaratımı ile eleştirinin herhangi bir biçimde zorunlu bağlantı içerisinde bulunmamasından. Sanat yaratımının, kendisini konu edecek yakın ya da uzak gelecekteki eleştirilerden, eleştirilerin her türünden özce bağımsız olduğu konusunda, hiç olmazsa sanat düzeyinde tartışılamayacağını sanıyorum. Eleştirinin ise, sanat yapıtlarının çeşitlenmelerine koşut olarak çeşitlendiğini, bu çeşitlenmelerle yönlendiğini sanmıyorum ben. Oysa yaygın bir kanıya ve bu kanıya hak verdirecek –bizim bu yazının başına saf dışı bıraktığımız– 'eleştiri' yaklaşımlarına bakılırsa; sanatçı yapıtını koyar ortaya ve sonra artık sıra eleştirmene gelir. Onun görevi her yeni yapıtın üzerine ya akbaba gibi, ya balarısı gibi konmak ve yapıtla okuyucu arasında iletken ya da yalıtkan bir 'eleştiri' tabakası oluşturmaktır. Eğer gerçekten de eleştirmenin işlevi bu olsaydı, gereksiz bir iş olurdu eleştiri. Çünkü ne gerçek bir sanatçının, ne kendini bilen okuyucunun birbirleriyle iletişim kurmak için böyle bir aracıya gereksinimleri vardır.

Sanatçı neyi, nasıl yazması gerektiği konusunda direktifler almaya gereksinme duymayacağı gibi, ne dediğini başkalarına kendinden daha iyi aktaracak, 'hislerine tercüman' olacak bir iyilikseveri de ancak tebessümle karşılar.

Okuyucu, okuduğu yapıtı kendisi değerlendiremiyorsa, o yapıt hakkındaki eleştiriyi de değerlendiremeyecektir. Okumadığı eser hakkında yetkelere başvurmak ve güvenmek alışkanlığındaysa, (öyle okura öyle eleştiri müstahaksa da) bu ne bir edebiyat, ne de bir eleştiri sorunudur.

Öyleyse nedir eleştirinin anlamı ve işlevi, ne olabilir? Anlamlı olabilecek bir eleştiri için iki türlü amaç ve işlev düşünmek olanaklı.

Eleştirinin amacı, bir sanat görüşünü, yani bir sanat yapıtının sanat değeri ile bir sanat yapıtıyla verilenlerin değeri ve değerliliği hakkındaki bir görüşü örneklendirmek, veya bir örnekten kalkarak çözümlemeler ve değerlendirmeler yapmak yoluyla böyle bir görüşü temellendirmek olabilir. Böyle bir eleştiri anlayışı ve yaklaşımıyla yazılmış yazıların amacı tabiatiyle falancayı yüceltmek, onurlandır-

mak ya da filancayı ezmek, yerin dibine geçirmek olamaz artık. Edebiyat çevrelerindeki güncel kıpırdanışlara değil, bir felsefi temelden hareketle, edebiyat olaylarına eğilir böyle eleştiriler. Örneğin Lukacs'ın, Fischer'in, Garaudy'nin, Caudwell'in dilimize de çevrilmiş olan kitapları, eleştiri denen disiplinden beklenebilecek bu tür bir işlevi yerine getirmektedirler.

Eleştiri için düşünülebilecek ikinci tür amaç da, ya tek tek sanat yapıtlarını, ya da yapıtlarıyla bir yazarı ele alarak bir edebiyat incelemesi, bir tanıtma, ele alınan yapıtlar arasında bağlantılar kurmayı ve bir sanat çizgisi belirlemeyi dillendiren bir değerlendirme yapmak olabilir. Bu türden eleştiriler de ün, satış, ödül çarklarını etkileyemeyecek kadar uzakta durur tezgâhlardan. Ama okuyucunun okuduğu bir yapıta ya da bildiği bir yazara yeni bir ışık altında bakmasını, edebiyatla, sanatla tanışıklığını daha bir derinlere götürerek ilgilenmesini sağlayabilecek tek eleştiri türü budur, dolayısıyla okuyucu-yazar ilişkileri bakımından anlamlı olabilecek tek eleştiri türü. André Gide'in *Dostoyevski*'si, Unamuno'nun *Cervantes*'i, John Cruikshank'ın *Başkaldırma Edebiyatı* okunduktan sonra, Dostoyevski'yi, Cervantes'i, Camus'yü yeniden, yeni bir bakışla okuma olanakları açılabilir ki bu, bir tür okuduğunu özümleme eğitimi olmak bakımından kişiye okur bilinci kazandırmanın en etkin yoludur.

Soylu eleştirinin edebiyata katkısının değeri bilinince, çıkarla güdümlü, çalakalem eleştirinin yozluğuna, yozlaştırıcılığına karşı çıkmak, eleştirinin eleştirisi olmaktan da öte bir anlam ve önem kazanıyor sanırım.

Kokular ve Öyküler

Öd ağacı, kök boya, naftalin, kavrulan soğan, cacık, anason, iyot, parfüm, toz, meşin, mürekkep, sabun, lavanta çiçeği, lizol, makine yağı, tezek, barut, kan... Hepsinin bir kokusu vardır. Kokuların da yinelene yinelene pekişmiş, bellekte yer etmiş izlenimleri olur. Denemiş bir burun bunları duyunca tanır. Görüntüler, imgeler nasıl çağrışımları mayalandırırsa, koku izlenimleri de öyle çözer onların saklı düğümlerini.

Sözü 'aromatografik' öykülere getireceğim. Kimi örneklerden yola çıkarak, öykülerimizin edebiyatçalığından ya da öykülerdeki edebiyat 'çalığı'ndan söz etmenin bir pundunu araştırıyordum. Böyle bir soruna kafayla ve gönülle yaklaşılır, başka bir deyişle, bilgiyle ve sezgiyle ulaşılır, ulaşılırsa. Oysa, bir de baktım ki ben yolu şaşırmış, çizmeyi aşmışım. Sözün her anlamıyla, burnumu sokuyorum öyküye. Edebiyat koklanır mı? Eh. Öykücü yürek avına çıkarsa eleştirmen de sürek avına çıkar deyip şu kokuların, edebiyat açısından ne demeye gelebileceğini dilimden geldiğince anlatayım.

Birinciye gelen öykücülerimizin kalburüstü öykülerini yeniden okurken ayrımına vardım şu az önce sıraladığım kokuları ilk okuyuştan bu yana burnumda sakladığımın. Duyum izlenimlerinin çağrışımları herkeste başka olabilir. O zaman da belli bir kokuyla kokan öyküler, okuyanı öykücünün götürmek istediği yoldan ayırıp başıboş çağrışımların labirentlerine sürükleyebilir. Bu, gerçek bir tehlikedir bence. Edebiyat, edebiyattan başka herhangi bir şeyin de yaratabileceği her türlü etkiyi denetim altına almak zorundadır. Yazar okuru bağlamalıdır. İpi kısa ya da uzun tutmak öykücünün bileceği iştir ama, hepten çözmek, öykünün varlık nedenini ortadan kaldırır.

Öyküde alegori mutlakiyet, simge meşrutiyet, imge demokrasidir. Bunların hepsine de edebiyat etkinliği içinde yer vardır. Ama çağrışım, anarşidir. Görüntüyü ya da kokuyu, çağrışımlarını denet-

leme olanağını güvence altına almaksızın öyküye sokmak; etkilemeyi, beğenilmeyi, tutunmayı belki kolaylaştırır ama, öyküyü de kolaylaştırır. Çağrışımı bile-isteye kullanmak ve öykünün dokusuyla güdülemek zordur ama, bu zorluğun üstesinden gelmiş bir öykü, okuyana edebiyattan başka hiçbir şeyin sağlayamayacağı özgül bir dünya sağlar.

Benim öykülerde kokladığım kokulara dönelim. Bunların kimileri, giderek öykülerden çıkıp öykücülere siniyorlar. Üslûbun gevşek anlamıyla, bir üslûp bile oluşturuyorlar demek ki.

Belli bir kokusu olmayan öykücülerin başarısı başka açılardan değerlendirilmeli; ama koku varsa, değerlendirmeye bir boyut daha katılıyor: Yazarın, okurun çağrışımlarını dizginlemekteki başarısı.

Kimi öyküdeki koku, belki pek hoş, ama yazarın yaratmadığı yaşantılara götürürken, kokuyu örgüsünün ilmeklerine özellikle sindiren kimi öyküde de okurun çağrışımları öykücüye bir ek malzeme oluyor. Öyküyü, öykücünün yazmadığı öyküler için bir vesile olmaktan kurtarıp kokuyu dokuya katarak iletişimi pekiştiren bir malzeme durumundadır böylesi bir kokulandırma.

Bu yarı fantezi yazı elbet bir eleştiri yazısı değil. Kokular üzerine eleştiri kurmak olacak iş mi? Ama madem ki bir kez öğrendiniz öyküyü gözümle olduğu kadar burnumla da okuduğumu, belki siz de denemek istersiniz diyerek lafa bir-iki örnekle yekûn çekeyim.

Hiç koku kullanmayan öykücüler Adalet Ağaoğlu'dur, Hulki Aktunç'tur, Sevgi Soysal'dır. Beni öykülerini koklamak gibi zor durumlara sokmazlar.

Kokunun kimyasını bulan öykücü Nezihe Meriç'tir. Ovulmuş tahtalardan arap sabunu, çocuklardan mis gibi *hacı şakir*, evlerden patlıcan-biber kızartması, sofralardan taze doğranmış domates-hıyar, dereotu-nane kokusu gelir. Kadın eli değmiş öykülerdir. Yalnızlık çektirmezler.

Oğuz Atay'ın kokuları kitap yığınlarının biriktirdiği toz, meşin, mürekkep, sepya kokularıdır. Hiç yağmur yağdırmaz. Kokularını yıllandırır. Kendi ister bunu. Ondurmaz ama oldurur. Elhak has yazardır.

Selim İleri naftalin kokar. Yüce gönüllüdür. Öyküsünü okurun kendi anılarında bulacağı tahassürlere, tahassüslere feda edebilir. Bir hatıra zevki vardır kederinde.

Bekir Yıldız da denetlemez öykülerinin kokularını. İkinci sigarası, tezek, barut, kan, sanayileşmek isteyince de makine yağı kokutur. Kapalı yerde fazla dayanılmaz ona.

Leyla Erbil de işin aromasını kaçırır. Ter... ter... ter. O teklif etmese de hemen ardından deodoran, lavanta, parfüm kokusu duyarsınız... Erotizm pusudadır.

Ciddiye almayın dediklerimi. Bir tazı yazıya sıvanırsa bunları yazar. Ama kargalar eleştiri yazmadıkça, tehlike uzaktadır.

Kış Notları

Bergson; zamanın saymaca olarak birimlendirilmesiyle, yaşam kesitlerinin, yaşantıların ritmi arasında bir örtüşme, birebir uyuşma bulunmadığını düşünür. Akreple yelkovanın peşpeşe bir kadranı süpürmesiyle ya da ayın dünya, dünyanın güneş çevresindeki turlarını biteviye tekrarlamalarıyla ölçüp biçtiğimiz *zaman*; pratik için zorunlu, teorik bir *zaman*'dır. İçinde yaşadığımız zaman parçaları, her birimizin kendi öznel ve özgül *zaman*'ları ise, en azından psikolojik alımlanmaları bakımından, ölçüye-biçiye baş kaldırır, ayak direr. Koordinatlarımızın en zapt ü rapta alınmazıdır zaman! Mekân ne uysal, ne mutî, ne düzayaktır onun yanında.

Bireysel zaman gibi, edebiyattaki *zaman* da Bergson'a hak verdiricidir. İşte Bergson'un dâhi tanığı: Proust! Bizim edebiyatımızda da Bergsonien zaman anlayışının en yetkin temsilcisi olarak Tanpınar'ı düşünebiliriz; yalnızca '*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*' bağlamında değil, '*Huzur*'la ve '*Mâhur Beste*' ile de –hatta daha çok onlarla– bir Bergson rüzgârı estirir Tanpınar zamanların üstüne.

Zaman'la hesaplaşma, *zaman*'ı eşsüremsiz anlara bölme, dünyaları o anlarla kurma gibi bir derdi yazısının merkezine yerleştiren bir romancımız Adalet Ağaoğlu'dur. Bir üçleme olan '*Ölmeye Yatmak*', '*Bir Düğün Gecesi*' ve '*Hayır*' adlı romanları yazarı da '*Dar Zamanlar*' adı altında toplamıştır. '*Üç Beş Kişi*' de öyledir; yani 'dar zamanlı' Bir de asıl... bence asıl, '*Yazsonu*'dur Ağaoğlu'nun *zaman*'ı didik didik ettiği roman. '*Hayır*'dan şöyle bir alıntıyla bağlayayım sözü:

'Hayatın takvimi, zamanı günlerle, haftalar, aylar, yıllarla sıraya dizer. Beynin takvimi bu sırayı bozar, karıştırır, ayıklar, seçer, birleştirir ve bunu yüzünü görmeyi özlediği bir yarının merakıyla yapar.' (*Hayır*; s. 322) 'Hayatın takvimi' ve 'beynin takvimi' diye ayırıyor o. Ben, tarihin ve hayatın takvimi olarak düşünüyorum bu aykırılığı; ya da 'nesnel ve öznel zaman' adlandırmalarını yeğliyorum.

***

Zaman felsefenin, edebiyatın ve hayatın en temel sorunlarından biri olduğu kadar, benim düşünsel alana yönelik ilgilerimin de odağını oluşturuyor. Zamanın irili ufaklı, seyrek-yoğun, verimlendirilmiş-boşa savrulmuş parçaları birbirine ulana ulana, bizleri değişik hızlarla değişik sonlara yaklaştırırken; oraya buraya düşülmüş notlarım, tutulmuş kayıtlarım, geçerken takıldıklarım, takılıp geçtiklerim, takılıp kaldıklarım birike birike, hatırı sayılır bir hacim oluşturmuşlar, yazacağım ve yazmayacağım yazıların, herhalde yaz(a)mayacağım kitap(lar)ın çekirdekleri, parçaları, ekleri, harçları olarak bekleyeduruyorlar.

***

Sıkça döneceğim bir konu '*zaman*' ise, zamanın ucundan tutarak başlattım notlarımı. Tam işin burasındayken '*Bakır Çalığı*' ulaştı elime. Güven Turan, yirmi beş yıllık bir süreye yayılan kimi 'not'larını kitaplaştırmış. Benim yapmaya kalkıştığım da benzer bir iş. Onunkiler biraz aforizmamsı; benimkiler öyle değil. Ama kitabın arka kapağında bu notların '1968-1993 yılları döneminin gizli tanıklığını yapmakta' olduğu söyleniyor ya, benzerlik burada. Gizli tanıklığı aşikâr etmek... İkimiz de buna yönelmişiz besbelli.

Güven Turan yer altında kaldığında da, yeryüzüne sızdığında da, hep dupduru kalmış bir sudur edebiyatımızda. Ortalık yerler, meydanlar ona göre değildir. Kenarları, köşeleri sever, seçer. Buna da hiç derviş külâhı, küskünlük hırkası giydirmez. Edebiyat onun kozasıdır. Ev sahipliği taslamaz, üzerinize varmaz. Onunla kendinizi evinizde hissedebilirsiniz. Sevgili Güven Turan '*Bakır Çalığı*'nda diyor ki (aslında tek sözcük mü olmalıydı bu acaba?) 'Felsefenin boş bir uğraş olduğunun en önemli kanıtı, felsefeci bir kadın olmayışından belli oluyor. Kadınlar boşa uğraşmaz çünkü.'

Ben hemen üzerime alındım bu aforizmayı. Ben varım ya işte: felsefeci kadın! Ama öncüller hepten sakat canım. 'Kadınlar boşa uğraşmaz'mış. Amma da uğraşmaz! Tıpkı felsefeci erkekler gibi, felsefeci kadınlar da akıntıya kürek çekerler toplumumuzda. Yani fel-

sefe –Güven Turan haklı– boş bir uğraştır. Ne felsefeciler tanıdım... zaten yoktular!

Bir ukalalık daha yapayım yapmışken; Güven bu aforizmayı iki ayrı biçimde düşünmüş anlaşılan: 'Felsefenin boş bir uğraş olduğunun en önemli kanıtı, felsefeci bir kadın olmayışıdır. (...)' ya da 'Felsefenin boş bir uğraş olduğu, felsefeci bir kadın olmayışından belli oluyor.' Sonra bu ikisi karışmış, yukarıda ilk alıntıladığım şekli almış. Birinden birini seçip öbürünü atmalıydı. Bir dikkatsizlik.

***

Dikatsizliğin dikkatsizlik olduğu çoğu kez anlaşılır. Hele o yazarı biliyorsanız, neyin dikkatsizlik, neyin daha başka bir şey olduğunu ayırt etmeniz güç değildir.

Orhan Pamuk ve *'Yeni Hayat'* ile ilgili notlarımda da dikkatsizlikler ve 'başka şey'ler üzerinde durmuşum. Ancak, aşağı tükürsen medya, yukarı tükürsen medya... o notlarımın ve onları yayınlamamın doğru anlaşılmasına imkân yok.

Medyayla başa çıkmak kimsenin haddi değil. Bırakın medya kurbanlarını bir yana, medya şampiyonları bile başa çıkamaz onunla. Şu son aylarda, biri dolaylı, öbürü şamar dolaysızlığında iki kötülük gördüm medyadan (okur olarak gördüklerimi saymazsak). Biri, yani dolaylısı, bir eleştirmen olarak Orhan Pamuk'un kitabı üzerine özgürce yazma ihtiyarımın elimden alınmasıydı. Düşündüklerimi yazar Orhan'a ve onun okurlarına iletmemi medya anlamsızlaştırdı. Şimdi olsa olsa, arkadaşım Orhan'a sohbet ortamında söyleyebilirim düşüncelerimi.

İkinci kötülük *Negatif* dergisinden, bir basın-ahlâk şakası gibi geldi. Tuzak gazeteciliği diye bir şey olduğunu ve bunun mubah görüldüğünü de böylece öğrenmiş olduk. Yalanın doğrudan daha 'medyatik', daha cazip, daha kandırıcı bulunduğunu da. 'Tebrikler! Medya zeki, biz gabi' deyip geçtik.

***

Birkaç gelişigüzel soru: Panayır nedir? Ne zamanlar, nerelerde

kurulur? Panayırlarda herkes birbiriyle akraba mıdır? Kan mı çeker onları birbirine? Birbirlerini kollamaları, kayırmaları oradan mıdır? 'Yükselen değerler' içleri boş olduğu için mi böyle kolay yükseliyorlar? Panayırlarda yükselen balonları kim üfler? Panayırlarda bayağılık, ucuzluk, sığlık, eyyamcılık, takıyye ve en önemlisi ilkesizlik kol geziyor diye bunlar panayır kalktıktan sonra da geçer akçe olmayı koruyacaklar mı? Artık her türlü artamın (meziyet) ve erdemin (fazilet) yerine panayır kuponları mı kaim olacak? Panayır hiç kalkmayacak mı yoksa?

Öfkede bir enerji, bir yapıcı güç gizlidir ki, dizginlerine hâkim olunduğunda, onunla pekâlâ bir şeyler düzeltilebilir. Ama esef... Alabildiğine *inertia* (eylemsizlik) yaratır.

Yasemin Türkiye'dir!

Birkaç saniye önce, küçük orkestranın müziği kafenin salonunu doldurduğunda; kimi sohbet eden, kimi okuyan, kimi bekleyen, kimi girip çıkan insan kalabalığıyla birlikteymişiz...ikimiz. Birkaç saniye sonra, pek yoğun olmayan beyaz bir sisin doldurduğu aynı salonda, birkaç saniyeliğine, belki yarım dakikalığına, ikimiz yapayalnız, karşıkarşıya kaldık.

Patlamanın ve ilk şokun duraklamasının ardından herkes hızla salonu terkediyordu. Ben, gazetelerimi unutmuşum. Çok önemliymiş gibi, yarı yoldan geri döndüm. Bıraktığım şeyleri toparlayıp tekrar çıkarken, bir masanın önünde tek başına oturmuş, kucağına doğru yığılmış kalmış siyahlı bir kız, olduğum yerde dondurdu beni. Çevreme baktım. Kimse kalmamıştı. Bir kişi bile. Çaresizlikle bir adım attım siyahlı kıza doğru. Yaralı mıydı acaba? Hiç kımıldamadığına göre, ölmüş müydü? Yardım etmeliydim, ama ne kucağıma alınam mümkün görünüyordu, ne sürüklemem. 'Burada bir yaralı var, koşun' diye bağırdım. Sesim çıkmıyordu. Eğildim önünde, dik oturtup durumuna bakayım diye. Önce bir, ardından iki kişi koşarak yetiştiler o sıra. 'Ambülans çağırın... hayır, taksi!' sesleri arasında çıktım salondan.

Gözüm içerdeydi. Onat içerde, yerde yatıyormuş meğer. Onu görmemiştim. Siyahlı kızı bekliyordum. Neydi durumu? Belki de sadece bayılmış olabilirdi... Birkaç kişi kollarından, bacaklarından kavramışlar, koşturarak dışarı seğirttiler. Saçları yüzünden kalkmıştı şimdi. Yüzü dupduru bir beyazlıktaydı. Kanı gördüm. Birden, ta içimde uğursuz bir his... 'Ölmüş!' dedim. Bilmiyorum o anda ölmüş müydü, birkaç dakika daha dayandı mı? Ama hiç kıpırtısızdı. Yüzünde ne korku vardı, ne şaşkınlık, ne acı. Ölmüş olmalıydı...ilk anda sanki. Yasemin'miş.

Ömrüm oldukça unutmayacağım bir ölü olarak karşılaştım Yase-

min'le. O andan sonra, bilgiler ulaştıkça, düşündükçe, gitgide büyüyen bir acı oldu Yasemin benim için: Yasemin, Türkiye'ydi.

Yirmi beş yıllık arkadaşım Onat'ı kaybettim o olayda. Kendim, üç genç tiyatrocu arkadaşımla birlikte, onların ve kendimin şokunu yaşadım. Bunların hepsi çok sarsıcı, acıtıcı, yıkıcı etkiler bıraktı üzerimde. Ama Yasemin, ölümünü görsel olarak, capcanlı bir tablo olarak yaşadığım için midir, karşısında geçirdiğim o birkaç saniyelik çaresizlik paniğinden midir, başka bir yeri dağladı yüreğimde ve beynimde...hiç çıkmayacak, silinmeyecek bir iz bırakarak. Bir simge gibiydi. Yasemin, Türkiye'ydi.

Terör kördür. Nereden, kimden, hangi amaçla gelirse gelsin, alçaktır. Hiçbir haklı amaç uğruna haksız bir eylem yapılamaz. Terör, Uğur Mumcu'da olduğu gibi seçerek vurduğunda da, Onat ve Yasemin'de olduğu gibi seçmeyerek vurduğunda da kördür. Gözünü kan bürümüş olanlardan bile daha kördür. Gözünü kan bürümeyecek kadar soğukkanlıdır. Haindir.

Café Marmara'da 30 Aralık 1994 akşamı, saat 18.00'de Onat'ın, Yasemin'in ve benim bulunmamız tesadüftü. Patlayan bombanın parçalarının Onat'a ve Yasemin'e isabet etmesi tesadüftü. Öldürücü noktalara saplanmaları tesadüftü. Unutmamalı ki madalyonun bir de öbür yüzü var: Bomba parçalarının orada bulunan diğer kimselerden birine isabet etmemesi de tesadüftü. Sizin oğlunuzun, kızınızın, bir yakınınızın ve kendinizin orada olmamanız da bir tesadüftü. Bugün benim yaşıyor olmam kadar, sizin yaşıyor olmanız da bir tesadüf.

Yaşamı, zorunluluklar kadar tesadüfler de yönlendiriyor şüphesiz. Bir çeşit düzen. Ama bu, kaderci bir teslimiyetçiliği haklı göstermez. Terörün körlemesine saçtığı ölümün gelip Yasemin'i bulması tesadüftür ama; terörün beslenmesi, güçlenmesi, başını dik tutması, muzaffer olması, cezasız kalması tesadüf değildir. Ateş düştüğü yeri yakmaz yalnız. Ateş büyür, genişler, yayılır, yangın olur, Türkiye'yi yakar. Yasemin, Türkiye'dir.

Dil Kirlenmesinin Ucu: Dilsizlik

Bir yabancı dil öğrenmenin, bilmenin yararını vurgulamak üzere kullanılan 'İki lisan iki insandır', gibilerden bir söz vardır ya düşündürücü gelir hep bana. Tam ne kastedilir bu sözle, bilemiyorum. Söyleyene göre değişir belki biraz anlamı. Örneğin; bir yabancı dil insana yeni bir dünyanın kapılarını açar, onun kişilik boyutlarını zenginleştirmesine yardımcı olur, adeta o yeni dünyayı yaşayan yeni bir insan katılır kişiye, denmek isteniyor olabilir. Ya da, bir işe adam alınırken birer dil bilen iki kişi alınacağına, iki dil bilen bir kişi tercih edilir gibi, daha somut çıkara dayalı bir anlamı olabilir bu sözün! Beni asıl düşündüren, ikinci, üçüncü diller değil, birinci dil. Anadil. Aritmetiğe vurulunca bir lisan bir insan ediyorsa, ne kadar çok yarım insan, ne kadar çok küsuratlı insan var Türkçenin konuşulduğu şu garip (her iki anlamda da garip) ülkemizde. Bir yabancı dili anadili gibi bilmek, çok güzel. Ama bir yabancı dili anadilinden iyi bilmek, ayıp. Anadilini, yarım yamalak öğrenilmiş bir yabancı dil gibi bilmek ise ağır bir zül. Öyle değil mi yoksa?

Konuşma engellilerin özel durumları, özel dil dünyaları bir yana, dilsiz insan olur mu? Anadilini doğru dürüst bilmeyen bir insanın iletişimsizliği, yalnızlığı akıl durdurucu değil midir? Ama uzağa, derine gitmeye gerek kalmaksızın, günlük yaşamda çevreye kulak vermek, gazetelere, televizyona göz atmak bile yetiyor dilsizliğimizin dehşetini duymaya.

Bu yazıda sözlü dili bir yana bırakacağım. Telaffuz, vurgu, tonlama yanlışlarıyla, bir yandan sade vatandaşlar, bir yandan radyo, televizyon spikerleri, sunucuları her an katlededursunlar Türkçeyi. Yetişmekte olan kuşakların kulağına Türkçe olmayan, hiçbir şey olmayan kirli bir dili kurşun gibi dökedursunlar. Istanbul Türkçesi ko-

nuşanların, konuşabilenlerin nesli tükenedursun... Bu yazının konusu, yazılı dilde yansıyan dilsizlik.

Dergi yöneticileri, 'yazım-noktalama-dilbilgisi' çerçevesini çizdiler bu sayıdaki yazılar için. Demek ki şimdilik; sözcük anlamlama, çarpık bir çeviri anlayışıyla bozulan ve bozukluğu meşruluk kazanan semantik yapı vb. açısından da bakamayacağız dilsizliğe. Kuşkusuz dil bir bütün. Yanlış bir Türkçeyle doğru konuşulamayacağı gibi, doğru yazılamaz da. Buna ek olarak, diyelim konuşmada doğru tınlayan bir sözün yazıya doğru aktarılmaması, yazım, sözdizimi, genel olarak dilbilgisi kurallarının yok sayılması da yazılı Türkçeyi her türlü dil mantığından uzaklara götürür.

Bir dili bilmek demek, en basitinden, o dilde meram anlayabilmek, meram anlatabilmek demekse; bu en azından bir ortak uylaşım zemini, dolayısıyla bir kurallar dizisi gerektirir. İşte yoksunluğumuzun kaynağını burada aramalıyız. Dilbilgisi kuralları ille özgül (spesifik!) bir öğretim-eğitim süreci ile öğrenilmez. Konuşurken, dinlerken, okurken, yazarken de öğrenilir. Asıl böyle öğrenilir ve bir dili hakkıyla bilen kişide aksamamacasına yerleşir, adeta bir otomatiklik, kendiliğindenlik kazanır.

Oysa Türkçe için, bu aşamada, bu ortak zeminin tehlikede olduğu gözlemlenebiliyor rahatlıkla. Açık denizde, ada yerine balinanın sırtına çıkmış gibiyiz biz Türkçe konuşanlar, yazanlar. Bastığımız yer altımızdan kayıyor, batıyor, çıkıyor, yanımızda yöremizde sarsıntılar oluyor, üzerimize bir şeyler fışkırıyor.

Daracık bir kesit alalım dilsizliğimizden. Yazılan Türkçeye şöyle bir üstünden bakalım:

1. Ayrı ya da bitişik yazılması gereken da'lar, ki'ler ve ayrı yazılması gereken soru ekleri sorunu gangren [*] olmuştur Türkçede. Gazlı gangren. Yüksek öğrenimli, akademik dereceleri olan kişilerin yazılarına varasıya, basına, televizyon ekranına çıkan yazılara varasıya, bu en ilkel, en basit kural bir kâbus halinde. Da'ların ve ki'lerin han-

[*] Dilimizde 'kangren' olarak yerleşen sözcüğün aslı 'gangren'dir. Prof. Dr. Hüsnü Göksel'e teşekkürlerimle.

gi durumlarda ayrı, hangi durumlarda bitişik yazılacağının kuralını öğretmek tam üç saniye sürüyor. Yazılı olarak iki cümle. Bilemediniz dört satır. Ama, önü alınmaz bir salgın halinde, 'sendemi Brutus'!

2. 'Düzeltme imleri bir kondu, bir kaldırıldı' özrüne sığınılarak ve nerelerden niçin kaldırıldığı, nerelerde zaten hiçbir zaman bulunmadığı, nerelerde ille de gerektiği merak dahi edilmeyerek, 'hâlâ' babamızın kızkardeşi gibi yazılıyor, Fransızca kökenli 'reklam' sözcüğüne devlet eliyle şapka giydiriliyor.

3. Yabancı sözcükleri kullanmayı sevenler, sevgilerini en ufak bir özenle beslemedikleri için, ucube yazımlar özellikle yabancı dillerden alınan sözcükler arasında cirit atıyor: Trotuar, tretuar oldu, röportaj-röpörtaj, dekoratör-dekaratör, koreografi-kareografi, folklorfolklör, şoför-şöför, klakson-klaksiyon, şofben-şohben, eşofmaneşortıman, antrenman-antreman diye yazılıyor ve söyleniyor. Restoranların çeşitlemelerini size bırakıyorum!

4. Mevki, mecra, mevzu, mısra... gibi sözcükleri, bunların Türkçe karşılıklarına yeğleyenler ise, bari ne olur, asgari bir tutarlılık kaygısı taşısalar da, mevkisi, mecrası, mevzusu, mısrası diye takılandırmasalar bu 'kelimeleri'!

5. Kesme iminin de neleri imlediği kurala bağlıdır elbet. En seçkin yazarlarımızın bile, gelişigüzel kesme imi kullanmaları, cins isimleri ya da zamirleri takılarından kesme imi ile ayırmaları bir keşmekeş daha yaratıyor. Niçin 'o'nu seviyordum', 'o an'da hissettiklerim...', niçin? Sonra, 'Yaz'ın uzun süre güneyde kaldım', 'Yazı'nda kimi eksiklikler var', 'Yazın'ın sorunları tartışmakla bitmez' örneklerinden sezilen, karışıklığa yol açmama kaygısı da yersiz. Her dilde eş sesli, eş yazımlı sözcükler vardır ve anlam, bağlamdan çıkarsanır bir zahmet. 'Bu çocuğu yıkamadılar', cümlesindeki fiilin 'yıkmak'tan mı, 'yıkamak'tan mı geldiğini yazımından değil, bağlamından çıkarmak zorunda değil miyiz?

6. Hiçbir, herhangi, birşey, birarada, yanısıra, başvurmak herhalde gibi pek çok sözcük, ayrı mı yazılacak, birleşik mi? Dilin bir mantığı var, bir de dil sezgisi diye bir şey. İkisini de, birbirine feda etmeksizin gözetebiliriz elbet.

7. İşitmeden kaynaklanan yanlış yazımlar da az değil: 'Herkez' değil, 'herkes'; 'yanlız' değil, 'yalnız'; 'yalnış' değil, 'yanlış'; 'miğde' değil, 'mide', 'abim' değil, 'ağabeyim', 'gelicek' değil, 'gelecek' ve ilh.

Yazım yanlışları konusunda ilk akla geliverenler bunlar. Daha sıralamakla bitmez. İki kılavuz vardır burada Türkçe yazanı yönlendirecek: Birincisi Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı *Yazım Kılavuzu*,(*) öbürü, özellikle işi dille olan uzman kişiler, yazar olanlar için, TDK Kılavuzuna akılları yatmadığında başvuracakları kendi gelişkin dil mantıkları ve sezgileri.

Sözdiziminin, 'anlam'ın yeterli değil ama gerekli ön koşulu olduğu, dilbilimin alfabesinde yazar. İşte yazılan Türkçenin kâh tarzancaya dönüşmesi, kâh anlamsız bir laf yığını haline gelmesi, kimi zaman basit bir gazete haberinin, başka hiçbir dile çevrilemeyecek bir özgünlük sunması(!) bu ön koşulun savsaklanmasından. İlk örneği 29 ekim 1985 tarihli bir gazeteden vereyim: 'İstanbul telefon Baş Müdürü Fehmi Sökmener tüm kent içi yeraltı telefon şebekesinin fiberoptik kablolardan oluşturulması işleminin 1986 haziran ayına kadar tamamlanacağını bildirdi ve '*Bu sayede hem ucuz, hem kaliteli, hem de her yağmurda su alan bir şebekenin yarattığı vicdan ezikliğinden kurtulmuş olacağız*' dedi.'

Şu örnekler de, yanlışlarının 'dilsiz'likten değil, diyelim 'dikkatsizlik'ten kaynaklandığına inandığım –inanmak istediğim– için adlarını böyle bir yazıda vermeyi haksızlık saydığım, her biri değerli yapıtlar vermiş yazarlarımızdan, çevirmenlerimizden:

'O cengellerden yara bere almadan geçip kurtulabilmek nasıl olanaksızsa, iki yıl yaşadığım ortamdan da ahlaksal çöküntüye uğranılmadan, ahlaksal yara bere almadan geçip kurtulmak o denli zordu.'

'İşte, bu mutlu-açıkgöz olaylara çanak tutulan yılların bitimine doğru geldi Fahim. Eskişehir gibi bir yerden, adı geçen gemiler ara-

(*) Ömer Asım Aksoy başkanlığında bir kurulca hazırlanan *Ana Yazım Kılavuzu* (Adam. Yay., İst., 1987) bugün başvurulabilecek tek geçerli kılavuzdur.

da bir Karadeniz'e açılıp Rusya kıyılarını, Sivastopol'u topa tutarak Haydarpaşa önlerinde gene yan gelip yattıkları sıralardaydı...'

'Kız çocukların kirden tozdan birbirine benzeyen saçları, oğlanların büyüklerden artınca uydurulup dikilmiş hızlarını azaltan, eskimişlikten kahverengi ile boz arası bir renge bürünmüş giyimleri, bir süre sonra aynı renge dönüşüp seçilmez olan yamalarla bozartı içinde koşuşan çocukların gözlerindeki yorulmamış parıltı küçük oğlanın tutkusunu hiç durma bilerdi.'

'Yoksul görünümlü bir Japon kızıydı bu... Bacakları kısa, bedeni de pek biçimli değildi.' / 'Bir köşede iki palyaço... sonsuza değin yağlı boya ile bir gülüş çizilmiş ağızları ile perendeler atıyorlar, birbirleriyle şakalaşıyorlardı.'

'Az sonra, 'Bir viski alır mısın?' diye sordu bana... İçki karıştırıp karıştırmamak isteyip istemediğimi bilmediğini, bu yüzden sorduğunu açıkladı.'

***

Noktalama da, öğrenilmesi son derece basit ve kolay bir dilbilgisi konusu. Toputopu beş-altı noktalama imi var. Bunları yazılara avuçla serpmek yerine, teker teker yerleştirmek, eğer murat edilen iletişimse, katlanılmayacak kadar ağır bir külfet olmasa gerek. Ne var ki, asıl sorun çok daha temelde yatmakta: dili doğru kullanmak, okur-yazar kişilerin büyük bir çoğunluğunun üçüncü, beşinci, onuncu değilse eğer, en iyimser sıralamayla, ikinci kaygısı. 'Canım sen de dile takmışsın, şimdi ondan daha önemli bir konu var burada', 'Canım ne dediğim anlaşılıyor ya', 'Canım çocuk sınavda soruyu doğru cevaplasın da...', 'Canım romanın mesajı ulaşsın da...' ...Evet, da..? '...da, dili pek özenli olmayıversin, ne çıkar?' değil mi? Ama olmuyor işte. Dumanı doğru çıkmıyor, islim arkadan gelmiyor işte. Önce temiz, arı, yakası paçası yerinde bir dil, ancak ondan sonra ve *onunla* doğrular, güzeller, iyiler, yüceler.

Şunu yazanlar, yazarlar, edebiyatçılar, düşünürler için söylüyorum: Dil bilinci kişiye soluk alma doğallığınca yerleşmeli; dili, kişinin en değerli, en temel varlığı (servet anlamında) olmalı; o dilin

içinde yaşamak, onu kullanmak, onu işlemek, onu savunmak, korumak vazgeçilmez bir zevk, bir aşk, bir tutku haline gelmeli. Şu da, okuması yazması olan herkes için; sınav kağıdı yazan, ödev yapan öğrenci, rapor yazan, bildiri hazırlayan bilim adamı, haber yazan gazeteci, gazeteye ölüm ya da teşekkür ilanı veren vatandaş, oğluna mektup yazan ana, el ilanı dağıtan dükkan sahibi, uyarı levhası yazdıran belediye, kapıya not bırakan konuk için: Anadilini her yerde, her zaman doğru kullanmak, doğru yazmak bir lüks, bir fantezi değildir. Bir onur sorunudur.

Bugün bu çorba gibi dille iyi-kötü anlaştığımızı zannediyoruz; yarın zannetmemize bile olanak kalmayacak. Dil kirlenmesi de çevre kirlenmesi, hava kirlenmesi kadar ölümcül bir sorundur.

Bir Yabancı Gibi

Yıllar önce bir film afişi görmüştüm. Filmin Türkçe adı ile İngilizce orijinal adı arasında ufacık bir fark vardı. 'Bir Yabancı Gibi'nin aslı, daha küçük puntolarla ayraç içinde, şöyle okunuyordu: 'Not as a Stranger' Filmlere, 'gişe yapsın' diye, çarpıcı, çekici olduğu düşünülen isimler uydurulması alışık olduğumuz bir şeydi. Bu filmin adı da, 'Aşk Günahları' ya da 'Sevmek Kaderdi' falan olsaydı, doğrusu yadırgamayacaktım. Ama, 'Not as a Stranger'ın değillenmesini alarak filmi 'Bir Yabancı Gibi' diye adlandırmak, 'özgürlüğün' daniskasıydı. Böylesi bir tutumu, 'özgür' çeviri davranışı diye adlandırmak, ironi payına rağmen, işi biraz çarpıtmak oluyor, biliyorum. Ama 'Bir Yabancı Gibi' beni, yaygın mecralarda diller arası alışverişler, geliş-gidişler konusunda uyaran ilk örnek olmuştu.

Televizyon, bu ilk örnekten epeyi sonra hayatımıza girdi. O zamandan beri de, gün geçmiyor ki çeviri cilvelerinin sayısız örnekleri ile karşılaşmayalım. Derken, videoya kavuştuk. Alt-yazılı video filmlerini seyrederken, hangi garabetin neyin karşılığı olarak sunulduğunu belgeli olarak ayırdetme olanağına sahibiz. Bu arada, Türkçeyi 'bir yabancı gibi' konuşur hale gelmiş yeni bir televizyon kuşağı, 'çevirice'yi iyiden iyiye yerleştirdi dilimize. Birinin ayağına bastılar mı, özür dilemiyorlar artık, 'Üzgünüm' diyorlar; 'Peki' ya da 'Olur' yerine 'Oldu!', 'Merhaba' yerine 'Selam!' denmesi, artık yadırgatmıyor bile.

Günlük yaşamımıza yansıyan/katılan bu çeviri-Türkçesinin ardında, göründüğünden çok daha ciddi sorunlar yatıyor. Anlam bulanıklığı, kavram kargaşası, ifade bozulması, dil fakirleşmesi, iletişim tıkanıklığı gibi sonuçlar, hiçbir durumda, salt biçimsel ve kolay düzeltilebilir türden sayılmamalı. Çünkü dil sorunları, ayrılmazcasına, düşünsel neden ve sonuçlarla bağıntılıdır.

Türkçenin, başka birtakım etmenlerin yanı sıra, başta kitle ile-

tişim araçları olmak üzere, çeviriye başvurulan sözlü ve yazılı her mecradan akıp gelerek 'kirlenme'yi doğrudan, giderek 'tehlike' boyutuna ulaştıran 'yabancı maddeler'in tehdidi altında olduğuna inanıyorum. Bu paranoid bir kuruntu değil, siz de inanın! Düşünmeye çoğu zaman üşenen, okumayı pek sevmeyen, edilginliğinden neredeyse hoşnut kişilerin çoğunluğu oluşturduğu bir toplum, zaten yeterince karanlık bir tablo sunmaktayken; düşünce, kültür, iletişim etkinlikleri zaten mikro düzeydeyken; Türkçeyi, uğradığı saldırıların yıpratıcılığından korumak, kimin, kaç kişinin umurunda olur dersiniz?

Çeviri cilvelerinden, önünüze bir avuç inci saçarak, aslında enikonu iç kapayıcı bir sorun alanına hafif, eğlendirici bir giriş yapmak istemiştim bu ilk yazıda. Eğlenelim derken, işin ciddi boyutunu gözardı etmeyelim diye bir kaygıya kapıldım bir dizi örneği sıraladıktan sonra. Böyle olunca da, kaygıyı başa aldım, eğlenceyi erteledim. O örneklere bir de, incileri hangi ipliklere dizeriz diye bakmakta yarar var. Kabaca birkaç kategoride, yani inceli-kalınlı birkaç iplikte toplamaya çalıştım ben bunları. Bu yazıda yalnızca televizyon ve video filmleri kaynağını kullanıyorum. Yazıya geçmiş çeviri şaheserleri sonraki sayıları şenlendirsin!

Video filmlerinin alt-yazılarını okurken, filmi izlemeniz zaman zaman güçleşiyor, hatta bazen olanaksızlaşıyorsa, filmde ne olup bittiğini orijinal diyalogları dinleyenlerden öğrenebilirsiniz. Çünkü bu filmlerde çevirmenler ya çok 'özgür'dürler, ya çok 'sadık'! Bir üçüncü durum da, 'işitme özürlü' olmalarıdır. Sonuçta, kırk yıl düşünseniz neyin nesi, neyin çevirisi olduğunu zor çıkaracağınız anlamsız laflarla karşılaşırsınız. İşte her birine örnekler (doğruları ayraç içinde):

Özgür(!) çeviri: 'Don't talk nonsense.' / 'Felsefe yapma.' (Saçmalama)

Sadık(!) çeviri: Barda, konsomatrise soruluyor!

'Why don't you tell me your life story Sandy?'

'Neden bana senin öz yaşam öykünü anlatmıyorsun Sandy?' (Bana hayatını anlatsana Sandy!)

İşitme özürlü çeviri: Bir veba salgını sözkonusudur, 'Veba' sözcüğünün İngilizcesi 'plague' Film boyunca, 'plague' sözcüğünün geçtiği her yerde, alt-yazı hiç karşılaşmadığınız ve karşılaşmayacağınız bir adamdan dem vurur: 'Blake' Siz bu Blake'in kim olduğunu sökene kadar film biter. Bir başka örnek: 'Maybe you haven't *come across it*.' 'Belki ona rastlamadınız' anlamına gelmekteyse de, 'Belki o bir intihar pilotuydu' diye çevrilmiş! Çevirmenin, altı çizili sözcükleri 'kamikaze' diye duymuş olduğunu kestirmek, hiç kolay değil!

***

Televizyon filmleri ve dizileri zengin birer madendir. Orada kulağınıza çalınan tuhaflıkların asıllarının ne olduğunu ise ancak karineyle çıkarabilir, bazen hiç çıkaramazsınız. Televizyonlara çeviri yapanların çoğu da, özgür ya da sadık çeviri illetlerinden birine tutulmuşlardır. Kulakları iyi işitmez. 'Deyim' diye bir şeyle hiç ülfetleri olmamış gibidir. Sözcüklerin birden fazla anlamı olabileceğini akıllarına getirmezler. Bazen de düpedüz, hem İngilizce hem Türkçe yönünden pek fukaradırlar. İşte ekrandan dökülürken topladıklarımdan birkaçı:

* Dedektifimiz telaşla bir şey aramaktadır. Bulunca çok sevinir ve... Ne dese beğenirsiniz? 'Tombala!' Aslında, 'Bingo' demiş olsa gerek. Bunun Türkçesi, 'Hah, buldum' ya da 'Yaşasın' gibi bir şeydir. Ama sadık çevirmen, alaka gözetmeden, 'bingo'yu 'tombala' diye çeviriverimiştir.

* 'Beat' sözcüğü hem 'dövmek' hem de 'yenmek' anlamlarını taşır. Sizce, bir tenis maçı sözkonusu olduğunda, hangisi uygundur? Bizim işittiğimiz replik şöyle: 'Bakalım yarın kortta beni dövebilecek misin?'

* 'Sana birtakım Britanya Ansiklopedileri getirdim.' Evet, şaşacak bir şey yok. Çevirmenler bazen özel adları da çevirirler Türkçeye!

* Bir zenci görüyoruz ekranda. 'Öyle maviyim ki!' diye yakınıyor. 'Blue' mavi demek elbet; ama 'yalnız', 'mahzun' gibi anlamları da olduğu düşünülseydi, zencinin şikayetinin ille de renginden ileri geldiği saplantısından kurtulunabilirdi!

* Mr. Steed ile Emma Peel şüpheli şahsın peşine hangisinin takılacağı konusunda kararsızdırlar. Mr. Steed cebinden bir para çıkarır ve Emma'ya sorar: 'Kafa mı, kuyruk mu?' Tabii İngilizcede bu deyim, 'yazı mı, tura mı?'nın sözcüğü sözcüğüne karşılığı değil; onun için sadık çevirmen 'Heads or tails'i aynen korumuş!

* Yine aynı dizide, esrarengiz bir kişi hakkında konuşuluyor. Mr. Steed, sır tevdi edercesine 'Onun dolabında bir iskelet var!' diyor. Allah allah! Bu da ne demek ola? Haydi, 'He has a skeleton in his cupboard'ın, Türkçede' Onun karanlık işleri vardır', ya da 'kirli çamaşırları var', şeklinde ifade edileceğini bilmiyor çevirmen; peki, 'şimdi bu iskelet de nereden çıktı' diye de mi düşünmez!

* Düşünmek, mantıksal bir çizgiyi korumak gibi bir kaygı aramayın bu çevirilerde. O zaman, madeni saplı bir elektrik fenerinin, nasıl ikiye katlanabileceğini ve bu katlanmış fenerin nasıl cop olarak kullanılacağını hiç anlamazsınız. Yapacağınız şey, 'Bu feneri iki işte de kullanabilirsin', 'Cop yerine de kullanabilirsin' gibi bir anlam ifade etmek üzere kullanılmış olabilecek 'duplicate' sözcüğünün, 'ikiye katlama' anlamıyla çevrilmiş olabileceğini keşfetmektir.

Evlerimizin baş köşesine 'bir yabancı gibi' kurulmuş olan televizyonlarımız, videolarınız sonunda bizleri de 'bir yabancı gibi' Türkçe konuşmaya yöneltmesin, kaygım bu. Bu yazıyı bir bilmeceyle bitireyim: Televizyon dizi kahramanlarından biri, bir diğerine soruyor: 'Siz ne iş yapıyorsunuz?' Yanıt: 'Ben konuşmaları boyarım.' Bilin bakalım bu adamın işi ne imiş? Yoksa televizyona çeviri mi yapıyor?

Tarzanca Değil, Yamyamca!

Çeviriyle yaşamanın iki yüzü var: Yabancı dillerden çeviri ve Türkçeden çeviri.

Sorunlar genellikle; çevirinin ne'ceden yapıldığı bir ölçüde dikkate alınsa da, ne'ceye yapıldığının pek önemsenmemesinden çıkıyor. Yabancı dillerden çeviri yapmak iyi de, çevirinin Türkçeye çeviri olduğu da unutulmasa çok daha iyi olacak! Kuşkusuz aynı şey, Türkçeden bir yabancı dile çeviri yapılırken de sözkonusu. Bir dilin ifade biçimi bir başka dilde aynen yansıtılınca çok komik, eğlendirici oluyor olmasına da, dillerin tadından-tuzundan vazgeçtik, iletişim zemini bütünüyle ortadan kalkabiliyor.

Diyelim bir yabancı dilden Türkçeye bir cümle çevirdik. Bunun artık, sadece Türkçe bilen ve geri-çeviri olanağına sahip olmayanlar tarafından Türkçe olarak kavranabilmesi gerekir. *Metis Çeviri*'nin geçen sayısındaki yazımda, televizyon ve video çevirilerinden kimi örnekler vererek, anadilimize nasıl adım adım yabancılaştığımızı göstermek istemiştim. Bu yazıda da, madalyonun öbür yüzüne bakalım diyorum.

Çeşitli amaç ve güdülerle Türkçeden yabancı dillere de çeviri yapılıyor. Bunların da, örneğin İngilizceye çevrilmişse, İngilizce bilen, Türkçe bilmeyen ve geri-çeviri olanağından 'yoksun' biri için bir anlam taşıması gerekiyor elbet. Oysa, öyle örneklerle karşılaşıyoruz ki, yapılan çevirinin anlamına ve 'tadına'(!) varabilmek için Türkçe bilmek şart.

Bu tür çeviriler ya gerçekten Türkçe bilmeyenlere hitap edebilmek için yapılıyor ya da kime seslenildiği pek belli değil ama; hava olsun diye, Türkçe yerine –ya da Türkçesiyle birlikte– bir yabancı dil –çoğunlukla da İngilizce– kullanılıyor. İsterseniz, her iki amaca da hizmet eden 'mönü'lerden başlayalım. Türkçe yemek adlarının yanında birer sütun da İngilizceleri-Fransızcaları bulunursa, hem

yabancı için açıklayıcı olur hem de Türk müşteriye karşı restoranın havası olur, değil mi? Ama birkaç örnek vereyim de, amaçların ikisinin de nasıl yerle bir olduğunu kendiniz görün.

Diyelim ki yabancısınız... Bir restorana girdiniz, yemek listesini istediniz. Her biri ayrıca çok orijinal yazım özellikleri taşıyan yemekleri gözden geçirirken, bir de bakıyorsunuz ki, listede '*Albenian's liver*' diye bir 'yemek'! Herhalde yanılıp yamyamların arasına düştüğünüzü sanır, neye uğradığınızı şaşırırsınız. Öyle ya, bir Arnavut hemcinsinizin bağrından sökülmüş kanlı ciğeri önerilmektedir size. Dehşetiniz, '*woman's thigh*', '*woman's navel*' gibi yemek adlarıyla pekişir. Üstelik antifeminist yamyamlar ülkesidir burası! Ne bileceksiniz Osmanlı gourmet'sinin, tatlısına-tuzlusuna kadınbudu, hanımgöbeği gibi adlar yakıştıracak kadar cins-i latifle hoş geçindiğini! 'Arnavut'un ciğerini yiyorlar, kadınların budunu-göbeğini gövdeye indiriyorlar, gerçekten yamyam bunlar!' diye düşünürken, birden, hafta sonunda gittiğiniz piknik yerinde gördüğünüz levhayı anımsarsınız: '*Cook yourself, eat yourself*'! Ne düşüneceksiniz? 'Ha, demek ormanlık yerde ortalıkta Arnavut ve kadın bulamayınca, kendilerini pişirip kendilerini yiyorlar', dersiniz. Bu sürrealist gastronomi anlayışı merakınızı çekmiştir çekmesine ama, artık '*pump sweet*' ya da '*lamp chops*' gibi natürmort seçenekleri deneyecek iştah mı kalır insanda? Tulumba tatlısı ve lamba pirzolası ha?!

Şaka ediyorum sanmayın. Bunların hepsini, Ankara ve İstanbul'un ortadan hallice restoranlarının yemek listelerinden seçtim. İşin şakasını yapmak istersek, biz de örneğin '*interior rice*' (iç pilav) gibi bir katkıda bulunabiliriz bu listelere; ama, inanın yukarıda saydıklarımın hepsi 'otantik'tir. Yemeklerden açılmışken, hazır çorbalardan bir-iki örnek vermeden geçmeyeyim. Bunların adlarının İngilizceye çevrilmesinden ne gibi bir yarar murad edildiğini bilemiyorum. Yayla çorbasının '*High Plato Soup*', Ezo Gelin çorbasının '*Ezo Bridal Soup*' adını almaları folklorik bir lezzet mi katıyor acaba bu çorbalara?

Hava olsun diye yapılmış bir çeviri örneği de, bir ayakkabı boyasının etiketinden. Bu İngilizce kullanma kılavuzunu İngilizce bi-

lenler hiç sökemeyeceğine göre, olsa olsa Türk tüketici için ithal malı çağrışımı yaratılmak istenmiştir. Etiket, –yazım özellikleri de korunarak– aynen şöyle:

JOKEY
Self Shing Shoe Polish
You hit the Sponge Slowly on
Your Shoes When the Paint Come
You Push it After the Point
With a Gland. Polish it with a Gland
Your Shoes Look Sane
as the first day.

Hangi noktadan sonra neyi, hangi salgıbezimizle itecekmişiz?! Sözcükle yapılan bu çeviride, 'bez' sözcüğüne bakmışlar, karşılıklarından biri '*gland*'. Kimin aklına gelir bu 'bez'in, salgıbezi, gudde demek olacağı! Boyanın karşılığı da '*paint*'... İşte çeviri tamam. Ayakkabılarınız sağ, siz salim!

Haydi bunları bırakalım bir yana, dikkatlerden kaçmasını umalım, dileyelim bu içler acısı fiyakaların. Bir de önemli bir işlev yüklenen çevirilere bakalım. Bir Türk filminin yurtdışı festivallere sunulması için hazırlanan bir broşür geçti elime. Senaryo özetleniyor festival yöneticileri için. Ne var ki bu broşürü festivale Türkçe bilen birinin elden götürmesi şart (tercihan, çeviriyi yapan kişi olmamalı bu!). Türkçe bilmeyen birinin bu İngilizce çeviriden bir şey anlamasına ihtimal veren beri gelsin. Daha filmin adından başlıyor komedi: '*The Summer Finished*'. Tabii, Türkçe içinde kalınarak eleştirilmesi bile çok güç bunun. Evet, 'bitti', ama nasıl bir bitmek o? Bu durumda İngilizcede, '*The Summer is Over*' denirmiş... Umurunda mı çevirmenin? Allah bilir öyle bir şey görse, Türkçeye 'Yaz Yukarıdadır' diye çevirir. Devam ediyoruz. '*Savaş and Sühandan, who were married since about 12 years, couldn't be able to have a child in spite of their sincere wish. Savaş let the upper flat of their house to a Father -and Daughter. Zeynep who is a sportsman young girl is attending University and playing volleyball as well... Savaş and Zeynep began to like each other. Sühandan's brother, Süha, likes Zeynep and wanted to marry*

her. But Zeynep did not accept his proposal. The friendship of Savaş and Zeynep goes on and they couldn't be seperated from each other. So their friendship changed to love. Sibel, who is a school friend of Zeynep wanted Zeynep to cease this relation and having an oppontunity to talk to Savaş told him not to disturb Zeynep anymore. Savaş took this warning into his consideration many times and gave right to Sibel. So he determined not to speak to Zeynep anymore. But when he went on a holiday together with his wife, there he met with Zeynep. They were loving each other. Meanwhile, Zeynep and his father left his house and moved to another one. When she realized their relation, Sühandan left their house and went to her father's. Upon this, Savaş, having talked to Süha, asked him to help Sühandan to return to house. But Süha refused. So Savaş went to find Zeynep with happiness and hoping to be a father for their common child to be born.'

İngilizce bilmeyen okurlar beni bağışlasınlar. Onların bu nefis özetten yararlanabilmeleri için yapabileceğim bir şey yok. Ama kendimi bağışlatmak için bir müjde vereceğim onlara: Şu andan tezi yok, kapsınlar bir Türkçe-İngilizce sözlük, bir film yapım şirketine koşsunlar. Ola ki o şirketin İngilizceye çevirteceği harika bir senaryo özeti vardır, işi aldılar gitti! Besbelli, hiç İngilizce bilmeyenler aranıyor bu işler için.

Son bir örnek, hatırı kalmasın diye, yine TRT'den. Türkiye'de bulunan yabancılar için TV 2'de İngilizce haberler veriliyor, her akşam. Yiğidi öldür ama, hakkını ver demişler; doğrusu İngilizce haber spikerlerinin ikisinin de, Türkçe haberleri okuyan spikerlerin Türkçeleriyle karşılaştırılamayacak kadar güzel İngilizceleri var. Haberlerin çevirisini onların yapmadığından emin olmam için, tek bir örnek yeterli oldu: 'Doğru Yol Partisi'nin adı sık sık geçiyor haberlerde. İngilizcesi '*True Path Party*' değil miymiş! '*Party*' belki o parti de; '*true*' o 'doğru' değil, '*path*' o 'yol' değil! O zaman belki, '*party*' de, bir eğlence, bir şenlik. Yıllar yılı Tarzan'ın günahına girmişiz meğer.

Dilim Dilim, Güzel Dilim

1

Metis Çeviri Dergisi'nin 1. ve 2. sayılarında yayımlanan yazılarımı okuyanlar arasında 'Çeviriyle Yaşıyoruz' konusuna özellikle ilgi gösterenlerin bazıları, kendi tanıklıklarını benimle paylaştılar, biriktirdiğim malzemeye yazılı-sözlü katkılarda bulundular; eksik olmasınlar. Bu sayı için düşündüğüm konuya girmeden önce, bunların en çarpıcılarından bir-iki örneği ben de sizlere aktarayım istedim.

İlk örneğin kaynağı ODTÜ öğretim üyelerinden Doç. Dr. Joshua M. Bear. Bana bir 'menü' postalamış. İçinden sizin için bazı yemekler seçtim. Afiyet olsun!

Karışık Pide – *Flat Bread (Confused)*

Piliç Şiş – *Chicken Knitting*

Karışık Meyve – *Confused Fruit*

Ayran – *Yoghourt Suitable*

Artık pidelerin ve meyvelerin mi kafası karışık, bu yemek listesini çevirenin mi, bilemeyeceğiz! İyisi mi, karıştırmayalım. Örgü ören pilici işinden alıkoyup mideye indirmek de haksızlık olacak. en uygunu, 'uygun' yoğurtla nefis körletip bu sofradan kalkmak. Listede bir '*confusion*' daha var ki, ne Türkçesinden coğrafi bir konumlama yapmak mümkün oluyor, ne İngilizcesinden:

Adana Şiş Köfte Halep İşi – *Adana Knitting Meat Bolls of Halep.* Halep oradaysa, Adana burada; ama arşın nerede?

Yine aynı kaynaktan bir krik-krak naylon poşeti (*) geldi:

BOĞAZİÇİ

- Galeta
- Kurabiye

(*) Bu ifadem üzerine ne düşündünüz bilmem! Benim ne düşündüğümü bilmek isterseniz, yazının 2. bölümüne d bir göz atın lütfen.

• Krik Krak
ÇEŞİTLERİ ŞİŞMANLATMAZ
o
We facilities is doesn't UNFATTED and your hecks
GLASSDS FO GALAD YOU

Anlamı bozmamak için, büyük harfleri ve 'mizanpajı' aynen korudum.

İkinci örneği, Fatih Özgüven, seyrettiği video filmini o anda durdurarak telefonla yetiştirdi bana. *Love Song* adlı filmde '*suffrajet*'ler geldiler' diye bir söz geçiyormuş; alt yazıda Fatih, dehşetle, şu cümleyi okumuş: 'Acı çeken jetler geldiler.' Besbelli çevirmenin kulağını eşekarısı sokmuş olacak ki, '*suffrajets*'i '*suffering jets*' diye duymuş. Ama '*suffrajet*'lerin (oy hakkı için mücadele eden kadınlar) sözkonusu olduğu bir bağlamda, acı çeken jetlerin ne işi var diye de mi düşünemezdi? Hoş, jetlerin acı çekmesi de antropomorphisme'in çatlama noktasında duruyor ya!

Bu bölümü, bana ulaşacak her türlü katkının, çeviriyle yaşama azabını bir nebze katlanılır hale getireceğini duyurarak, şimdilik kapatayım.

2

Bu bölümde, dolaysızca 'çeviriyle yaşama' kalıbına uymasa da, sık rastladığımız Türkçe olmayan ifade biçimlerinden kimi örnekler üzerinde durmak istiyorum biraz. *Metis Çeviri*'nin sayfalarını dil dertlerim için ağlama duvarı haline getiriyorsam, getiriyorum. Bağışlayın.

Yukarıda geçen 'krik-krak naylon poşeti' ile başlayayım da, dipnotun ucunu fazla aratmayayım size. Acaba 'naylon krik-krak poşeti' gibi düzgün, normal bir ifade kullansaydım; okuyanların kaçı, poşetin değil de, krik-krakların naylon olduğunu düşünürdü?

Bir sorun da tümleçlerin yerli yerine oturtulmasındaki beceriksizlikten kaynaklanmaktadır. Günlük gazeteleri açtığınızda, hemen her gün, aşağıdaki gibi bir cümleyerastlayabilirsiniz:

'3 m. boyunda ve 180 kg. ağırlığındaki suni göle nereden girdiği

belirlenemeyen timsah, kıyıda oynayan 4 yaşındaki kız çocuğunu belinden yakalayıp suya çekti.' (*Hürriyet*, 7 Haziran 1988, s. 3) Haberi yazan arkadaş durumu virgülle kurtarmak istemiş ama, olmamış tabii. Bu cümle ancak, '3 m. boyunda ve 180 kg. ağırlığındaki' tümlecini, suni gölden çözüp timsaha bağlamakla kurtulur. Bu operasyonu virgül –noktalı bile olsa– başarıyla gerçekleştiremez!

Gelecek sayılarda, yeni dil garabetlerinde (yoksa, 'dil yeni garabetlerinde' mi?!) buluşmak üzere...

Dumanı Doğru Çıksın!

1994 yılının Kasım-Aralık aylarından bu yana aldığım dil yanlışı notlarına göz gezdiriyordum. Gazetelerden derlenmiş yanlışlar arasında, köşe yazarlarından seçmeler de var. İçlerinden biri, geçen yıl 'Salon boş olduğu için akustik yapıyordu.' (*Hürriyet*, 15 Aralık '94) demiş. Bu yıl da, 'CHP'ye halka inmek gibi kavramlar çağrışım ettirdiği...' (*Hürriyet*, 5 Aralık '95) gibi bir ifade kullanmış.

'Akustik yapmak' diye birşey yoktur. Boş salonda sesler *yankılanır*, ya da daha fiyakalı(!) bir deyiş isteniyorsa, *eko* yapar. Ama salon akustik yapmaz. 'Salonun akustiği iyi değildi' denebilir; 'Salon boş olduğu için akustik iyi değildi, sesler eko yapıyordu' denmek istenmiş belli ki.

'Çağrışım ettirmek' ise, aynı yazarın iki kere rastladığım bir hatası. 'Çağrışım yapmak' vardır, ama çağrışım *etmek* ya da *ettirmek* yoktur. Yazarın murad ettiği anlamda ise, *çağrıştırmak* kullanılır. 'CHP'ye halka inmek gibi kavramlar çağrıştırdığı...' denmeliydi. Burada hata, cümleyi başka kelimelerle düşünüp sonra o kelimeleri tercüme etmekten doğuyor. Nasıl 'tercüme etmek' yerine 'çeviri etmek' denmezse, 'tedai etmek' ya da ettirmek yerine 'çağrışım etmek' ya da ettirmek de denmez.

Geçen yılın kasım ayında bir başka *Hürriyet* yazarı 'rahle-i tedrisattan geçmek' diyordu. Aynı yazar bir yıl sonra 'Bu sektöre iade-i itibar vereceğiz' (*Hürriyet*, 22 Kasım '95) diyor. Deyim, 'rahle-i tedris'tir, 'tedrisat' değil! Deyimlerde değişiklik yapılmayacağı gibi, bu ifade yanlış da. İkinci örnekte de 'bu sektörün itibarını iade edeceğiz', 'bu sektöre kaybettiği saygınlığı yeniden kazandıracağız' şeklindeki ifadeler doğru ve amaca uygun olurdu. Ne denmek istendiğini biz anlıyoruz ama, dumanı doğru çıkıyor mu, şüpheliyim. 'İade' geri vermek demek olduğuna göre, yazarın duble geri verme çabası 'zait'! Halk arasında sık sık kullanılan 'geri iade etmek' kalıbında da

aynı tür bir tekrar sözkonusudur. Burada da hatalar, Türkçe sözler yerine, doğru dürüst bilmediğimiz Osmanlıca ifadeler kullanmak işgüzarlığından kaynaklanıyor.

Aynı yazarların bir yıl arayla yaptıkları Türkçe yanlışlarını seçip örnek vermemin nedeni var. Her ikisi de, genellikle yazdıkları anlaşılan (ne yazık ki bu bile bir 'artı' sayılıyor artık!), Türkçeyi hor kullandıklarını söylemeye dilimin varmayacağı gazeteciler. Ama bir yıl boyunca, her ikisinin de benim dikkatimi çeken müteaddit yanlışları oldu. Bu durumda dikkatimden kaçanlar da olabileceğini varsayıyorum.

Hergün yazı yazmak kolay iş değil. Yazdığınız yazıların sayısı çoğaldıkça hata payı olasılık olarak artıyor elbet. Ama benim gördüğüm o ki, deneyimli gazeteciler çok ve sık yazmaktan ötürü değil; özensizlikten, savrukluktan ve Türkçeyi nasıl olsa doğru kullanacaklarına olan temelsiz bir güvenden ötürü hata yapıyorlar.

Örneğin bir edebiyatçı-yazar da, geçenlerde gazetedeki köşesinde 'Şairin adı: 1920 doğumlu Rüştü Onur' (*Cumhuriyet*, 30 Kasım '95) diye yazıyordu. Yazısını yayımlamadan önce bir kere daha okusaydı, '1920 doğumlu'nun şairin 'adı' olmadığını görmez miydi?

Gazeteler, televizyon kanallarının yanında 'ehven-i şer' kalmaktaysa da, hergün imzalı-imzasız pekçok yanlış, bozuk, çarpık Türkçe örnekleri sunuyorlar bize. Ne acıdır ki, 'iyi'den, 'doğru'dan, 'güzel'den sözetmek epeyi güç. Olsa olsa 'ehven-i şer' diyebiliyoruz yazılı basının Türkçesine.

Haber, yorum ve makalelerde belli dönemlerde belli ifade kalıplarının çok sık tekrarlandığına rastlanır. Bunları hemen her muhabir ve yazarların çoğu, düşünmeden, sorgusuz sualsiz benimsemiştirler ve yaygınlaştırırlar. Geçen ayki yazımda değindiğim 'gözlem altına almak' kalıbını, kaşla göz arasında, 'gözaltına almak' yerine geçiriverdikleri gibi, 'duyum almak' deyimini de Türkçeye ite kaka soktular bu kalemler.

Türkçe Sözlük 'duyum' için: '1) Duyular aracılığıyla edinilen izlenim, 2) Duyu' karşılıklarını veriyor. 'Duyu' alınamayacağına göre, 'duyum almak' ile kastedilen birinci anlam olsa gerek. Haber dilin-

de bu; 'henüz doğrulanmamış bilgi' anlamında kullanılıyor. 'Rivayet ediliyor', 'kulağımıza geldi', 'doğruluğu kesin olmayan bir haber ulaştı' yerine, '*duyum aldık*' deyip duruyorlar. Acaba hangi duyu aracılığıyla edinilen bir izlenim sözkonusu? Koklama, tatma, dokunma değil herhalde. Görme de olamaz. Olsa olsa, işitme duyusuyla ilgili birşey bu 'duyum alma'. Ama o zaman da, o *duyum*'un, yani işitim imgesinin niteliği 'sessel' olur ancak; 'habersel' değil. Daha açık anlatmaya çalışayım: Gök gürlediği, bomba patladığı, davullu zurnalı bir şölen yapılığı yolunda bir 'duyum' alabilirsiniz belki; ama 'Erbakan'ın yarınki mitinginde Gümrük Birliği'ne yönelik eleştirilere ağırlık vereceği' *duyum*'u, nemenem bir duyumdur?! Nereden alınır?!

Bir başka 'gazete Türkçesi' ürünü de: *faili meçhul*. Bu iki şekilde yazılıyor: 1) Faili meçhul 2) Fail-i meçhul. Her ikisi de anlamlarının dışında kullanılıyor. Birincisinde, faili meçhul bir cinayet, soygun, gasp... yani bir olay –çoğu zaman da suç niteliğinde bir olay– sözkonusudur: Kimin işlediği bilinmeyen suç, kimin gerçekleştirdiği belli olmayan olay. İkincisinde, kişi sözkonusudur. Düpedüz, 'bilinmeyen özne' demektir 'fail-i meçhul'. Bu iki kalıbın da, kâh birbiri yerine, kâh her iki anlamın da dışında soyut bir kavram olarak kullanıldığına hergün, kimbilir kaç defa, tanık oluyoruz.

'Yargısız infaz' ve 'infaz' da, kelimelerin anlamıyla bağlantısı son derecede gevşeyen ifadelerde kullanılıyor. 'Yargısız infaz': yetersiz delillerle suçlama, tek yanlı karar verme, yargılama anlamlarının hiçbirini taşımaz. Yargılamadan hüküm giydirme ve o hükmü uygulama demektir. Bakın, bugünden sonra dikkat edin, hep okuyup geçtiğiniz 'yargısız infaz'ların belki dumanı doğru çıkıyor, ne denmek istendiği anlaşılıyor ama, dilde kavram, sözcük kıtlığı mı var ki, ifade kalıpları içeriklerinden böyle saptırılıyor?

Dilde Kördöğüşü

İfade-i meramda ciddi güçlükler çeken kişilerin çoğunluğunu oluşturduğu bir toplumda yaşıyoruz. Bunu açıkça kabullenmekten ve dile getirmekten çekinmemek gerek. Günlük gazeteleri okumak, özeliyle resmisiyle televizyon kanallarındaki haberleri, 'talk show' denen söyleşi programlarını, sunucuları, ekran konuklarını izlemek yeter Türkçenin dillerde gittikçe yoksullaştığına, kimi zaman açıkça katledildiğine tanık olmak için.

Bir çeşit resmiyet taşıyan afiş, duyuru benzeri yazılı belgelerden tutun; gazetelere, dergilere ve yine ekranda yansıyan kimi yazılara varıncaya kadar pekçok yerde, yazım yanlışlarının adeta meşruiyet kazandığı izlenimini haklı çıkaracak örneklerle her an karşılaşırsınız.

Ayrı yazılması gereken 'da'lar, 'ki'ler ve soru ekleri birilerini çok sinirlendiriyor olmalı ki, etkili bir sabotajın en yaygın kurbanları onlar. 'Yalnız' sözcüğünün 'yanlız', 'yanlış'ın 'yalnış' diye yazılması da o kadar yaygın ki, neden tesadüfen olsun doğrusu değil de, ille yanlışı seçiliyor diye düşünüyor insan. Acaba yanlışın manyetik bir cazibesi mi var?

Bugün, işportaya kadar düşen yaygın yanlışları, örneğin 'eşofman' yerine 'eşortman', 'tişört' yerine 'tişort', 'şofben' yerine 'şohben'leri bir yana bırakıp 'üst düzey'de kullanılan entellektüel jargonunda yer alan, sanat-bilim konularında da uzanan kimi yaygın yanlışları örneklemek istiyorum. Hani şu yılların aşinası 'mâlî portre' cinsinden olanları! (Doğrusu: 'mâlî porte')

Türkçe ile bir yabancı dilin 'alaşımı' sözkonusu olduğunda, öğeleri ayırmak güçleşiyor mudur, nedir? Niçin genciyle, yaşlısıyla herkes 'şok oluyor', 'panik yapıyor' toplumumuzda sık sık? Peki; bir konuya 'sıcak bakmak' neyin çevirisi ola? Türkçe olmadığı muhakkak da! Resmi ağızlardan, yazılı ve sözlü basına, entellektüel tartışma-

lardan yarı politik söyleşilere kadar her yerde moda olan bu 'sıcak bakmak' nereden çıktı?

Bale, hâlâ pek haşır neşir olunan bir dalı değil sanatın. Ama kimi terimleri yanlış olarak yerleşip baleden çok benimsenmiş durumda. 'Koreografi' yerine 'kareografi' denmesi ve öyle yazılması bunlardan biriyse, daha yaygın olarak yanlış bilinen bir başkası: 'balet'. Erkek dansçıya balet diyen bir dil var mı diye epeyi araştırdım. Bulamadım. 'Balerin'in yanına tek sözcüklük bir partner aranmasını anlıyorum, ama 'balet'in nereden çıkarıldığını yine de anlayamıyorum. Ne İngilizler 'balet' diyorlar erkek dansçıya, ne Fransızlar, ne Ruslar. Bu, Türkçenin bir yakıştırması ise, neye dayanılarak yapılmış bir yakıştırma, belli değil.

Anlaşılan, 'eril'i - 'dişil'i olan dillerden yana bir derdimiz var bizim. Sık rastladığım bir başka vahim yanlış da: 'aktrist'. Bu, kadın oyucu demek olan, yani 'aktör'ün dişili olan 'actrice' ile, sanatçı demek olan 'artist'in karıştırılmasıyla elde edilen ne idüğü belirli bir cehalet örneği. Ama hiç de cahil olmayanların kaleminde, dilinde geziyor. Tıpkı, sondaki (s)nin nereden gelip oraya düştüğünü hiç düşünmeden 'kartoteks'i kullanan okumuş yazmışların durumunda olduğu gibi.

Bu arada, yepyeni bir meslekten henüz haberiniz olmadıysa duyurmak isterim! Televizyon programlarının sonunda, çorbada tuzu bulunanların adlarını sıralayan bir jenerik yayınlanır ya; onları dikkatle izleyin. Birinde değilse öbüründe, mutlaka 'karakter jeneratörü'ne rastlayacaksınız. Kim üretiyor bu karakterleri canım? Teknoloji, elektrikler kesilince karakterler de kesilmesin diye yeni bir aygıt mı geliştirdi yoksa? Hayır. Herhalde yazılar için harf tiplerini seçen veya biçimlendiren birilerine deniyor 'karakter jeneratörü' Ne afili bir titr ama!

Yabancı dillerle çarpık 'ünsiyet'ten doğan bu garabetlerin bir başka çeşidine de, hâlis muhlis Türkçe tamlama ve kalıp ifadelerde rastlıyoruz. Radyo ve televizyon haberlerine kulak verin: 'Fransa eski büyükelçisi', 'adalet eski bakanı' gibi kullanışlara mutlaka rastlayacaksınız. Türkçede sıfatın, isim tamlamasının içinde böyle bir ye-

ri yoktur ve olmamıştır elbet. Ama haber bültenlerini titiz bir dil mantığıyla kaleme alma çabası, göz yaşartıcıdır. 'Eski Fransa büyükelçisi' derlerse, 'Eski Fransa' diye bir yer varmış, oranın da bir büyükelçisi varmış diye düşünmemizden çekiniyorlar! Ya da, 'eski adalet bakanı' gibi bir duyuşta, bir okuyuşta doğru anlaşılabilecek bir ifade yerine, 'adalet eski bakanı' çetrefil ifadesi kullanılırsa; 'adalet'in yeni, 'bakan'ın eski olduğu daha iyi vurgulanır diye düşünüyorlar.

Bunun gibi; 'emekli coğrafya öğretmeni' yerine, 'coğrafya emekli öğretmeni' demelisiniz ki, coğrafyayı emekliye ayırmış olmayın! 'Yoğurtlu patlıcan kızartması' yerine de, 'patlıcan yoğurtlu kızartması' demek gerekir! Yoksa, neme lazım, patlıcanlar önce yoğurda bulanıp sonra kızartılıyor sanan çıkabilir.

Bunlara benzer örnekler düşünerek kendi kendime eğlenirken, aklıma, her duyuşta kulağımı tırmalayan 'sözde Ermeni soykırımı' kalıbı takılıverdi. Bu kalıbı her yerde, harfine dokunmadan kullanma zorunluluğu var herhalde. Ama insan düşünüyor da... acaba, aslında Ermeni olmayıp sözde Ermeni olanlar mı soykırıma uğratılmışlar? Yoksa özbeöz Ermeni olanlar için, bir 'sözde soykırım' mı sözkonusu? Yani, gereği gibi uygulanamamış, üstünkörü bir soykırım mı kasdediliyor? Biliyoruz ki, ne biri kasdedilmekte, ne öbürü. 'Bir Ermeni soykırımından sözediliyor; bunun aslı yoktur' demek istiyorlar. Peki, niçin 'Ermeni soykırımı iddiası' demiyorlar? Ya da, her türlü kuşkuyu silmek istiyorlarsa, 'asılsız Ermeni soykırımı iddiası' diyebilirler, değil mi? Ama o zaman hemen, sıfatı nereye koyacakları telâşına kapılacaklardır: asılsız Ermeni mi, asılsız soykırımı mı, asılsız iddia mı?! Vah Türkçenin haline.

Söz diziminde cümle öğelerinin hangi sırayla yer alacağı elbet önemlidir ama; Türkçenin de, her dil gibi, bu sıranın kurallarını belirleyen bir yapısı vardır. Anlam nüanslarını verebilmek için söz dizimde yapılacak düzenlemeleri, anadilinin sentaksı ile semantiği arasındaki ilişkileri paranoid bir biçimde yorumlayan 'ağızlar', yüzlerine gözlerine bulaştırmakta, Türkçeyi çetrefilleştirdikçe çetrefilleştirmektedirler.

Gel de Takılma!

Jean Baptiste Tavernier, 17. yüzyılda yaşamış bir Fransız gezgini imiş. *Nouvelle Relation de l'Interieur du Serail du Grand Seigneur* adlı yapıtı 1678'de yayınlanmış. *Çağdaş Yayınları* bu kitabı, Perran Üstündağ çevirisi ile yayınlamış yenilerde: *Topkapı Sarayında Yaşam*. Kitap oldukça ilginç. Ama kitabın içeriğinden daha ilginci, paha biçilmez dipnot incileri! Kaçırılır keyif değil, paylaşalım: Tavernier, önsözünde 'Muhammed'in yanlışları' diyecek olmuş ya, yayınevinin hassasiyeti göz yaşartıcı: 'Bu düzeydeki bir yazarın kaskatı Hristiyanlık bağnazlığına yenilerek, kendi dini dışındaki bir başka dinin peygamberi için böyle bir dil kullanmasını kendisine *yakıştıramadığımızı*, Kralına dalkavukluk saydığımızı belirtiriz. (Yayınevinin notu)' (s. 12).

Tavernier'ye neyin yakışıp neyin yakışmayacağına, 300 yıl geriye atlayarak karar vermek, evrensellik bilincinin çok gelişmiş olmasına işaret sayılabilir mi acaba?! Tavernier'ye gönül koyan yayınevi ve/veya çevirmen de, önsözde olsun, dipnotta olsun 'Hristiyan bağnazlığı'ndan sözediyormuş, ne gam!

Bir başka yerde daha kınanıyor XIV. Louis'nin tebasından Jean Baptiste Tavernier: 'Burada Tavernier, Peygamber için yakışıksız bir sıfat kullanıyor. Biz o sıfatı çevirip kullanmadık. Tavernier böylesine *küçülmemeliydi*, demekle yetiniyoruz' (s. 119). Yatacak yerin yok, Tavernier!

Bu arada, Tavernier'nin kullandığı sözcükleri bilmiyoruz ama, Osmanlı sarayında frambuaz suyu içildiğini (s. 121) çeviriden öğreniyoruz. Ahududu şerbeti daha az çağdaş olmaz mıydı?! Bunun gibi, karşılama törenlerinde Osmanlı paşalarının davul, trompet ve obua çaldırmaları da (s. 109) benim 17. yüzyıl mehter takımı imgemle pek örtüşmedi. Bildiğimiz zurna, obua olunca pek alafrangalaşıyor!

'Divanda herkesin kendi nedenini savunması' da (s. 63) hoş ta-

biî. Fransızcada '*cause*'un, 'neden' anlamına geldiği gibi, 'dâvâ' anlamına da gelebildiğini bilenler için hoştan da öte! Tavernier'nin Hz. Muhammed'den esirgediği saygıyı, çevirmen Perran Üstündağ da onun yapıtının çevirisinden esirgemiş işte. Kısasa kısas.

Dilin Dili Olsa...

Düşünceyi aktarmanın –ama ondan da önce düşünmenin– aracı dildir. Hiç değilse bu noktada herkes anlaşmaktadır. Ama bunun ardından söylenecek ikinci cümleden başlayarak ortalık savaş alanına dönecektir. Bu savaşta taraf olanların sayısı ise ürküntü ve umarsızlık duygusu uyandıracak kadar çoktur. Öte yandan, düşünce alışverişinin, iletişimin vazgeçilmezliği, kargaşalığa lanet yağdırmakla yetinmenin çıkmaz yol olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Dilin özleştirilmesi, yabancı sözcüklerden arındırılması, kavramlara Türkçe karşılıklar bulunması çabalarının yanısıra, bugün Türkçede anlam iletişimi sorununa titizlikle eğilmek gerekiyor. Başta televizyon olmak üzere kitle haberleşmesi araçları, özensiz çeviriler, çalakalem yazılar etkinlikle; dil sezgisi, dil kaygısı, dil saygısı olan aydınların, yazarların kayıtsızlığı da edilginlikle doğru düşünme olanaklarını daraltıcı, ya da düşüncenin gidişini saptırıcı, aksatıcı etmenlere dili kurban etmektedirler.

Bırakalım şimdilik bir yana, edebiyat, sanat gereklerinin süzgecinden geçerek incelmiş, işlenmiş, yoğurulmuş dili; bir düşünceyi en yalın, en düz biçimde ve sadece doğru olarak aktarmanın koşullarını yoklayalım. Bu aktarmanın gereğince gerçekleşmemesi halinde haklı olarak, aktarılmaya çalışılan düşüncenin 'düşünülmüşlüğü' konusunda ciddî kuşkular besleyebiliriz. Dil özensizliği ve savrukluğuyla, dile yanlış ve temelsiz yaklaşımların cilalı özeni aynı kapıya çıkmaktadır: Aşırı örneği hiçbir şey demek olmayan cümleler, olağan ve kaçınılmaz örnekleri ise anlamına tahminlerle, karineyle ulaşılan yanlış cümleler oluyor bunun.

Dille ilgilenmemesi gerekenler vardır. Bunlar anadan doğma ya da sonradan olma sakarlar ve ehliyetsizlerdir. Hiçbir dil sezgisi olmayanlar, ona öyle denmezi, bu böyle söylenmezi bile bilmeyen, bilmediğini de bilmeyen, üstelik bildiğini sanan (Aziz Nesin'in kullanmış olduğu bir deyime gönderme yaparsak) dilsiz mikâpları!

Dilin yetkinleşmesini köstekleyen, giderek de yozlaşmaları, çarpıtmaları bilimsel ve felsefî kılıklara bürüyerek kültür piyasasına süren sorumsuzluğun örneklerinden birine –sadece birine– değinmek istiyorum; yabancı dil bilme ayrıcalığının, bir aydın, bir felsefeci tarafından nasıl Türkçeye saygısızlık etme ayrıcalığına dönüştürülebildiğine ibretle bakılsın ve meydanın boş-bırakılmasının gittikçe vahimleşecek sonuçları somutça kestirilebilsin diye!

Lenin'in *Felsefe Defterleri*'nin ilk cildi Türkçeye çevrildi. Bu önemli yapıtın Türkçede okunabileceğine, böylece düşünce ufkumuza katkıda bulunacağına sevinilir elbette. Ama bu sevinç, çevirenin önsözünü okur okumaz kursağına oturuyor insanın. Bu azarlama tonundaki, yüksekten atan, çok otoriter önsözde çeviri üzerine, Türkçe üzerine ileri sürülenleri okuduktan sonra, kitabı güvenle, huzurla okumak için pek geniş, pek vurdumduymaz olmalı insan. Çevirmenin uyguladığı çeviri ilkeleri kadar, bunları anlatırken kullandığı dil de Türkçeye aykırı. Herhalde çok önemli bir şeyler diyor ama acaba ne diyor dedirtiyor ilkin. Sayın Uluğ Nutku'nun yazarken nece düşündüğünü sadece tahmin edebilirim, ama Türkçe düşümediği –düşünmek de istemediği– apaçık.

Şimdi diline ve dil üzerine düşüncelerine bakalım bu felsefeci çevirmenin:

'Çeviride şu hususları gözönünde tuttum: Felsefe biliminde yerleşik terimleri zorlamayla Türkçeleştirmemek;...' / 1. Bu, gözönünde tutulan bir husus değil, benimsenen bir ilke olabilir ancak (şu 'husus' sözcüğü joker gibidir, her derde deva!). 2. Felsefe bilimi diye bir bilim yoktur. Felsefe ile bilim iki ayrı bilgi alanıdırlar. En bilimci görüşler bile, felsefeyi bir bilim olarak değil, bilim önermelerinin çözümlemesini yapan bir etkinlik olarak tanımlarlar. 3. Felsefede yerleşik terim olmaz, belli bir dilde yerleşik felsefe terimleri olabilir. Uluğ Nutku Almancada yerleşik felsefe terimlerini, felsefede yerleşik terim sanıyor anlaşılan. Türkçede böyle terimlerin olması ve Türkçeyle felsefe yapılabilmesi ise pek umurunda değil, nasıl olsa o, yerleşik felsefe terimlerinin dili olan Almancayı biliyor... Telif olsun, çeviri olsun felsefe üzerine kalem oynatanların Türkçe kaygısı

ve saygısı olmadıkça, Türkçe felsefe yapmak tabiatiyle gecikecek, zorlaşacaktır. Devam edelim: Türkçesini verebilecek durumda olduğumuz terimleri (örneği, agnostizm yerine bilinemezcilik, skeptizm yerine şüphecilik) kullanmak...' Güzel! Ne yazık ki, hiçbir dilde agnostizm ve skeptizm diye terimler yok. Çevirmenin Türkçelerini kullanmaya razı olabildiği bu terimler, agnostisizm ve skeptisizm *yerine* değil, *karşılığında* kullanılır. Burada seçilen *yerine* sözcüğü, Nutku'un dil tutumunu göstermek bakımından çok ilginçtir. Anlaşılan o ki, çevirmen yabancı dildeki terimleri *asıl*, Türkçelerini ise onların yerine geçirilen yapıntılar olarak görüyor.

Okuyoruz: ' fakat henüz halk kitlelerinin diline değmeyen, aydın dilinde kalan kelimelerin kullanımını zamana ve kitlelerin kelimeyi benimseyip benimsememe ölçütüne bırakmak (örneği, henüz sokakta duymadığımız 'göreceli' yahut 'göreli' gibi kelimeleri deneme safhasında saymak).' Bilmem okurlar sokakta hiç 'bilinemezcilik' sözcüğünü duydular mı, ama ben kendi payıma 'göreli' sözcüğünü 'güzellik görelidir' vb. gibi kullanışlarla sokakta sık sık duyuyorum. Ayrıca felsefe terimlerine Türkçe karşılıklar bulma ve yerleştirme çabasının sokaktan geçmesi gerektiği yolunda bir düşünce hangi dillerin pratiğiyle desteklenebilir bilmem. 'Benimseyip benimsememe ölçütüne bırakmak'tan ne anlaşılması gerektiği de bir sorun! Ölçüt, bir tek şeye ilişkindir. Örneğin doğruluk ölçütü olur, doğruluk-yanlışlık ölçütü olmaz. Sonra ölçüt, belirli somut bir durumda uygulanan bir kalıptır, bir süreç değil. Bundan ötürü bir şeyin bir ölçüte vurulmasından, bir ölçütle denetlenmesinden söz edilebilir, bir ölçüte bırakılmasından ise bir şey anlamak mümkün değildir. Bir felsefe teriminin Türkçedeki karşılığını yanlış, uygunsuz, yetersiz bulmayı anlarım. Ama 'deneme safhasında saymak' ne demektir? Deneyecek olanlar kimlerdir ve bu işbölümünü kim yapmıştır? Uluğ Nutku piposunu önce uşağına içirterek tavlanmasını bekleyen İngiliz Lordunun soyluluğunu tevarüs etmişe benzer!

Çevirmen felsefe terimlerini Türkçeleştirme işini sürdüğü yokuşu daha da sarplaştırmak üzere şunları ekliyor: 'Mekanik çeviri kavramların içini boşaltır'mış. Bunun için de, yabancı dildeki bir söz-

cüğe Türkçe bir karşılık bulmak yerine, o sözcüğü parantez içinde bırakmak, yerine göre türlü türlü karşılıklar kullanmak gerekirmiş. Bir filozof, yapıtında çeşitli yerlerde bir sözcüğü –ve hep o sözcüğü– kullanmışsa, biz onu her seferinde keyfimizce başka bir sözcük ya da terimle karşılamakla dil ve düşünce anarşisinden başka ne elde edebiliriz? Nutku'ya göre yabancı dildeki bir terimi Türkçe bir sözcükle karşılamak yanlışmış. Bu yanlışın yapılmasının sebebi de öztürkçe diye bir dilin varlığına inanmakmış. Oysa tarihimizde öztürkler diye bir topluluk olmadığından öztürkçe diye bir dil de yokmuş. Her ne kadar bunun aksini ileri süren yoksa da, pek entellektüelce ve zarif bir nükte bu doğrusu! Ama insaf buyursun Sayın Nutku, öztürkçe diye bir dil yoksa, Türkçe diye bir dil de mi yok? Yoksa 'tin' atılması gereken öztürkçe de 'Geist' benimsenmesi gereken Türkçe mi? Öyle olacak. Çünkü Geist, substans, spekülativ gibi terimlere yabancı demek Uluğ Nutku'ya göre şovenlik. Demek bunlar da Türkçeymiş de kimsenin haberi yokmuş.

'Çaba 'arı' olmak değil, düzgün konuşmak, anlaşılır olmaktır; öztürkçe değil, Türkçe konuşup yazmaktır' diyor Nutku. Bu cümle de yanlış kurulmuş; anlaşılmıyor, sadece bir izlenim uyandırıyor. Burada 'çaba' yerine, örneğin 'amaç' denseydi, cümleden bir anlam çıkabilirdi. Tabii 'arı olmak' ifadesinin de değiştirilmesi koşuluyla. Düzgün konuşmak, anlaşılır olmak kişinin amacı olabilir, kişi bu yolda çaba gösterebilir ama, 'arı olma'sından söz edilen özne, kişi değil dildir çünkü. Okuyan yazandan arif gerek düsturunu benimsememiz gerekiyor Uluğ Nutku'yu anlamak için. Geist, substans, spekülativ gibi terimleri Türkçe diye kabullenmek, bunun yanısıra; 'Giriştiğim iş, *Felsefe Defterleri*'nin yalnız çevrilmesi değil, gerek onun üzerinde bir çalışma, gerek onda incelenen, eleştirilen kitaplar üzerinde bir çalışmadır' gibi cümleleri de 'düzgün', 'anlaşılır' Türkçe saymak için belki bu kadar irfan bile yetmez! 'gerek... gerek...' kullanılışının buradaki uygunsuzluğuna mı takılırsınız, cümledeki 'onun' ve 'onda' zamir yapılarının buram buram çeviri kokmasına mı, yoksa 'üzerinde bir çalışma'nın beş sözcük arayla aynen tekrarlanmasından doğan bağışlanmaz 'zaaf-ı telif'e mi?

Derken, bir de bakıyorsunuz, Türkçe konuşup yazmaktan yana olduğunu söyleyen bu çevirmen, halkın yabancı kelimeleri benimsemesini, bilimin halkları ve onların dillerini birleştirici işlevine bir örnek olarak görüp, bundan övgüyle söz ediyor. Bilimin halkların dillerini birleştirici bir işlevi olduğu savı karşısına; bilimler tarihiyle, dillerin gelişim sürecine ilişkin bilgilerimizle, dilbilimle, dil sosyolojisiyle, etnolojiyle... çıkmak, düpedüz gayretkeşik olur. Böylesi bir sava dense dense 'pes!' denir. Bilimin bu işlevine(!) katkıda bulunmaktan da geri kalmıyor ve Türkçeye, Türkçe olmayan Türkçe sözcüklerin (!) yazılmıyla ilgili bir kural da kazandırıyor çevirmen: 'Bazı başka-dil terimlerin yazılışında da değişiklikler yapmak gerekiyor... Sıfat olarak f harfiyle biten, isim olarak da v harfiyle biten kelimeleri (relatif-relativizm gibi) tek biçimde (relativ-relativizm) yazdım.' İyi ama isim olan relativizm, v ile bitmiyor ki! Relatif sıfatının son harfini f yerine v olarak yazmak da, dilimizi Fransız halkının dili yerine, Alman halkının dili ile birleştirmeyi yeğleyen bilimsel çabanın parlak bir ürünü!

' yeni bir kelimenin türemesinde, yalnız dil-bilimciler değil, her bilimde tecrübe kazanmış kimseler yardımcı olabilirler; ama son söz onların dilinde değil, kitlelerin dilindedir... kitlelerin felsefeye ilgisi arttıkça, Grekçe-Latince köklü kelimelerin hangilerinin kalacağı, hangilerinin Türkçede yeni bir anlatım bulacağı belli olacak'mış. / 1. 'türemek' bir kendiliğindenlik ifade eder. Sözü edilen kimseler, yeni bir kelimenin türetilmesine yardımcı olabilirler denmeliydi. Bunu izleyen cümlecikteki 'dilinde' nakaratı, hem biçim, hem içerik bakımından tamamen yersizdir. 2. Kitlelerin felsefe dili oluşturması, hele bu işi Grekçe-Latince köklü sözcüklerle haşır neşir olarak yapması, popülistçe bir ülkü olmaktan da öte bir şeydir. En azından, yanlış da olsa bir ülkünün taşıyabileceği içtenliği taşımamakta, bir oyalama taktiğini beceriksizce maskelemekle kalmaktadır. 3. Grekçe-Latince köklü kelimelerin bir kısmının kalacağı, bir kısmının ise yeni bir anlatım bulacağı haber veriliyor. 'Kalma'yı anlıyoruz da, 'yeni bir anlatım bulmak' ne demek ola? Yeni bir şey ifade edecek demek mi acaba? Diyelim; yabancı köklü antropoloji

sözcüğü, Türkçede yeni bir anlatım bularak, örneğin 'soyaçekim' demek mi olacak? Hayır. Çevirmen, 'yeni bir anlatım bulmak'la, 'Türkçe bir sözcükle karşılanmak' demek istiyor. Türkçeyi bilmediğinden mi, yoksa öyle demeye gönlü elvermediğinden mi bilmem, diyemiyor!

Bu önsözü daha fazla deşmenin bir yararı olmayacak. Ama anadilini yabancı dillerin –etkisinde de değil– boyunduruğunda görmekten övünç duyabilen mandacı 'zihniyet'in, düşündüğünü dile getirmekteki nasipsizliğini belgelemek üzere son bir örnek vermek yararlı olabilir: 'Tıpkı politik gerçeklikte olduğu gibi, 'dil' dediğimiz toplumsal gerçekliğin oluşumunda da sağ ve sol sapmalar olabilir...' Ne politik ne de toplumsal gerçekliklerin, sağa sola sapmalarından söz edilemeyeceğini herkes –Uluğ Nutku bile– bilir. Sapmalar, gerçekliklere değil, tutumlara ilişkindir. İşi düşünceyle olan birinin, dil tutumundaki bir sapmanın, düşüncesinde nasıl katmerlenerek yansıdığına bir örnek vermek için yazdığım bu yazıyı daha fazla uzatmayacağım.

Dilin Kemiği Olsa...

23 Şubatta *Politika*'da yayınlanan Dilin Dili Olsa başlıklı yazımda, dilin yetkinleşmesini köstekleyen, giderek de yozlaşmaları, çarpıtmaları bilimsel ve felsefi kılıklara bürüyerek kültür piyasasına süren sorumsuzluğun örneklerinden birine değinmiştim. 9 Mart tarihli *Politika*'da bu sorumsuzluğun sorumlusu olan *Felsefe Defterleri* çevirmeni Uluğ Nutku bana cevap vermiş. Dili pek alafranga olan bu çevirmenin tutumu bir o kadar alaturka. Yazısında adımı anmaktan çekinmiş nedense. Çevirisine yazdığı önsözü eleştirmeye 'çabaladığımı' söylüyor. Biz de kendisinin cevap vermekte nasıl bocaladığını gösterelim ve bu önsöz üzerine söylenebilecekleri değil ama, söyleyeceklerimizi tamamlayıp bu defteri kapayalım.

Çevirmen benim, felsefenin bilim olmadığı hakkındaki beş satırlık değinimeme, benimkine eşit uzunluktaki yazısının tam yarısını ayırmış. Neler anlatmıyor ki! Dediklerinin hepsini ele almayacağım, çoğu konumuzla ilgisiz çünkü. U. Nutku'nun analitik felsefeye ilişkin çok orijinal düşüncelerini açıklamasına da fırsat veren küçük paragrafın şöyleydi: 'Felsefe bilimi diye bir bilim yoktur. Felsefe ile bilim iki ayrı bilgi alanıdırlar. En bilimci görüşler bile felsefeyi bir bilim olarak değil, bilim önermelerinin çözümlemesini yapan bir etkinlik olarak tanımlarlar.' Çevirmenimizin hadi yazması yok, anladık, okuması da mı yok ki 'en bilimci görüşler' diye söz ettiğim görüşleri, benim de paylaştığım görüşler olarak sunuyor? 'Yazarınızın görüşünün kaynadığı (kaynaklandığı olsa gerek) burjuva felsefesi', 'yazarınızın savunduğu analitik felsefe' sözlerini neye dayanarak söylüyor? Analitik felsefeyi savunduğumu kanıtlamaya çağırıyorum kendisini. Sonra ben, 'en bilimci' dediğim halde, 'bu anti-felsefenin 'en bilimsel' olma sahtekârlığı' sataşmasındaki alıntı tahrifine ne dersiniz? Keşke akıl edip yazımı Almancaya çevirttirerek bir kopyasını gönderseydim U. Nutku'ya. Belki o zaman ne dediğimi anlardı. 'Belki!' diyorum.

Şimdi tahrifler bitti demagoji başlıyor (Tahrif ve demagoji, hele ustalıktan yoksun bir kalemden çıkınca bir polemik yazısının kuyusunu oldukça derin kazar). Aldı U. Nutku: 'Demek ki felsefe bir bilgi alanı ama bu alandan bir bilim çıkmıyor. O zaman felsefe bilgi sanılan yanılgılar alanı olur' dedi. Evet felsefe bir bilgi alanıdır ve yine de bilim değildir. Tek bilgi türü bilimsel bilgi değildir çünkü. Bilimsel bilgi, felsefi bilgi, sanatsal bilgi diye ayrı ayrı bilgi türleri vardır. Birincisi bağıntılara, ikincisi yapılara, üçüncüsü yaşantı olanaklarına ilişkin bilgileri içerir. Demek ki Bay U. Nutku'nun sandığı gibi, bilimsel olmayan bilgi alanlarının yanılgılar alanı olması gerekmiyormuş.

'Felsefe bir bilim değilse teolojiyle aynı seviyeye gelir' diyor çevirmeniniz ve sonra teoloji üzerine, teolojiyle felsefenin ilişkileri üzerine, bana cevapmış gibi sıralanan düşünceler. Oysa teolojiden söz eden ben değilim, kendi söyleyip, kendi tartışıyor. Bilim olmayan her şeyin, neden 'teolojiyle aynı seviyeye gelmesi' gerektiğini anlamak olanaksız. Edebiyat da bilim değil, müzik de bilim değil, yontu da bilim değil. Teolojiye mi koşut bütün bunlar da?!

'Felsefe bir bilim olmasaydı gelişemezdi ve bize bir düşünce mirası kalmazdı' deniyor. Demek kültür tarihini bilim tarihinden ibaret göreceğiz! Sadece bilimin gelişme olanağı ve hakkı olduğu savı, bir sav bile değildir.

Felsefenin bir bilim olduğunu, olmayana ergi yöntemiyle böyle sarsılmazca(!) kanıtladıktan sonra bir de felsefe tanımı vermiş U. Nutku. 'Felsefe doğa, toplum ve düşüncenin en genel yasa ve kategorilerinin bilgisidir' diyor. Bildiğim kadarıyla, doğa yasalarının bilgisi fizik, kimya, biyoloji vb. gibi doğa bilimleri, toplum yasalarının ve kategorilerinin bilgisi sosyoloji, düşünce yasalarının ve kategorilerinin bilgisi de mantıktır. Artık bu solan yazıda felsefeye yer yok! (Bilmeyenler için not: Uluğ Nutku felsefe doktorudur).

Felsefeci çevirmenin ilginç bir savı daha: Sembolik mantık sibernetikte uygulanırmış ama felsefede uygulanamazmış. Sembolik mantık, klasik mantığın geliştirilmiş ve genişletilip zenginleştirilerek çağımız bilim ve felsefesinin isterlerini karşılayabilecek hale ge-

tirilmiştir. Antik felsefe klasik mantığı 'Organon' olarak kullanıyordu da, çağdaş felsefe sembolik mantığı neden kullanamayacak? Yoksa Aristoteles de gizli kalmış bir sibernetikçi miydi?

Yazının ikici bölümünde 'eleştirmeye çabaladığım' noktaların cevaplandırılmasına çabalanıyor. Bu çabalamanın başarı ölçüsünü okurlar belirlesin diye bir döküm veriyorum: 1. 'Felsefede yerleşik terim' olmaz, bir dilde yerleşik terim olur. U. Nutku Almancada yerleşik felsefe terimlerini felsefede yerleşik terim sanıyor, demiştim. Cevap yok! 2. Hiçbir dilde agnostizm ve skeptizm diye terimler bulunmadığını, bunların agnostisizm ve skeptisizm olduğunu yazmıştım. Buna da cevap yok. Ama bir ekleme var. Bu yazısında 'skolastizm' terimini bulgulamış sayın çevirmen. 3. Felsefe terimlerine Türkçe karşılıklar bulma ve yerleştirme çabasının sokaktan geçmesi gerektiği düşüncesi hangi dillerin pratiğiyle desteklenebilir, diye sormuştum. Yine cevap yok. Yineleme var. Göreceli kelimesini halk içinde sınıyormuş U. Nutku. Önsözde de bu sözcüğü 'deneme safhasında' saydığını yazıyordu. Herhangi bir sözcük ile terim arasındaki ayrımı bilmediği için söyleyebiliyor bütün bunları. 4. Geist, substans, spekülativ gibi terimlere yabancı demek şovenliktir diyen U. Nutku'ya, bunların Türkçe sayılması mı gereklidir diye sormuştum. El cevap: 'Türkçenin başka dillerden aldığı kelimeleri kullanma hakkına saygı duymalıyız.' Sayın Uluğ Nutku, Türkçe başka dillerden kelime falan almaz, kelimeleri kullanmaz. Kelimeleri alan da, kullanan da sizsiniz. Sizin bu hakkınıza saygı göstermemizi beklemeyin. Çünkü bu hak, Türkçeye saygısızlık etme hakkıdır. Buna ise, ne sizin ne başkalarının hakkı vardır. 5. 'Tıpkı politik gerçeklikte olduğu gibi, dil dediğimiz toplumsal gerçekliğin oluşumunda da sağ ve sol sapmalar olabilir' diyen U. Nutku'ya, gerçekliklerin sağa sola sapmayacağını, sapmaların gerçekliklere değil, tutumlara ilişkin olacağını hatırlatmış, ya da bildirmiştim. Buna da cevap yok!

Şimdi de, cevap izlenimi veren noktaları gözden geçirelim: 1. U. Nutku, ilke demesi gereken yerde husus diyormuş, çünkü kimse dile ilke koyamazmış. Benim yazımda, dilin değil çevirinin ilkelerinden söz ediliyordu. 2. 'Çaba 'arı' olmak değil, düzgün konuşmak, an-

laşılır olmaktır' şeklindeki cümlesine düşük deyişimin nedeni, 'arı' kelimesini atlamış olmammış. Atlamadım. Dizgide, açılan tırnak işareti (l) harfi olmuş, ama dizgi yanlışı olduğu anlaşılabiliyor. O cümle yanlıştır. Yineleyelim: Düzgün konuşmak, anlaşılır olmak kişinin amacı olabilir, kişi bu yolda çaba gösterebilir ama, 'arı olma'sından söz edilen özne, kişi değil, dildir çünkü. 3. Geist'a tin denecek olursa, Hegel'in 'bende hakikat, hak olarak geçerli olması gereken tinimin tinidir' cümlesi, tinimini hanım çağrışımını uyandırırmış. Onun için, 'ruhumun ruhudur' denmeliymiş. O da nane ruhu çağrışımını uyandırıyor! Bu cümlenin 'nenin nesi' olduğu, hangi sözcük kullanılırsa kullanılsın anlaşılmıyor. Suç, 'tin' sözcüğünün değil.

U. Nutku'nun Milattan önce (M.Ö.) ya da İsa'dan önce (İ.Ö.) yerine, zamanımızdan önce (Z.Ö.) deyimini kullanmaya niçin karar verdiğini ve 'zamanımız'dan ne anladığını geçen yazımda sormamıştım. Şimdi de sormuyorum. Cevabını remil atarak kendim bulmaya çalışırım. Ne de olsa U. Nutku'nun dilinin kemiği yok.

Amerika'da Kurna, Türkiye'de Zurna

Gazetelerden okuyup öğrendiğimize göre, Amerika'da 18-21 Mayıs arasında Yakın Doğu ülkelerinin en tanınmış sanatçılarıyla, Amerika'da bu bölgenin sanat ve edebiyatı ile ilgilenen bilim adamlarını bir araya getiren bir edebiyat semineri yapılmış. Toplantıyı Princeton Üniversitesi ile PEN Kulüp ortaklaşa düzenlemişler. Bu toplantıda okunan bildirilerin metni, ya da yeterli bir özeti gazetelerde yer alınıyordu. Yalnız 1-2 Haziran 1976 tarihli *Politika* gazetelerinde yayınlanan, genişçe birer haber niteliğindeki yazılardan, kimlerin ne dedikleri hakkında 'mealen' bilgi edinebildik. Zaten işin önemli yanı, kimlerin ne dedikleri değil, bir şeyler diyenlerin kimler olduklarıydı. Yakın Doğu ülkelerindeki edebiyatın tartışıldığı bu toplantıda, Türk edebiyatını sanatçı olarak temsil edenler bildiriler vermişler, yapıtlarından parçalar, şiirler okumuşlar, bunlar İngilizceye de çevrilmiş, türkü bile söylemişler. Hepsi iyi hoş da, bu toplantıyı düzenleyenler çağrılacakları hangi ölçüte göre saptadılar acaba?

Türk edebiyatının dış ülkelerde bu tür toplantılar ya da şairlerden, yazarlardan seçmeler sunan antolojiler aracılığıyla tanıtılması işini yüklenen kişilerin kimler olduğunu Türk okurları genellikle kesin olarak öğrenemezler, üç-beş isim çalınır kulaklara, o kadar. Oysa bu iş Türkiye'de birinin çıkıp parasını bastırarak antoloji düzenlemesine, bir derneğin edebiyat matinesi hazırlamasına benzemez. Yabancı ülkelerde Türk edebiyatının tanıtılmasına ilişkin herhangi bir girişim, o işe girişenlere bilimsel ve sanatsal bir sorumluluk yükler. Giderek bu sorumluluk, etik bir yükümlülüğe de yol açar. Görünen odur ki, hasbelkader yabancı ülkelerde Türk edebiyatını tanıtma olanaklarını ellerinde bulunduranlar ya da fırsatını bulanlar, böyle bir sorumluluk ve yükümlülüğü yüreklerinin köşesinden

bile geçirmemektedirler. Amerika'da, İngiltere'de, Balkan ülkelerinde, şurada-burada zaman zaman düzenlenen toplantılar, yayınlanan antolojiler bende bu izlenimi pekiştirerek kanaat haline getirmiştir.

Son örneği, Princeton-PEN Kulüp ortak yapımı 'Edebiyatta Yakın Doğu Toplumu' konulu seminer oluşturuyor. Elime geçen basılı programdan aktarıyorum: Seminere İran, İsrail, Türkiye ve Arap ülkeleri katılmış. Konu başlıkları: 'Günümüzde Yakın Doğu Edebiyatları', 'Modern Yakın Doğu Edebiyatlarının Türlü Yönleri', 'Gelenek ve Kullanımı', 'Sözlü Edebiyat', 'Batı Etkileri / Batı'da Yakın Doğu İmgesi / Yakın Doğu Edebiyatında Avrupalı ve Amerikalı İmgeleri', 'Edebiyat ve Toplumsal, Siyasal, Kültürel Değişim.' Toplantı yöneticisi Talat Sait Halman. Seminerin 'başlıca uzak-vadeli amacı, Amerika'daki yayıncılar, eleştirmenler ve yazarlar arasında Yakın Doğu edebiyatına ilgi uyandırmak ve böylece ülkede daha geniş bir okur kitlesinin, edebiyatları aracılığıyla Yakın Doğu'yu kültürel ve insancı değerleriyle tanıyabilmesini sağlamak.' Seminer programında adları yer alan ve Amerika'da bulunmayan Türkler, her türlü masrafları ödenerek çağrılanlar. Bir de kendi olanaklarıyla Amerika'daki bu toplantıya katılmaları için çağrı gönderilenler var ki, içlerinden ikisi katılmış sadece. Sonuçta, Türk edebiyatının temsilcileri olarak toplantıda bulunan sanatçılar: Seyfettin Başçıllar, Cengiz Bektaş, Tarık Buğra, Murat Nemet Nejat, Yaşar Kemal ve Ülkü Tamer.

Bu toplantıya Türk edebiyatını temsilen çağrılacak sanatçıların seçiminde gözetilen ölçütün ne olduğunu, kanımca düzenleme kurulunda bulunmasalar bile, aynı toplantıya katılmakla düzenleyici Talat Sait Halman'ın sorumluluğunu (ya da sorumsuzluğunu) bir oranda paylaşmaları gereken Türk türkologlarına, edebiyat tarihçilerine, araştırmacılara, incelemecilere de sormalıyız. Fahir İz'e, İlhan Başgöz'e, Tunç Yalman'a, Kemal Karpat'a!

Ölçüt, sanatçıların Amerika'da bulunmaları dolayısıyla harcamadan tasarruf değil. Amerika'da yaşamayan Türk sanatçılarının da bulunabileceğini ve onları da çağırmak gerektiğini düşünmek fera-

seti gösterilmiş! Ölçüt, öznel beğeni ve yeğ tutmalar olamaz. Çünkü 'Halman'ın sevdikleri' değil 'Yakın Doğu Edebiyatları' semineri yapılıyor. Öyleyse ölçüt, çağrılanların Türk edebiyatını temsil etme nitelikleri ve yetenekleri olmalı değil mi? Ama görüyoruz ki bu da değil. Toplantıda Türk romanını Yaşar Kemal ve Tarık Buğra'nın, Türk şiirini Seyfettin Başçıllar, Cengiz Bektaş ve Ülkü Tamer'in temsil ettiklerini, Murat-Nemet Nejat'ın ise, herhalde Türk şiir çevirmenlerinin temsilcisi olduğunu anlıyoruz. Demek ki Türkiye'de edebiyatın başka türleri yok sayılıyor. Bir bakıma isabet! Öykü, deneme, eleştiri, oyun türlerinin kimlere temsil ettirilebileceğini kestirebilmek için yeterli ipucu var elimizde çünkü. Roman ve şiir türündeki seçmelere gelince, temele alınan değerlendirme ölçütünü keşfetmek yine olanaksız. Bu da oldukça doğal. Çünkü öyle anlaşılıyor ki, böyle bir ölçüt –tek sözcükle– yok! Bu çağrılılar arasında Yaşar Kemal'dan başka temsil yeteneği tartışmasızca doğrulanabilecek bir ikinci ad bulunmuyor. Bu yargım, Yaşar Kemal'ın romanları üzerine tartışılamayacağı anlamına gelmez tabii. Sadece Yaşar Kemal'in Türk romancılığında yeri olan, yapıtları yabancı dillere çevrilmiş, yazarlığını kanıtlamış bir kişi olduğunu söylemek istiyorum. (Ama bu da bir ölçüt değil, çünkü listede, örneğin Aziz Nesin yok). Yine de ben Yaşar Kemal'in yerinde olsaydım, böyle bir ikinci küme toplantısına gitmezdim. Aynı sözüm Ülkü Tamer için de geçerli. Çünkü böyle bir toplantıya Türk şairi olarak çağrılan üç kişiden biri olarak o, Tarık Buğra'nın yanındaki Yaşar Kemal'den de yalnız kalıyor –sayı farkıyla–! Ülkü Tamer'in ancak herhangi bir gerçek değerlendirmede ilk üç Türk şairinden biri sayılıp sayılamayacağı tartışılabilir ve bu anlamlı bir tartışma olur. Seyfettin Başçıllar ile Cengiz Bektaş'ın ise –en insaflı bir rakamla– ilk yirmiye giremeyecekleri üzerinde tartışılamaz bile. Biliyorum, yapılan bir lig elemesi değildir, olması da gerekmiyor. Ama bu seçme, sanatçıların ürünlerine bakılarak yapılmadıysa, neye göre yapılmıştır? Ben hâlâ ölçütün peşindeydim.

Semineri düzenleyen Talat Sait Halman ve en azından kendilerine danışabileceği öbür Türk edebiyat araştırmacıları hiç mi Tür-

kiye'ye gelip gitmiyorlar, hiç mi kitap-dergi getirtmiyorlar? Seminer yöneticisinin, bir zamanlar Türkiye'de kültür bakanlığı bile yaptığı halde, Türk edebiyatının kimlere temsil ettirilebileceği hakkında hiç mi fikri yok? Cevap: 'Efendim biz çağırdık, gelmediler ne yapalım!' olacaksa, Türk edebiyatı adına söz söyletmek ve söylenecek sözleri kendi öznel seçimleriyle sınırlandırmak isteyen bu bilimsel kongrenin özrü kabahatinden büyüktür. Bazı sanatçıları ödenekli olarak çağırmak, bazılarına ise kendi olanaklarıyla kalkıp Amerikalara giderek Türk edebiyatını temsil etme fırsatını lûtfetmek, sanatçıya saygısızlık değil de nedir? Üstelik bu ayrım hangi ilkeye göre yapılmıştır?

Cemal Süreya'nın İtalyan türkologu Anna Masala'ya karşı yazdığı 'Amma Masal Ha!' yazılarını, yabancı ülkelerde yayınlanan bazı antolojilerden, Türkiye'deki en iyi edebiyat izleyicisinin bile adlarını duymadığı bazı Türk 'şair'lerini tanıdığımı anımsıyorum da aklıma şu geliyor: Yoksa Princeton Üniversitesi ile PEN Kulup birleşip, Türk edebiyatının Türkiye'de değerlendirilemediğini, asıl değerlendirmenin kendilerininki olduğunu mu kanıtlamaya kalktılar? Eğer öyleyse önemli romancı Yaşar Kemal'in ve iyi şair Ülkü Tamer'in arkasına sığınmış da olsalar, Türk okuru bu karambole pabuç bırakmayacak kadar gelişmiştir. '(Amerika'da) daha geniş bir okur kitlesinin, edebiyatları aracılığıyla Yakın Doğu'yu kültürel ve insancı değerleriyle tanıyabilmesini sağlamak' olarak belirlenen amacın, bu koşullar altında gerçekleşme olasılığı taşımaması ise Türk sanatçılarının değil, semineri düzenleyenlerin sorunudur.

Dilleri Var Bizim Dile Benzemez!

Dil bilincinin dil sezgisi basamağında bırakılmayıp, bilimsel ve felsefi temellerle berkitilmesi gereksiniminin yoğun bir biçimde duyulduğu bir dönemdeyiz. Dilbilim, Dil Sosyolojisi, Dil Psikolojisi, Dil Felsefesi gibi bilgi dalları bundan birkaç yıl öncesine oranla gitgide artan bir önem ve ağırlık kazanıyorlar kültür yaşamımızda. Türk Dil Kurumu, görevi ve işlevi gereği Dil, Dilbilim, yazın, çeviri sorunlarına ve bunların aralarındaki bağıntıların, etkileşimlerin aydınlatılmasına yönelik çalışmalar yapmakta. Kurumun yayın organı olan *Türk Dili* Dergisinde bu konularla ilgili yazılara ağırlık veren özel bölümler ayrılmakta, zaman zaman özel sayılar çıkartılmakta. İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Fransızca Bölümü *Dilbilim* adlı bir dergi çıkarıyor. Aynı okulun Almanca Bölümü, *Bağlam* adında bir derginin hazırlıkları içinde. Ankara Dilbilim Çevresi *Genel Dilbilim Dergisi* adlı süreli yayının 3/4'üncü sayısına ulaştı. Hacettepe Üniversitesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü *FDE* dergisinde aynı yönde yayınlara yer veriyor. Bir kuruma bağlı olmaksızın yayın yaşamını sürdüren *Yazı* dergisinin sık sık dile ilişkin konulara uzmanca ve ağırbaşlılıkla eğilen yazılara yer verdiğini izleyebiliyoruz.

Dilbilim ve Dilbilimsel yazın eleştirisi konularına olduğu kadar, çeviri sorununu da kapsayacak ölçüde genel dil sorunlarına eğilenleri aydınlatacak bir başyapıt olan *Genel Dilbilim Dersleri*'nin (Ferdinand de Saussure) iki cildi de Türkçeye çevrildi (Berke Vardar). Doğan Aksan'ın *Her Yönüyle Dil* adlı kitabı, dil olgusu ile ilgilenenlerin başvuru yapıtı niteliğini kazandı. Yine Türk Dil Kurumu altı hafta süren bir Dilbilim ve Dilbilgisi Konuşmaları dizisi düzenledi. Bütün bunlar, bunlara eklenebilecek başka çalışmalar, kültür yaşamımızda sağlam temellere dayalı bir dil bilincinin oluşmasına yöne-

lik çok önemli, çok sevindirici, umutlandırıcı girişimler. Giderek, salt iyi niyetli girişimler olmaktan öte, bilgisel süreç içerisinde vazgeçilmez, görmezden gelinemeyecek katkılar olarak değerlendirmemiz gerekiyor bu çabaları. İster bilgi aktarımı, ister bilgi üretimi niteliğinde olsun, dil olgusuna ve dil olgusunun türlü yönlerine, türlü sorunsallıklarına ışık tutmaya yönelen her yazı, her yapıt yazınsal düşünsel, bilimsel eğitsel çalışmaların daha bir bilinçli, daha bir güvenli yürütülmesine yardımcı olacak kuşkusuz. Türkçe okuyup yazanlar da kültür dediğimiz; hem bir birikim, hem de bir etkinlik ifade eden olgunun temel taşı olan dil sorunu ile dolaysızca alışverişte bulunma, haşırneşir olma olanağına kavuşacaklar böylelikle.

Bir yandan dilbiliincilerin, filologların; bir yandan yazarların, çevirmenlerin bu saygın çabaları, dil olgusunun yayılım alanını bulanıklıklardan, yanılgılardan, ön yargılardan arıtmaya, kuramsal tabana dayalı bir yaklaşımla köşe-bucak aydınlatmaya yönelirken, hiç umulmadık, beklenmedik uyumsuz sesler de çalınıyor ara sıra kulaklara. Üzücü olan, böylesi sorumsuzca yükseltilen seslerin, çeviriye, özellikle de şiir çevirisine emeği geçmiş; herhangi bir aydından daha titiz, daha gelişkin bir dil duyarlığına sahip olması beklenen, bundan ötürü de yargılarına önsel bir saygıyla kulak verilen 'yetkili' ağızlardan çıkması.

Bir örnek: *Türk Dili* Dergisinin Mart sayısında yayımlanan, Talat Sait Halman imzalı, 'Yaratıcı Çeviri' başlıklı yazı. Yazıda öne sürülen düşünceleri, yaratıcı çeviri konusundaki görüşleri tartışacak değilim. Amacım, yazarın kendisinin de yadırgatıcı olabileceğini öngördüğü birkaç savı karşısında düştüğüm şaşkınlığı, duyduğum tepkiyi dile getirmek.

Âdettir, bir savı, bir düşünceyi; 'size çok garip gelecek ama...' 'bunu pek yadırgatıcı bulanlar olacaktır ama...', 'söylediğim alışılagelmişe uygun düşmüyor ama...' diye başlayarak ortaya attınız ını akan sular durur. Bir babayiğit çıkıp da garip, yadırgatıcı bulamaz savınızı artık, kendi görüşlerinin sizinkiyle uyuşmaması olasılığını önceden sıradanlıkla, alışılagelmiş basmakalıpçılıkla damgaladığınız için ilericiliğine ya da keskin kavrayış gücüne ya da düşünce es-

nekliğine gölge düşmesin diye katılıverir size, (Salâh Birsel'in deyiminin tam yeri burası): 'Evetlik gösterir' Psikolojik bir koşullandırma, örtülü bir retorik içerir böylesi girişler.

Ama ben, isterlerse Halman ve daha başkaları beni tutucu, bağnaz ya da alık sansınlar, gerçekten son derece garipsedim, garipsemekten öte Dilbilimin verilerine, Dil Felsefesinin yönsemelerine açıkça aykırı buldum aşağıda okuyacağınız savları:

'Denebilir ki batıdan Türkçeye şiir çevirmek, Türkçeden batı dillerine şiir çevirisi yapmaktan çok daha zordur artık. Bu gözlemim garipsenebilir. Yargımı hem bir temel gerçeğe, hem de her iki yönde harıl harıl çeviri yaparak edindiğim deneye dayandırıyorum. Sayın Ömer Asım Aksoy'un *Türk Dili*'nin 1974 Nisan sayısında yayımlanan 'Cumhuriyet Çağı Türkçesi' başlıklı araştırmasında belirttiği gibi, günümüz Türkçesinde 40 bin kadar sözcük vardır. Bu ürkütücü denecek kadar düşük bir sayıdır. İngilizce'de sözcük sayısı çoktan 500 bini aşmış bulunuyor. İşte bu yaman fark dolayısıyla, Türkçeden İngilizceye çeviri yapmak daha kolay diyorum. Özellikle soyut kavramların, ayırtıların İngilizceye aktarılması çok etkili olabiliyor. Buna karşılık, İngilizcedeki binlerce terim ve deyimin Türkçede boşluğunu acı acı görüyoruz. Savımı daha ileri götürebilirim: Çağdaş şiirlerimizin kimisi, özellikle İkinci Yeni akımından beri özgür koşukla ve evrensel öğelerle yazılmış olanlar, İngilizcede orijinallerini aşan bir güç bile kazanıyorlar.'

Ne Humboldt'u, ne Chomsky'yi, ne Saussure'ü, ne Benveniste'i tanıklığa çağırıyorum. Yalnız dil bilinci, hatta –bir terim uydurayım:– dil sağduyusu, bildiği ya da bilmediği yabancı dillerin şaşaası, debdebesi ile kamaşmamış, kamaşıp körelmemiş olanlara soruyorum: Bu niceliksel ölçüte aklınız yatıyor mu? Bir dilin zenginliği, anlatım gücü ve olanakları o dildeki sözcük sayısıyla mı ölçülür? Yapı ne oluyor, ya tümce kuruluş biçim ve çeşitlenmeleri, ya çok anlamlılıklar, ya kültür çevresinin belirlediği kullanım özellikleri?.. Üç topla oynandığı için bilardo, tek topla oynanan pinpondan daha 'zengin', daha 'ileri', daha 'olanaklı' bir oyun mu sayılmalı?!

Türkçeden yabancı dillere, yabancı dillerden Türkçeye bunca

çeviri yapmış, dille bunca haşırneşir olmuş bir çevirmenin, 'aktarma' ile 'aktar' sözcükleri arasında çağrışım bağı kurup, rahatsız olmasına da parmak ısırılır doğrusu. Bu tür çağrışımları, Türkçenin özleşmesine karşı savaşım verenler yıllar yılı kanıt olarak kullanmışlardır: 'Olasılık', 'gözü kör olası'yı çağrıştırıyormuş, 'koşul', 'koşma'yı çağrıştırıyormuş, 'ulaın', 'ulan'ı akla getiriyormuş diye yaygaralar koparmışlardır. Ama dilciler, elbette ciddiye alamazlardı her aklına esenin öznel, psikolojik kökenli çağrışımlarını. Üstelik bakıyorum da, Halman'ın yazısı, bu Osmanlıca-Ecnebice kokteyli bir dile hayran molla kafalı züppelerin diliyle değil, temiz, güzel bir Türkçeyle kaleme alınmış, bir kez daha hayret!

Şiir çevirisinden söz ederken verilen yan yargıları, örneğin 'Nazım Hikmet'ten günümüz ozanlarına değin, Türk şiiri batı doğrultusunda geliştiği için ('batı doğrultusu'nun 'gelişme' doğrultusu olduğu sayıltısı, bir yasa sarsılmazlığıyla içerilmekte tümcede. –F.A.) batı dillerinde etkili yansımalar buluyor' hikmetini, ya da Robert Frost'un 'Şiir, çeviride yitirilen nesnedir' sözüne karşı, düşünmeksizin 'Şiir, çeviride bulunan nesnedir' deyiverınekten çekinmeyen polemikçi tavrın geçerliğini tartışmayı şairlere bırakayım bari. Yazdıkları şiirlerin aslından güzel olabilmesi için çevirmenlerin eline bakan şairlere! 'Türk şiirinin başka dillere çevrilerek yengi kazanması'na umut bağlayan birine şair olan şairin verecek cevabı olacağından çok kuşkuluyum tabii.

Peki ben niye değinmek gereksinimi duydum Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden birinin kendisinden kültür bakanlığını da esirgemediği talihli Halman'ın tescilli kültürüne yaslanarak yazdığı bu talihsiz yazıya? İki nedenle: Birincisi; Türk Dil Kurumu'nun dergisini yönetenlerin, başka herhangi bir dergide yayımlanması halinde karşılarına almaları, Türkçenin saygınlığı adına –en hafifinden– eleştiri konusu yapmaları gereken bu yazıyı nasıl *Türk Dili* Dergisinde basabildiklerine çok şaştığımdan (düşünce özgürlüğünden çok yanlış bir şey anlıyoruz sanırım), ikincisi; Talat Sait Halman'ın 'anadili gözlerinde ve kulaklarında fazla büyütmüş 'şovenler', 'kendi diline romantik bir sevgiyle bağlı olanlar' diye aklı sıra hafife al-

dığı kişilerden olduğumdan. O kişilerden ki; ana dili gözlerinde ve kulaklarında *fazla büyütmüş* değil, bütün olanaklarının ve inceliklerinin hakkını vererek, bildikleri yabancı diller önünde hor görmeyecek kadar *tanımışlardır*. 'Şoven' değillerdir, ama hakçası İngilizcenin, Fransızcanın, Almancanın önünde hayranlıkla dize gelip kendi dillerini küçümsemeyi küçüklük sayarlar. Dillerine olan sevgileri 'romantik' değil, bilgiye, bilince, nice okumalarla kazanılmış, nice yazmalarla denenmiş, sınanmış, nice dinlemelerle bilenmiş, incelmiş dil duyarlığına, dil beğenisine dayalıdır. Türkçenin tadı Amerikan kaşığında pek tadılamıyor galiba. Çok yazık.

Dünya; Nisan, 1979

Zurnanın Zırt Dediği Yer

1. Aziz Nesin Türkiye'nin en sivrilmiş gülmece yazarıdır.
2. Aziz Nesin zengin bir yaşam deneyinden ve bilinçle bilediği sağlam, 'ilerici' bir dünya görüşünden güç alarak yazar. Buna bağlı olarak da, sorum bilinci taşıyan bir yazardır. Üstelik sözünü edeceğim anılarını yazarken, anılarımı yazmaktan başlıca amacım, yaşadığım çağda toplumsal çevremi içtenlikle anlatarak insanlara yararlı olmaktır ki bu, ister istemez gelecek kuşaklara ders vermek anlamını taşır', (s. 286) dediğine bakılırsa, bilerek isteyerek, gençliği yönlendirme gibi, yazarlık sorumuna ek bir sorum üstlenmiştir.

3. Aziz Nesin Türkçede iddialıdır. Dilin 'doğru ve güzel' kullanılması konusunda çok duyarlıdır. Bunu yirmi beş yıl kadar önce bir gazetede 'dil *yargıcı*' (altını ben çizdim –F.A.) imzasıyla yazdığı yazılardan, kimi yazarlara yönelttiği keskin eleştirilerden (örneğin, Mehmet Seyda'nın *Bir Gün Büyüyeceksin*'ini unufak eden, *Papirüs* dergisinde yayınlanmış bir eleştisini hatırlıyorum) biliriz. Yerden göğe haklıdır da dil üzerinde bunca titizlikle durmakta. Gelin görün ki, birkaç çizgiyle belirlemeye çalıştığım şu üç maddelik Aziz Nesin Portresi, anılarının ikinci cildinde (*Yokuşun Başı*), güçlükle tanınacak kadar değişir. İşte, okuma fırsatını yeni bulduğum *Yokuşun Başı* üzerine düşündüklerimi yazmama, uğradığım bu düş kırıklığı yol açtı. Yanılıyor muyum? Değişen Aziz Nesin midir acaba, yoksa ben mi üzerinde fazla çalışılmamış, benzemez bir Nesin portresi çıkarmışım kendime, kendimce? Bunu tartışmayacağım bu yazıda. Kimi ilgilendirir benim Aziz Nesin imgemin zaman içindeki serüveni? Bu benim sorunum! Ama *Yokuşun Başı*'nda beni şaşırtanlar, irkiltenler, salt benim sorunum değil. Onun için yazıya döküyorum birkaçını bunların.

1. 511 sayfalık bu anı kitabında, gülmece yazarı Aziz Nesin bir kere bile gülümsemiyor. Değil bir gülmece yazarının, sadece gülme-

ce duygusu taşıyan birinin bile, anılarını yazmaya durduğunda, ara sıra yüzü bir gülümsemeyle aydınlanırdı gibi geliyor bana; şaşırıyorum okudukça. Neredeyse gülmeceye tamamen kapalı, molla ya da çeki taşı ağırlığında bir Aziz Nesin buluyorum. (Sözgelimi 'yarı deli' ya da 'tatlı kaçık' saydıklarıyla hiç konuşmayan bir Aziz Nesin bu –s. 395). Mihnetinin mihnetliğini gülmecenin aydınlığıyla hafifletmemeye özen göstermiş yazar özellikle. Saygısından mı? Yoksa gülmeceyi bir zaaf saydığı gibi, üstelik bir densizlik olarak mı görüyor? Gülmece ustası Nesin'in gülmeceye ilişkin olarak sık sık yinelediği 'görüş', çok anlamlı ve iç burkucu:

'Gülmecenin (mizahın) bilimsel açıklamasını yapmaya kalkacak değilim. Ama size bir gözlem sunacağım. Genellikle alaycı kişilere bakınız, onlar bir eksiklerini çevrelerinden örtüp gizlemek için alaycı, şakacıdırlar. Başkalarıyla alay, bir anlama, alay edenin kendini savunmasıdır. Şaka ve gülmeceyse, bir eksikliği gidermenin, başkalarından gizlemenin yollarından biridir.' (s. 103)

'Alaycılık, genellikle başarısız insanın kişiliğini savunması için, başarısızlığını gizlediği bir örtüdür.' (s. 218)

'Görüşüme göre, alaycılık, gülmececilik insanda bir eksikliğini kapamak, başkalarına göstermemek için bir giderme yolu, bir kendini savunmadır. tek nedene bağlamak doğru değilse de sanırım Ş.'nin alaycı, yerici olmasının başlıca nedeni, babasının yükçü oluşuydu. O bu yüzden gülmekle, alay etmek ve başkalarını da güldürmekle kişiliğini savunmuş oluyordu. Belki de alaycılığı güzel olmayışının dolaylı olarak giderilmesiydi.' (s. 244)

'Bende alaycılık kendimi savunma olarak daha o yaşımda başlamış, yıllarca sürmüş, sonraları bir alışkanlık olmuş, daha sonra da bir gülmeceye yeteneği, gülmece duygusu 'Sense of humour' olarak gelişmişti. Öyle sanıyorum k gülmece yazarlığımın kökeni, çocukluğumun o koşullarındandır.' (s. 426)

'İşte çocukluğumda kendimi korumak için başladığım ve sürdürdüğüm bu alaycılığım gittikçe gelişerek bana gülmece yeteneğini kazandırdı, sonunda da bana yaşamımı kazandıran, hepimizin geçimini sağlayan ve bugün sizleri dış ülkelerde okutma olanağı veren bir iş, bir uğraş oldu. İş-

te benim gülmece yazarlığmın bugünü değilse bile, oluşmasının öyküsü budur.' (s. 106-7 / 'Dış ülkelerde okuyan oğullarından birine' yazılmış bir mektuptan alıntı).

Alayla gülmeceyi bir tutan bir gülmece ustası ki, anıları herkesi ilgilendirecek denli ünlü bir yazar olunca, güçlenip kendine sarsılmaz bir güven duyar duruma gelince, 'ciddi' anılarında bunca yıllık dostuna bir tanışıklık göstermeyi bile zül sayıyor sanki. '*Amerikalıların 'sense of humour' dedikleri ve meziyet saydıkları gülmece duygusu*' (s. 243), bildiğim kadarıyla Amerikalıların değil de İngilizlerin karakteristik bir özelliğidir ya, diyeceğim o değil; Nesin'in bir zaaf kılıfı olarak gördüğü, bir kalkan olarak kullandığı gülmece duygusunu bir artam sayan İngilizlerden ne eksiğimiz var bizim (bu konuda)?! Yanıt sorunun içindedir.

2. Aziz Nesin birtakım sorunsallıkları sorgulayıp irdelemektense, yargıç rolünü benimsemeyi daha ekonomik buluyor besbelli. Bu da bir tutum. Ama onca yaşam deneyinin kendisine, yargılarında en harc-ı alem değer kalıplarını kullanmaktan öte bir 'nüfuz-u nazar' kazandırması beklenirdi doğrusu. O zaman, siyasal bakımdan 'ilerici', yaşam olayları karşısında 'tutucu' olmak gibi tuhaf bir duruma düşmezdi ve bilinçlenmelerine katkıda bulunma sorumunu üstlendiği genç okurlarını yanıltmaktan daha bir titizlikle sakınırdı. Ama özellikle cinselliğe ilişkin kimi konulardaki görüşlerinin, elli şu kadar yıl önce babasının kendisine gösterdiği umacı imgesini (s. 55-6) pek de aşamamış olduğuna bakılırsa, yanıltıcı olabilecek bilgiler ve/ya da görüşler aktarmasına sorumsuzluktan başka açıklamalar getirilmesi gerekebilir sanıyorum. 238, 278-9, 325. sayfalarda Nesin'in bu tutumunun açık örnekleri bulunabilir. Bu konuyu araştırmak isteyenlere daha epeyce malzeme var *Yokuşun Başı*'nda.

3. Ben asıl, Aziz Nesin'in beni düş kırıklığına uğrattığı üçüncü nokta –Türkçe sorunu– üzerinde durmak istiyorum. Kim derdi ki gün gelecek, eleştiregeldiği dil yanlışlarının, özensizliklerinin örnekleri, Nesin'in kendi kitabında bulunacak, gösterilecek? Kalemim taş olur mu acaba. Olsun, kayıp sürçmesinden iyidir yine de!

Aziz Nesin'in kendi geliştirdiği yazım kuralları vardır. Zaman zaman gerçekleriyle anlatmıştır bunları. Nitekim bu kitapta da, Heybeliadanın niye 'Heğbeliada' diye yazılması gerektiğine ilişkin, doyurucu olmaktan uzak bir temellendirmesi var (s. 32). Birleşik yazdığı 'yada'yı, 'çokaz'ı; 'bigün', 'bidaha', 'bitürlü', 'bikez', 'bisüre' biçimindeki yazımlarını, 'epey' yerine 'epiy'i vb. bu kategoriye sokarak yazarın 'orijinalite'si sayalım. Ama sanıyorum ki, üçüncü kişi adılı olan (o)nun, her yerde özel isim işlemi görmesi, yani büyük harfle yazılıp kesme imiyle takısından ayrılması ('O'nu', 'O'na' vb.) bu fantazi yazım kuramını biraz aşıyor. İnsan her seferinde, Atatürk'ten sözedildiği sanısına kapılıyor!

'Ayrıcalık' varken 'ayrallık', 'bitek' ya da 'verimli' dururken 'bitkel' demesine de haydi, peki diyelim. Ama 'söylence'nin, destan değil (s. 429) efsane karşılığı olduğu; 'spekülasyon'un karşılığının 'yanıltmaca' değil (s. 439) kurgulama olduğu herhalde bilinmeliydi.

'Telesmek' diye bir sözcük yok, 'telesimek' var sözlükte. O da 'acele etmek' değil, 'sıcak ya da yorgunluktan bunalıp sık sık solumak' demekmiş. Aceleci anlamına gelen 'telesik' diye bir sıfatsa Türkçede hiç yok.

'Şövalye', bilindiği gibi, derebeylik döneminin atlı savaşçılarına verilen bir addır. Resim sehpasına 'şövale', ya da daha iyisi, resim sehpası denir. Ya 'görüntü resmi' ne demek ola? Manzara resmi, peysaj denmek isteniyorduysa 'doğa görünümleri' denebilirdi pekâlâ.

'Korku psikozuna girmek' sözü de, 'yersiz korkuya kapılma'nın bilimselcesi olsa gerek. 'Birincilik diye bir psikoloji vardır' sözü de aynı bilimsellikte!

Sözcük ve yazım sorunlarını burada bırakıp gelelim Türkçenin söz diziminde ve mantığında tökezleme örneklerine. Aziz Nesin'in bu çeşit yanlışlarının, zaf-ı teliflerinin örnekleri pek çok *Yokuşun Başı*'nda. Birkaçı ile yetineceğim bu yazıda:

Sayfa 238: 'O cengellerden yara bere almadan geçip kurtulabilmek nasıl olanaksızsa, iki yıl yaşadığım ortamdan da ahlaksal çöküntüye uğranılmadan, ahlaksal yara bere almadan geçip kurtulmak o denli zordu.'

a) ' nasıl olanaksızsa, da öyle olanaksızdı', ya da, ne denli zorsa, da o denli zordu' denmesi doğru olurdu.

b) anlam bakımından, (da) ilgecinin 'ortamdan' sözcüğünden değil, 'kurtulmak' sözcüğünden sonra gelmesi yerinde olurdu.

c) Pek sık yapılan, Aziz Nesin'in de kaçınamadığı bir dil yanlışı ise, eylemi çifte edilginliğe 'uğratmak'! 'Uğranılmadan' diye bir fiil biçimi olmadığı gibi, bu tümcede edilginliğe de gerek yok. Tıpkı 'yara bere almadan' dendiği gibi, 'çöküntüye uğramadan' denmesi yeterli ve doğru olurdu. (Aynı yanlış başka yerlerde, örneğin 'oynanılmak' diye bir fiil biçimi yaratılarak yineleniyor. 'Halkın ekmeğiyle oynanılmaz' yerine, pek tabii ki, 'Halkın ekmeğiyle oynanmaz' denmesi gerekiyordu (s. 334). 'Denilir' (s. 395) için de aynı şey geçerli.

Sayfa 296: ' bu davranışları geri kalmış olmalarını giderme sanısıydı!' tümcesinden hiçbir anlam çıkmıyor. Davranışın sanı olması ne demek, anlayamadım.

Sayfa 334: 'Bu olaydan sonra başkasının hiçbir iğreti şeyini istemedim de, giymedim de.' 'Eğreti' burada, 'başkasının eşyası' anlamına geldiğine göre, hem 'başkasının', hem 'iğreti' sözcüklerini kullanmak yersiz bir yinelemedir. 'Başkasının şeyi', o başkasının iken eğreti değildir ki, sizde eğreti durur!

Sayfa 340: Bu tümce yanlış değil yanlış olmasına: 'Yani bizim öğretmenlerimiz atamayla değil, seçilerek gelmiş öğretmenlerimiz olduğundan gerçekten çok iyi öğretmenlerdi.' Yine de ikinci 'öğretmenlerimiz'i 'öğretmenler' yapıp bütün tümceyi de 'öğretmen' parantezine alırsak daha iyi olacak!

343 ve 345. sayfalardaki şu tümceler *yanlış*'tan çok, *kötü*'ye örnektir: ' okulun verip de sahip olduğum her şeye layık olmaya çalışıyordum.' ' haklı bile olunsa yine de şikayet edilmezdi haksız olan.'

Sayfa 347: 'Okulun alt katında bulunan gerçekten bir atelye' yerine, 'hakiki bir atelye', 'sahici bir atelye', 'gerçek bir atelye' biçimlerinden herhangi biri kullanılsaydı, olacaktı.

Sayfa 353: '... salt ille de büyük işlerde değil' anlatımında, 'salt' ile 'ille de'den biri fazla.

Sayfa 357: 'O'nun giyindiği gibi bir insan bugün giyinip sokağa çıksa' ifadesiyle, 'Bir insan bugün onun giyindiği gibi giyinip sokağa çıksa' düşüncesi anlatılmak istenmiş.

Sayfa 359: çok tehlikeli, yani o denli de çekici bir serüven' ifadesinde 'yani'ye bir anlam vermek güç.

Sayfa 396: 'Bütün öğrencilik yaşantımda' diyerek, Aziz Nesin, 'yaşantı' sözcüğünün çok yaygın yanlış kullanılışına imzasıyla saygınlık kazandırmakta. Tabii 'yaşam' sözcüğünü kullanması gerekiyordu burada. Oysa 423. sayfada 'Bellekte iz bırakmayan yaşantı, bence gerçek bir yaşantı değildir' özdeyişinde (her ne kadar bu görüşe katılmak pek kolay değilse de) 'yaşantı' sözcüğü doğru kullanılmıştır.

Sayfa 397: 'Bunun nedeni, yedinci sınıftaki arkadaşlarıma karşı kendimi koruma ve savunma duygusuyla başlamıştır' tümcesine bakılırsa, bir nedenin *başlaması* sözkonusu. Oysa, 'bunun nedeni... duygusudur', ya da 'bu, duygusuyla başlamıştır', denseydi, zaaf'ı telif ortaya çıkmayacaktı. Örnekleri çoğaltmak gereksiz. Aziz Nesin şu gösterdiğim yanlışlardan sakınamaz mıydı? Bilmez mi bu yanlışların doğrularını, bu çirkinlerin güzellerini? Bilir kuşkusuz. Anlaşılan başkalarında hiç bağışlamayacağı –bağışlamamakla da iyi edeceği– dil savrukluklarında, kendine alabildiğince 'özgürlük' tanıyor. Bunun savunulması ise çok güç olur sanırım.

Yazdığı üzerinde; (a) ne biçim, (b) ne içerik bakımından hiç düşünmemek de olabilir falsoların nedeni.

a) 'Eşcinselliği, ahlaksızlık saymayanlar da bulunabilir. Bence de, aralarında çok bulunmak zorunda kaldığım için, hormonal bozukluklardan ya da kromozom dengesizliklerinden ötürü eşcinsellik, bir ahlaksızlık değil, bir hastalıktır,' (s. 578-9). Aziz Nesin aralarında çok bulunmak zorunda kaldığı *için* mi eşcinsellik bir ahlaksızlık değil de bir hastalıkmış? Eşcinsellik, hormonal bozukluklardan ya da kromozom dengesizliklerinden *ötürü* mü olurmuş? Bilemeyiz, öyle söyleniyor.

b) 'Yaşamımın 1953-54 yıllarında, (babamın) eşekle zerzevat sattığı durumdan çok daha aşağı düzeylerde işler yapmak zorunda

kalmıştım. Bu işlerden biri, gazete satıcılığıydı,' (s. 420). Bu kıyaslamaya herhangi bir anlam vermeyi okurlarla bırakayım ben.

Yorgunluk, dalgınlık da rol oynamış olabilir bu falsolarda. İşte masum bir örnek: 'Tüfek, benim sağımda, bacağı kesilmiş üçüncü bir ayak gibiydi.' (s. 402). Galiba tüfek, ayağı kesilmiş bir bacağa benzetilmek istenmiş, ama *sehven* yukarıdaki biçimde yazılmış.

Bu yazıyı divan şiirinden bir dize ile özetleyip sona erdireyim: 'Hat galat, mana galat, imla galat, inşa galat.'

İkinci Bir Zamanlama Hatası mı?!

Aziz Nesin, *Gösteri* dergisinin Mart 1983 sayısında çıkan eleştiri yazıma, *Yazko Somut*'un 11 Kasım tarihli sayısında yanıt veriyor. Üç yanıtlık yazı dizisinin ilkiymiş bu. Fena yöntem değil: sekiz ay sonra benim yazımı kaç kişi hatırlayacak? Gülmececi bayın yanıttan çok saldırı niteliği taşıyan yazısı da, hakkımda soru işaretleri doğuracak. Üstelik bu yazı dizisinin; Kişilik Dersi'ni izleyen, Gülmece Dersi ve Türkçe Dersi başlıkları da kimbilir ne zaman irşad edecek bizi! Bir zamanlar bayağı iyi bir polemikçi olan Bay Nesin, hatırı sayılır bir form düşüklüğü gösterdiğinin kendi de farkında olmalı ki, böyle bir zamanlamadan medet umuyor. 'Biryazar için zamanlama çok önemlidir, önemli olmalıdır', diyor ya, onun 'zamanlama'sı da bu işte; arayı soğutma ve böylelikle mugalataya kılıf giydirme. Dedim ya, fena yöntem değil.

Ne var ki, ben kendimi, Bay Nesin'in sözkonusu yazımda eleştirdiğim ve örneklendirdiğim konuların dışında kalan ve onlarla hiçbir bağlantısı bulunmayan özel sorunlarıyla ilgilenmek zorunda hissetmediğim için, ne zaman istiyorsa o zaman hazırım yanıt vermeye. 'Bak, vah vah... Zavallı Nesin'in kalbi hastayımış, yurtdışına çıkması da yasaklanmış, sıkıyönetim mahkemesinde onsekiz yıl hapsi isteniyormuş' diyerek, yakışıksız bir üslûpla bana saldırmasını sineye çekecek değilim elbet. Okurlara beni şikayet ve kendini acındırma yollu sıraladığı bu güç durumları, gerçekten de üzücü. Geçmiş olsun. Ama *Yokuşun Başı* ile ilgili olarak benim getirdiğim eleştirilerle bütün bunların nasıl bir ilişkisi olduğunu anlamak mümkün değil. Hele hele, benim eleştirimde bir 'zamanlama' hesabı arayan Bay Nesin'in, kulağına çalındığını söylediği 'Bayan Akatlı açısından bu eleştiri YÖK yönetimi altındaki kimi üniversite öğretim üyelerinin yerlerini sağlamlaştırmak, durumlarını güvenceye almak

için yöneticilerin gözüne girmeye çalıştıkları, bu yolda özel çaba harcadıkları, hiç de olumlu ve güzel olmayan gösterisel davranışlarda bulundukları bir zamanda yayınlanmıştır. Bayan Akatlı da üniversite öğretim üyesidir', şeklindeki bir söylentiye, mal bulmuş mağribi gibi sarılıvermesi insanın içini sızlatıyor. Aziz Nesin ne zamandan beri bu kadar aşağılık ve geri zekâlı söylentilerden medet umacak kadar çaresiz bir durumda acaba? Daha ne söylentiler çalınıyor kulaklara. Bence Bay Nesin, asgari bir dürüstlük adına, bu talihsiz söylentiyi duyar duymaz çirkin bulmalı, kulak ardına atmalıydı. Onun gibi, toplumcu ahlâk bilincini kimselere bırakmayan birinin, onyedi yıl üniversitede onuruna gölge düşürmeden hizmet vermiş ve YÖK uygulamalarını akademik onuruyla bağdaştırmakta başarısız kaldığı için, ilk fırsatta, emekliliğini bile beklemeden istifa etmiş bir öğretim üyesinin haysiyetiyle oynamayı kendine yakıştıramaması gerekirdi. Sonra, düşünmesi gerekirdi ki, YÖK'e yaranmak, üniversitede durumunu güvenceye almak telaşına düşen bir insan, Bay Nesin'in anılar kitabındaki çarpık gülmece anlayışını, dil yanlışlarını ve egemen erkek ideolojisi saplantılarını eleştirmek gibi aşırı derecede dolambaçlı bir yolu amacıyla ilişkisiz bulur, daha anlamlı ve etken bir yaranma yolunu yeğlerdi. Acaba Bay Nesin'in, öküz altında buzağı arayacak kadar mı sinirleri bozuk; yoksa gerçekten, kendisine karşı alınacak bir tavrın, insanın siyasal yelpazedeki yerini belirlemekte şaşmaz bir ölçüt olduğunu sanacak kadar mı önemli görüyor kendini? İkisi de birbirinden sağlıksız bu tutumların.

Benim yazının 'zamanlama'sını her iki taraf açısından yorumlayarak tuhaf kurgulamalar yapma gereği duymasının nedeni de şu bay gülmececinin: *Yokuşun Başı* yayınlanalı yıllar olmuş da, ben yeni mi okumuşum?! Evet, yeni okudum. Bay Nesin kusura bakmasın, kendisi kadar önemli olmasalar da, kendisinden başka yazarları da okumak istediğim için, mürekkebi kurumadan yetişememişim yapıtını okumaya. Hem o da zaten, okumamış olanların bulunabileceği düşüncesiyle yapmamış mıdır kitabının yeni baskısını?

Benim eleştirime herhangi bir yönüyle yanıt oluşturmayan bu 'zamanlama' faslını burada bırakalım ve gelelim yanıtlara:

1. Gülmececi Bay, 'Aziz Nesin en sivrilmiş gülmece yazarımızdır', dememe nedense pek tutulmuş. Sivrilmiş sıfatını seçmemin, açığa vurulmayan bir nedeni olmasından kuşkulanıyor. Seçilen sözcükler, seçenin duygusunu, ruhsal durumunu yansıtırmış. Neden? düşüncesini de yansıtamaz mı? Nitekim ben, Bay Gülmececinin sivrilmiş bir gülmececi olduğu düşüncesindeyim. Oysa kendisi, 'hiçbir art niyet beslemediği için özdeksel olarak aşağılayıcı değilmiş gibi görünüp de üstü kapalı ve dolaylı olarak aşağılayan betimler kullanmak gereğini duyumsamıyor'muş (burada 'duyumsamıyorum' değil, 'duymuyorum' demesi gerekirdi. –F.A.) 'Duyumsamadığı' için olsa gerek ki, yazısı boyunca felsefeci bayan deyip duruyor bana. Bir duyguyu ya da ruh halini imleyen, asıl onun böyle bir niteleyeyi seçişi. Öyle ya; benim ilk yazımda hiç de kendisini 'üstü kapalı ve dolaylı olarak aşağılayan' 'Bay' ya da 'Bay Gülmececi' gibi nitelemeler yoktu. Ama hazret eleştirilmeye gelmediği için öyle çileden çıkmış ki, hakkımdaki duygularını 'felsefeci bayan' gibi mahalle ağzı bir hitabı sık sık yineleyerek açığa vurmadan edemiyor. 'Bu da benim düşüncem' diyemez, çünkü felsefeci olduğum da, bayan olduğum da, onun düşüncesi değil, nesnel birer gerçeklik. Ancak ne bayan oluşumun, ne felsefeciliğimin Bay Nesin'e yönelttiğim eleştirilerle herhangi bir ilişkisi var. Hani biraz daha kızdırsam, 'çipil gözlü, şişko, kazulet' falan diyecek! Yazımın başlığını da beğenmemiş sayın bay; ne yapalım! 'Zurnanın Zırt Dediği Yer' tırnak içindedir.

2. Ben, Nesin'in gençliği yönlendirmek gibi 'yazarlık sorumuna ek bir sorum' üstlendiğini belirtmiştim. Meğer bu, Bay Nesin'in 'yazarlığının asıl görevi, nedeni ve gerekçesi' imiş. Üstelik salt gençliği değil, bütün insanları yönlendirmek göreviymiş onun. Yalnız onun değil, bütün çağdaş gerçekçi sanatçıların da bu sorumu duymaları gerekirmiş. İyi ya, yönlendirsin yönlendirebildiğince yönlendirebildiğini Bay Nesin. 'Yazarlık sorumu'ndan geçtim, 'yazarlık'tan bile farklı şeyler anlıyoruz. Tartışmakta da yarar yok. Çünkü Bay Nesin soğukkanlılığını koruyamayan bir yazar. Baksanıza, hazreti eleştirenin ne seks manyaklığı kalıyor, ne b.. yemediği. Korkarım ben böylesinden.

3. Bay Gülmececinin siyasal bakımdan ilerici tanınıp yaşam olayları karşısında tutucu olduğuna ilişkin bir-iki noktaya değinmiştim. 'Onca yaşam deneyinin kendisine harc-ı alem değer kalıplarını kullanmaktan öte bir nüfuz-u nazar kazandırması beklenirdi', demiştim. Eh.. beklenmez miydi? 'Onca yaşam deneyi' sözüne de alınmışa benzer bay Nesin. 'Çiçeği burnunda, toy bir yazar ancak bu kabil yargılar verebilir', diyecek değildim ya! Cinsellik konusu onun kitabında 15-20 sayfalık bir yer tutuyormuş da, bula bula o konuyu mu bulmuşum eleştirecek?! İyi ya, benim eleştiri yazımda da bu sadece bir örnek olarak veriliyor. Bay Gülmececi de bula bula onu mu bulmuş yanıtlamak üzere desem...' Sanki bayan felsefecinin uzmanlık alanına yetkisizce ve saygısızca karışmışım gibi...' diyor. Birini eleştirmek için ille de, onun benim uzmanlık alanıma, hem de yetkisizce ve saygısızca karışmasını beklemek zorunda olduğumu bilmiyordum. Uzmanlık alanıma, saygısızca olmasa bile yetkisizce, karışılmasına o kadar aldırmam ben. Nitekim Bay Gülmececinin 'sorunsallık' konusunda yazdıklarına hiçbir şey demiyorum. Nasıl olsa kimse, sorunsalın ne olup ne olmadığını Aziz Nesin'den öğrenecek değil. 'Kendisi de nereden öğrenmişse o kadar öğrenmiş, taşıma suyla değirmen bu kadar dönermiş', deyip geçiyorum. 'Yetkisizce ve saygısızca', 'Ortalama düzeydeki aydınlarımızın çoğu gibi yenilikçi, ilerici, devrimci, öncü kavramlarını birbirine karıştırdığını' ileri sürmesine de lafım yok. 50 yılı devirmiş bir yazar olmasam da, şu kadar yıllık yazı yaşamımdan, neyi neyle karıştırdığımı, ne düzeyde bir aydın olduğumu çıkarabilir, kimliğimi Bay Gülmececiden değil, kendi yazılarımdan öğrenebilir okurlar.

Bay Nesin'in cinsellik konusunda yazdıklarını yanıtlamaktan gerçekten çekiniyorum. İlk eleştiriyi yazarken de aynı endişeyi duymuştum. Gülmececi Bay yakışıksız yakıştırmalarla herkesi bana güldürür müydü güldürürdü. Nitekim 'cinsel sapıklık olaylarını bulup çıkarmamın (bulunup çıkarılmasına bu kadar itirazı varsa, ah keşke hiç yazmayaydı Nesin o satırları –F.A.) elbet bir nedeni, bir anlamı olması gerektiğini' yazarken bayağı tehdit ediyor beni. Merak etmiyor değilim, o 'nedeni', o 'anlamı' açıklamasını istemiyor değilim

ama, açıkçası göğüsleyemeyeceğimi sanıyorum bu konudaki saldırı ve kara çalmalarını.

Daha şimdiden kafamın salt cinsellik konusuna çalıştığını mı anıştırmamış, eşcinsellik konusunu iyi bildiğimle mi alay etmemiş... yok, yok! Sahiden egemen erkek ideolojisinin bunca koşullandırdığı bir erkekle tartışıp da kağıt kalemle altından kalkamayacağım hakaretlere maruz kalmaktan korkuyorum, ötesi var mı?

Yazarlar Sendikası davasının sorgulamalarında, Mevlana'nın eşcinselliğini öne sürerek başka yazarları 'Neden Mevlana gecesi yapmıyorsunuz?' sorusundan kurtardığıyla övünebilen bir düzey, benim düzeyim değildir. Bay Aziz Nesin bu marifetini bilenlerden öğrenmemi salık vermiş yazısında; öğrendim ve hicap duydum.

Bu anı kitabını yazmak için benim (ben Bayan Felsefecinin) hiç bilmediğim anlaşılan (nereden anlaşılmışsa –F.A.) iki şey gerekliymiş: Bilek ve yürek. Bilek güreşinde hiç iddiam yok. Yüreğe gelince, onun sözünü ettiği yürek, stadyumları dolduran futbol seyircisinde de bol bol var. Bende o 'yürek' yok. Ne o yürek var, ne Bay Gülmececiyle cinsellik konusunda laf yarıştıracak yürek var!

İkinci ve üçüncü derslerimi bekliyorum. Gülmece dersini *Yokuşun Başı*'nda almış, başkaları da alsın diye yazımda alıntılamıştım. Kişisel sataşma olmadığı sürece yanıtlamak niyetinde değilim. Türkçe dersine gelince, herkesin herkesten öğreneceği bir şeyler vardır. Ama benim gülmececi baydan öğreneceğim bir şey varsa, onun Türkçe olmadığı muhakkak görünüyor. O alanda korkusuzum işte. Bilek de yürek de o tartışmada devreye girecektir.

Bütün yazı boyunca Aziz Nesin'e 'mukabele-i bilmisil' olarak Gülmececi Bay demek, beni rahatsız etti durdu. Benim üslûbum, benim ağzım değil bu. Umarım Nesin'in öfkesi gelecek yazısına kadar biraz yatışır da, 'Dil Dersi'ni tartışmada bir düzey göstererek verir. Ben de ilk yazımda olduğu gibi, nesnel bir biçimde kendisinden Aziz Nesin diye söz edebilirim o zaman edebimle.

Minarenin Kılıfı ya da Yumurta Küfeleri

Aziz Nesin'le bir yıldır süregelen yazışmamızı düzenli olarak izleyebilenler pek azdır sanıyorum. Ben *Gösteri*'de yazıyorum, o da aklına estikçe *Somut*'ta bir karşı-yazı yayınlıyor. Arada bir onun ya da benim yazılarımıza rastlayanlar da ne olup bittiğini tam anlayamıyorlar herhalde. Hele Nesin'in düzensiz aralıklarla çıkan iki yazısı o kadar uzun ve öyle saptırıcı ki, benden başka tamamını okuyup anlayabilen var mıdır bilmem? Pek de önemli değil ama, merak eden olursa diye meselenin özetini yapayım: Ben *Gösteri* dergisinin Mart 1983 sayısında, Aziz Nesin'in *Yokuşun Başı* adlı anılar kitabı ile ilgili bir eleştiri yayınladım. Bu yazıda; 1. Nesin'in gülmece anlayışını, 2. Yaşam olayları karşısında çok harc-ı alem değer kalıpları kullanarak yargıçlık taslamasını, 3. Dil yanlışlarını eleştirmiştim. O da bu eleştirime, 'Felsefeci Bayana Üç Ders' başlıklı bir dizi yazıyla cevap vereceğini muştuladı. Ancak, 'ders'lerin birincisi ('Kişilik Dersi') *Somut*'un 11 Kasım 1983 tarihli sayısında çıktıktan sonra (ki ben buna, Nesin'in rahatsızlığının geçmesini bekleyerek, *Gösteri*'nin Şubat 1984 sayısında cevap verdim), *Somut*'un 6 Nisan 1984 tarihli sayısında üçüncü 'ders' (Türkçe Dersi) yayınlandı. İkinci ders ile (verecekse) 'İkinci Bir Zamanlama Hatası mı?' başlıklı yazıma cevap kimbilir ne zaman çıkar? Sonra, allah selamet versin, belki yazılarını yazdırdığı 'dört arkadaş'ın bileklerine de güvenerek, bir tam gazete sayfası dolduruyor hazret. Buna mantık silsilesindeki çok güç izlenirliği de eklersek, benim, cevaplarımı Nesin'in yazıları tek tek çıktıkça yazınam daha kolay olacak; iyisi mi beklemeyeyim öbür derslerimi de, şu Türkçe Dersi'ni, zamanla daha da aşınmadan cevaplandırayım dedim.

Aslında Aziz Nesin'in, sırtından oraya buraya yıkıverdiği yumurta küfelerinin arasında dolaşmak zahmetine katlanmamak çok

daha kestirme bir yol olurdu. Çünkü yazının tutulacak tarafı zaten okuyanın elinde kalıyor. Cevap gerektirmeyecek kadar öz-yıkım sergileyen bir yazı bu. Ama yazarlık dürüstlüğüyle bağdaşmayacak saptırmalara olsun değinmek gerekiyordu. Çünkü hep, geçen sürelerin okurun belleğini kendi lehine etkileyeceği inancıyla, tribünlere oynuyor gülmececimiz.

'Felsefeci Bayana Üçüncü Ders: Türkçe Dersi', Nesin'in ciddi niyetine yazdığı bir gülmece ürünü. Kadere bakın! Gülmece niyetine yazdıkları da artık gülmecelikten çıkmış ya... Çizgi film kahramanlarının, eline bir yapıştı mı artık kurtulunamayan yapışkan çiklet gibi bir şey bu yazı. Okurlar beni bağışlasın, neresinden cevaplandırmaya başlayıp nasıl bir düşünce zinciri izleyeceğimi tam bilemedim. Pek olacak şey değil ama, yazısının sonunda Nesin'in içersinde kıskıvrak düğümlendiği dolaşık yumak bize de ökse olmasın, nemize gerek!

Birkaç noktaya değinerek, bir yandan da yeniden düzenlemeye çalışayım Nesin'in dolaştırdığı iplikleri.

'Üç yanıtım içinde Türkçe dersinin en yararlısı olacağını sanıyorum', diye başlıyor derse öğretmenimiz. Eh, 'Gülmece Dersi'ni daha almadık ama, 'Kişilik Dersi'nden daha yararlı, ya da daha zararsız olabilir 'Türkçe Dersi'. Öyle ya, 'Kişilik Dersi' olarak, öğrene öğrene, bir düşünür ve bir şairin adına anma toplantısı düzenlenip düzenlenmemesinin, onun cinsel tercihiyle belirlenmesi gerektiğini öğrenmiştik; öğrenmez olaydık! 'Türkçe Dersi'nde hiç olmazsa böyle dehşetengiz bir öneri yok. Üstelik 'yazım ikiyüzlülüğü'ne karşı çıkılarak, düzgüsel (normatif) bir alana etik ölçütler bile getiriliyor!

İlkin uzun uzun, benim 'Yazarın orijinalitesi sayalım', deyip geçtiğim özgün yazım özelliklerini savunuyor Nesin. 'Çokaz', 'bigün', 'bisüre' vb. gibi yazımlarının hesabını veriyor. Bunlara ilk yazımda değinirken, 'Aziz Nesin'in kendi geliştirdiği yazım kuralları vardır', demiştim. Yanlış mı? İşte o kuralları, Nesin Kuralları'nı gerekçelendiriyor uzun yazısının yarısında gülmececimiz. Hem biraz bizi güldürmek de istemiş: Kendi geliştirdiği yazım kuralına göre; 'bir tek', 'bitek' diye yazılmalıymış ya, bu kez 'münbit' anlamına gelen 'bitek'le

karışmasın diye 'bitek'i 'bitkel' yaptığını haber veriyor bize. Hocalığı iyice benimsemiş Aziz Nesin; 'Ben yaptım, oldu', deyiveriyor işte. Ama yineliyorum ben: bunlar Aziz Nesin'in *orijinal* önerileridir, haydi, isterse 'kurallar'ıdır; ama kendine özgü kurallarıdır, özgündür. Yanlış olduklarını söylemek için karşıt kural getirmek gerekirmiş. Aman yapmayın sayın gülmececi, her önüne gelen, dildeki kurallara boşverip kendi kuralını getirirse ne yaparız sonra? Bırakın, sizin kurallarınız benimsensin, yaygınlaşsın, dile mal olsun, herkes sizin gibi yazmaya başlasın da, dilde yazımda bir birlik olsun değil mi ya?

Sonra Nesin Kuralları iyi hoş da, ben bir şeyi anlamadım: 'Bigün, bişey, bisürü, bidaha, bikez, bikaç' gibi sözcükler, dünyanın başka 'geçerli' dillerinde de ayrı olarak değil, birleşik olarak yazılırmış. Geçersiz dünya dillerini(!) bırakalım biz bir yana, örneğin çok 'geçerli' bir dil olarak İngilizceyi alalım. Ne demektir İngilizcede 'bigün'ün birleşik yazılması? '*Oneday*' diye (hatta 'bigün'de 'r' düştüğüne göre, burada da 'e' düşerek 'onday' diye) mi yazılırmış? Fransızcada da '*unjour*' ha? Sonra, 'bidaha'; İngilizcede '*onceagain*', Fransızcada '*encoreunefois*' diye yazılıyormuş öyle mi? Herhalde Nesin'in aklına örneğin '*something*' gibi bir sözcük geliverdi de, bu akıllara sığmaz interlinguistik (!) koşutluğu kurdu. Ama bir nokta var: 'Birşey' Türkçede de beraber yazılır zaten (İngilizce'ye uysun diye olmasa da!), 'bir şey'den böylece ayrılır, ne var ki 'r' harfi düşmez yazımda. Görüyorsunuz ya, Nesin nasıl aklını fikrini çeliyor insanın. İşin yoksa gel şimdi, 'geçerli' dillerle Türkçe arasında yazım kuralı ortaklığı ara!

Bir noktacık da 'epiy'e: 'Epey' ya da 'epiy' bileşik bir sözcüktür; 'ep' önekiyle 'iyi' ya da 'eyi' sözcüğünden oluşmuştur. (...) Dilimizde hem 'eyi' hem de 'iyi' denmektedir; halkımız daha çok 'eyi' değil 'iyi' biçiminde kullanır sözcüğü. Ben de halkımızın çoğunluğu gibi, söylemesi daha kolay olduğu için 'eyi' demiyorum, 'iyi' diyorum. 'Eyi' diyenler çok doğal olarak 'ep' pekiştirme ekinden sonra 'ep-eyi' 'iyi' diyenler de 'epiyi' diyeceklerdir. (...) Ama 'epey' ya da 'epiy' sözcüğünün 'ep' pekiştirme ekiyle 'eyi' ya da 'iyi' sözcüğünden yapılmış bir bileşik sözcük olduğunu bilmeyen Füsun Akatlı 'epiy' demenin yanlış olduğunu sanmıştır', diye anlatıyor Aziz Hoca. Hayatta

en hakiki mürşit, sahiden de ilimmiş, insan bir kere daha anlıyor bunu bu açıklamayı okuyunca! Yalnız, 'iyi' sözcüğünün başına gelen pekiştirme eki de 'ep' olmaktan çıkıp 'ip' olmamalı mıydı? İpiyi Nesin, ipiyi... İpiyi yükseklere uçtuk! (Kaldı ki ben 'epiy'i yanlış saymamış, özgünlükler faslına sokmuştum).

Bay Nesin'in çağrışımları da yaratıcı çağrışımlar doğrusu. 'Bayan Felsefeci'nin her gördüğü büyük O'yu Atatürk'ten sözediliyor sanması (cümle yine başını almış gidiyor –F.A.) eskiden söylenilen, 'Her gördüğün sakallıyı baban sanma!' sözünü anımsattı bana. Nerelerde ve ne zaman büyük 'O' kullandığını ayrımsayamamış', diyor. Ayrımsasam ne olur, ayrımsamasam ne olur? Özel adların yerini tutan kişi adılları büyük harfle başlar diye bir kural mı var ki? Öyle olsa 'ben'in her yerde, her zaman, hep büyük harfle başlaması gerekirdi. Çünkü ben yazınca Füsun, sayın gülmececi yazınca Aziz demektir! Acaba 'geçerli dünya dillerinden' mi aktarılmış bu kural da? Yok! Onlar henüz 'he, she, lui, elle...' falan diye yazıyorlar. Ben, Aziz Nesin'den başkalarının yazılarında, kesme imiyle takısından ayrılan büyük O'lar gördükçe, Atatürk sanmaya devam edeceğim; bilisizliğimin küpüne verile!

Nesin'e bir eleştiri yönelttiniz mi, ya 'O kuralı ben yaptım', diye ağzınızı kapayıveriyor sizin, ya da 'Yanlış kullandığını söylediğin sözcük (ya da doğrusu) Türkçe sözlüklerin eski baskılarında yoktu', deyip çıkıyor işin içinden. 'Söylence'yi destan yerine kullanmam yanlıştır', deyinceye kadar da böyle dolandırmalarla yarım sütundan su getiriyor.

Spekülasyon'un kurgulama demek olduğunu biliyorum diye bir kızmış bana Nesin, sormayın. 'Ne çok şey biliyor', diyor. Estağfurullah Bay Nesin, ben yalnızca kullandığım sözcüklerin anlamlarını bilmeye çalışıyorum. 'Bildikleri ortalama düzeyde herkesin bildikleridir', diyor sonra. Buna bin kez estağfurullah. Bay Nesin ortalama düzeyde bile değil mi yani? 'Spekülasyon', 'kurgu' değil 'kurgulama'dır. 'Kurgu', 'montaj' karşılığıdır. Bay Nesin'in 'cehl-i mikap' suçlaması 'projection'u andırıyor. (Nesin için not: 'Projection', 'fırlatma' demektir. Psikolojide, bir kimsenin, kendindeki bir duygu,

düşünce, durum, özellik vb.'yi, karşısındakine yükleyerek rahatlama çabasına verilen addır. Işığı bir yere yansıtma anlamı da vardır ama, bu bağlamda o anlamın yeri yoktur). 'Spekülasyon'un 'ihtikâr' anlamı da vardır ama, yanında parantez içinde 'yanıltmaca' yazılınca, akla ihtikâr gelmez. Sonra, 'Spekülasyon yalnız felsefede kurgulama anlamına gelir', sözünün bir anlamı yok burada. Anı dilinde yanıltmaca mı demek oluyormuş?! Ne kadar 'yumuşak' bir mantık bu.

'Telesmek' sözcüğü de Bay Nesin'e mübarek olsun da, 'Azerbaycan Türkçesinde 'telesmek' diye bir sözcük yok', dememiştim ki ben; Türkiye Türkçesinde yok demiştim. Aziz Nesin onu da getirir, yerleştirirse ne âlâ. Ama şimdilik yok. Ben sadece bunu söyledim.

'Şövalye'yi de, 'şövale'yi de biliyormuş Bay Nesin. Bu vesile ile hayatını da anlatıyor bize. Nesin Vakfı'nda üç şövale olduğunu, birinin de Nesin'in ortanca oğluna ait olduğunu falan hep aynı vesile ile öğreniyoruz Türkçe dersimizde. Memnun oluyoruz. Yalnız öfkesinin muhatabı Bayan Felsefeci değil de, Bay Düzeltmen olmalıydı bu dokunaklı öykünün sonunda. Hem; basın tarihimiz dizgi yanlışlarının örnekleriyle dolup taşarken Aziz Nesin'in bulup seçtiği galiz örnekler de, bir erkek yazarla bir erkek düzeltmen arasında konuşulduğunda daha az yakışıksız olurdu.

Benim için Türkçe sözcüklerin 'kesin doğrusu' diye bir şey yok. Yalnız güvenilir bir başvuru ve gönderme kaynağı olarak elbet Türkçe Sözlük'ün son basımını alıyorum. 'Görüntü'nün 'manzara' demek olmadığını Aziz Nesin de öğrenmiş ya, bu yeter.

Nesin, 'Yanıtım çok uzadı. Ama konuyla ilgilenenler için yararlı olabileceğini sanıyorum. Bayan Felsefeci kalan eleştirilerine yanıt vermekten çekindiğimi sanmasın', diyor ya, benim, 'Sözcük ve yazım sorunlarını burada bırakıp gelelim Türkçenin söz diziminde ve mantığında tökezleme örneklerine' diyerek verdiğim oniki örnekten bir tanesine bile yanıt vermiyor. Herhalde işi henüz söz dizimi (sentaks) ve mantık kuralları bulgulayacak kadar ileri götürmediğinden olacak. Oysa benim asıl eleştirim, bu oniki örnekle apaçık ortada olan dil mantığına yönelikti. Neyse, aldığım bu son 'Türkçe Dersi'nden o kadar yıldım ki (!) artık merak etmiyorum o düşük

cümleleri nasıl savunacağını. Eminim, hepsinin dumanı doğru çıkıyordur! Yumurta küfeleri dedik ya, birkaçını daha Türkçe Sözlük'ün bilmemkaçıncı basımına, dizgicinin, düzeltmenin ayakları dibine ya da 'Bu bir biçem sorunudur. Eskiden öyle yazılırdı', savuşturmasının kucağına yıkıverecektir.

Ben bilgiçlik taslıyor değilim de, Aziz Nesin'in salık vermesini beklemeden biraz psikoloji okuduğum (öğrenimini de gördüğüm) ve en azından Aziz Nesin kadar Fransızca bildiğim için, tam da bunlar için, 'korku psikozu', 'birincilik psikolojisi' gibi ifadelerin yerinde olmadığını yazmıştım. Nesin kendi bilmediği şeyleri bir bilen çıkınca bu kadar sinirlenirse, bu stress'e can dayanmaz. Benden uyarması!

Geldik yazının sonundaki, başta sözünü ettiğim saptırmaya. Bay Nesin bir tek yanlışını utandığını söyleyerek kabul ediyor; bu da benim, yorgunluğuna, dalgınlığına vererek takılıp geçtiğim önemsiz bir nokta. Utanılası bir şey değil. Ardından da 'Bir bu yanlış için onca uzun eleştiriyi yazmak gerekir miydi?' diye soruyor. Utanılası olan, bu soru asıl. Türkçede, 'Alacağına şahin, vereceğine karga' diye bir söz vardır. Benim o yazım uzunsa, Nesin'in henüz ancak üçte ikisi yayınlanan (ve her biri birer tam gazete sayfası tutan) tefrika yanıtı için ne sıfat bulmalı? Kaldı ki ben o eleştiriyi, 'Tüfek, benim sağımda bacağı kesilmiş üçüncü bir ayak gibiydi', cümlesini eleştirmek için yazmadım. Nesin oradaysa, yazım burada. Birazdan fazla ayıp olmamış mı?

Sonunda da ilginç bir mantıkla karşılaşıyoruz yazının: 'Evet, Bayan Felsefecinin dediği gibi Türkçede iddialıyım. Ama bu, dil yanlışları yapmam, yazılarımda zaf-ı telif bulunmaz demek değildir', diyor Bay Gülmececi. Peki ne demektir? 'İddia' nerede kalıyor, neye dayanıyor o zaman? İddiasının neye dayandığı bu son yazısından anlaşılmaktadır Bay Nesin'in. Kerameti kendinden menkul bir şeyhtir o. 'Ben doğru yazmaya uğraşmam; benim yazdığım, ben yazdığım için doğru olur', demeye getiriyor ki, son zamanlarda psikolojiyle, psikopatolojiyle falan pek ilgilendiğine göre, bu tutumun adına bir yerlerde rastlamıştır belki.

Son cümlelere ise diyecek ne sözüm olabilir? O eleştiriye tahammülsüzlük, o büyüklenme, o saldırma yoluyla savunma 'cehd'i, yerini bir hayıflanmaya, giderek bir acındırmaya bırakıyor: 'Yaşamım ve içinde bulunduğum koşullar bana hiçbir zaman dileğimce ve dilediğimi yazmak olanağını vermedi. Dileklerimi ve dilediğimce yazmayı hep sonraya erteledim. Bugün artık o 'sonra'nın hiç gelmeyeceğini anladığımda ve şu yazıyı bile dört-beş kişinin yardımıyla yazdığımda, her şeyin değilse bile çok şeyin geçmiş, benim de gecikmiş olduğumu gördüm.' Gerçekten üzücü bir durum; ama insan, 'Hiç olmazsa bir noktadan sonra nitelik niceliğe yeğlenemez miydi?' diye düşünüyor ister istemez. Acaba yazarın bunca yakındığı bu öznel koşulları, benim eleştirilerimi geri alınamı mı gerektiriyor? Aziz Nesin'in 'yaşamı ve içinde bulunduğu koşullar' ona hiçbir zaman dileğince ve dilediğini yazma olanağı vermediyse benim elimden ne gelir?

Bari şunu anlayabilseydik: Sayın yazar, '*Yokuşun Başı*'nda dil yanlışı yapmadım' mı diyor, 'Oradaki yanlışlarım da, sürdüregeldiklerim de, yaşam koşullarım gözönünde tutularak bağışlanmalıdır, beni eleştirmek kimsenin haddi değildir' mi diyor? Öyle de dese, böyle de dese, bir dokunulmazlığı olduğuna çok inandırmış kendini besbelli. Öfkesini dizginleyememesi bundan.

Çuvaldızı Türkçeye Batırırken

I. M. Bochenski'nin *Çağdaş Avrupa Felsefesi*[*] adlı yapıtı dilimize çevrildi. Demek gerek felsefe öğrencileri, gerek felsefeye, özellikle de çağımızın belli başlı düşünsel yönsemelerine ilgi duyan aydınlar, derli toplu bir kaynak olarak yararlanabilecekler bu kitaptan. Yararlanabilmeleri için hiç olmazsa bir ön-koşul gerçekleşmiş: Kitap Türkçe olarak yayınlanmış. Ancak bu ön-koşul nereye kadar yeterli olabilecek yapıttan *yararlanılması* sözkonusu olduğunda? Bir yapıttan yararlanmak demek, o yapıtla iletilenleri anlamak demektir her şeyden önce. Elimizdeki çeviri bu olanağı sağlıyor mu? Yirminci Yüzyıl Felsefesi dersi verdiğim Felsefe Bölümü son sınıf öğrencilerine, 'İşte dersimiz için bir kaynak kitap. Görüşlerini incelediğimiz filozofları bir de Bochenski'den okuyun', diyebilir miyim huzur-u kalble? Ne yazık ki elimizdeki çeviri bu kalp huzurunu sağlamaktan pek uzak. Öğrencilerle birlikte okuduğumuz kimi bölümlerde hemen her tümceyi yeniden çevirmek zorunda kaldıktan sonra, ne anladım ben kitabın 'çevrilmiş' olmasından!

Felsefe konularında gerek Türkçe yazılan, gerek Türkçeye çevrilen yapıtların 'anlaşılması' çoğu zaman bir sorun oluyor. Bu sorun da hemen her zaman yazarın ya da çevirmenin dilinden kaynaklanıyor (Türkçeden demiyorum, yazarın ya da çevirmenin dilinden diyorum!). Ama bu dil engeli ile bizi karşı karşıya bırakanların pek çoğu, kusuru kendilerinde aramıyor, Türkçede buluyorlar. Bakınız *Çağdaş Avrupa Felsefesi*'nin çevirmeni Serdar Rifat Kırkoğlu da, 'kendi dilimizdeki kavram kargaşasının önümüze çıkardığı engeller'den, 'felsefi literatürümüzün (felsefe literatürümüz demek istemiş

[*] *Çağdaş Avrupa Felsefesi*, I. M. Bochenski (Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu), Yazko Yayınları, İst., 1983.

olsa gerek. –F.A.) henüz embriyon halinde bulunması'ndan yakınıyor. Telif ve çeviri literatürümüzü iyi tanısaydı, bu yakınmalarını geri alacağı gibi, Türk okurunun eline doğru ve anlaşılır bir çevirisini sunabilirdi *Çağdaş Avrupa Felsefesi*'nin. Nereden mi biliyorum çevirmenin sözkonusu literatürü tanımadığını? Yine önsözde, 'çağdaş felsefe tarihi bağlamında' okurların 'ya tümüyle donatımsız kalmış ya da bilgilerini daha çok yaşam öyküsel birtakım el kitaplarının görüngesinden devşirmiş' olduklarını söylüyor da ondan! En azından, Bedia Akarsu'nun *Çağdaş Felsefe*'sini, B. Russell'dan dilimize çevrilmiş olan üç ciltlik *Batı Felsefesi Tarihi*'ni anması gerekmez miydi oysa?

Bochenski'in *Çağdaş Avrupa Felsefesi* biraz fazla özetlemeci olmakla birlikte, derli toplu, yararlı bir yapıttır. Yüzyılımız felsefesinin arka planını oldukça anlamlı bir biçimde özetledikten sonra, ana yönsemeleri: Madde Felsefesi, İdea Felsefesi, Yaşam Felsefesi, Öz Felsefesi, Varoluş Felsefesi, Varlık Felsefesi başlıkları altında öbeklendirir kendince. Bu bölümlerden örneğin Madde Felsefesi ve özellikle de bunun içinde yer alan Diyalektik Maddecilik alt bölümü yetersiz, hatta çarpıtıcıdır. Buna karşılık Varoluş Felsefesi başlıklı bölüm oldukça doyurucu ve kuşatıcıdır. Kitabın sonunda da Matematiksel Mantık başlıklı on sayfalık bir ek vardır ki, fena değildir. Kuşkusuz bu kitap, yirminci yüzyıl felsefesi hakkında bir fikir edinmek isteyenler için ya da başka kaynakların yanı sıra bir başvuru kitabı olarak kullanılmak üzere –Önsözde dendiği gibi 'emsalsiz' olmasa da– yararlı bir yapıttır.

Ne var ki (ve ne yazık ki) Türkçe çevirisi, yararlanma olanaklarını hatırı sayılır ölçüde daraltmıştır ('yok etmiştir' demeyeyim diye böyle söylüyorum!). Çevirmenin, felsefe terimlerini bilmemesine eklenen bir kusuru da Türkçeyi rahat ve akıcı bir biçimde kullanamaması, dolayısıyla dili gayet kolay ve sade olan bu yapıtın Türkçede buram buram çeviri kokuları salmasını engelleyememesidir. Yapıtın Almanca aslından mı, yoksa bir başka çevirisinden mi dilimize aktarıldığını bilmiyorum. Ama sadece birkaç örneğini vermekle yetineceğim 'işte bu olmaz!'lıkların özrünün kaynak dilde bulunamayacağından eminim.

'Çağımızın ilk yüzyılları' hangi zaman parçasına işaret etmektedir acaba? 'Çağımız' ancak iki anlama gelebilir: Ya 20. yüzyıl demektir, ya da 1789'da başlayan Yakın Çağ sözkonusudur, değil mi? 20. yüzyılın ilk yüzyılları diye bir şey olamayacağına göre, ikinci anlama bakalım: Yakın Çağın ilk yüzyılları, yani 19. ve 20. yüzyıllar. Peki ama 19. ve 20. yüzyıllarda Stoacı öğretinin işi ne? 'İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda' demek istiyor Bochenski.

Çevirmenin 'platon'gil' diye (üstelik kesme imiyle!) çevirdiğinin, *Platoncu* olduğu, neyse ki fazla araştırmaksızın anlaşılabiliyor!

'Russell'a göre filozof, kavramları, önermeleri ve bilimsel kanıtlamaları aydınlığa kavuşturmalı ve bu amaçla onları ayrıntılı bir mantıksal çözümlemeye *uygulamalıdır*' (s. 65) deniyor. 'Tâbî tutmalıdır' yerine 'uygulamalıdır' dendiği için bu cümleden bir anlam çıkarmak olanaksız.

Çevirmen, 'tümce' yerine 'sözce', 'tekil' yerine 'özgül' diyor (s. 73). Gelişme yerine 'evrim', evrim için yine 'evrim' terimini kullanıyor. İmlemek, simgelemek terimlerini tutarsız bir biçimde, rasgele serpiştiriyor. 'Anlam' diyeceği yerde 'imlem' diyor.'Fizikalizm'i 'fiziksellik' diye çeviriyor. Olsa olsa kayıt ya da tutanak önermeleri diye Türkçeleştirilebilecek 'protokollsatze'ye 'uzlaşım sözceleri' diyor. Belli ki bir terim bilincine dayanmıyor bunları yaparken; ya da belki tümce, önerme, sözce veya anlam, imlem, im, simge gibi sözcüklerin birer terim olduklarını, dolayısıyla 'yakın anlamlıdırlar' diyerek birbirleri yerine kullanılmalarının büyük karışıklıklar ve sakıncalar doğuracağını bilmiyor.

Kitapta Reichenbach'la ilgili olarak 'teknik (günün tekniğinin koşullarında mümkün olan) doğrulanabilirlik'ten sözediliyor. Çevirmen, 'teknik doğrulanabilirlik (bu, tekniğin bugünkü durumunda olanaklıdır)' diye çeviriyor. Oysa Reichenbach'ın doğrulanabilirlik görüşünü tanısaydı, ne bu yanlışı, ne de bunu izleyen tuhaflıkları yapardı kuşkusuz!

Analitik felsefe, 'çözümsel' değil 'çözümleyici' felsefe demektir. Çünkü amacı çözüm getirmek değil, çözümleme yapmaktır. (s. 79)

Sonra, Bochenski'nin yazdığı biçimiyle de zaten epeyce yanıltı-

cı olan Diyalektik Maddecilik bölümünde, çevirmenin Feuerbach'ı 'sol kanat Hegel'ciliğin adı kötüye çıkmış temsilcisi' (s. 81) diye tanıtmasına ne buyurulur? İngilizcesinde, 'önde gelen', 'ünlü' anlamındaki '*prominent*' sıfatı kullanılmış. Acaba Almancasında 'adı kötüye çıkmış' denseydi, İngilizceye çevirenler '*notorious*' demeyi akıl etmezler miydi?

'Nature' terimini 'öz-yapı' diye karşılamak yerindedir (s. 225); ama 'karakteristik' yerine de 'öz-nitelik' değil, yine 'öz-yapı' diyor çevirmen.

Bu yazının oylumunu zorlamamak için kitabın çeşitli yerlerinden gelişigüzel seçilmiş pek az örnekle yetindim. Çevirinin bütününde de aynı kavram ve terim kargaşasından, aynı ifade bozukluklarından geçilmiyor. Bu durumda, felsefeyi bilerek bu çeviriyi okuyanların öfkeye, çağdaş düşün ortamını öğrenip anlamak için okuyanların ise çaresizlik duygusuna kapılmaları kaçınılmaz oluyor.

Son söz: Çevirmenin bu çeviriye emek verdiği (daha doğrusu emek harcadığı) kuşkusuz; bu emeğe yazık olmuştur. Kitaba yapılan masraf –ekonomik açıdan olmasa da, entellektüel karşılık bakımından– tamamen boşa gitmiştir. *Çağdaş Avrupa Felsefesi* bu durumuyla kimseye yarar sağlayamayacağı gibi, çoğu okur için zararlı bile olabilecektir.

Kaş Yapayım Derken

Dilin Kemiği Yok Ama...[*]

Sanat Dergisi'nin 15 Temmuz 1983 sayısında, Füsun Akatlı, *Yazko Yayınları* arasında çıkmış olan *Çağdaş Avrupa Felsefesi* başlıklı çevirim üzerine bir eleştiri yöneltti. Bir eleştiri denebilir mi acaba bu yazıya? Bir eleştiri demeye dilim varmıyor benim. Kullandığı dilin acılığıyla, yüzeysel bir etimoloji bilgisine dayanan yanlış arayıcılığıyla, okuru kendinden ayırdığını belli eden bilgiç havasıyla kendinde bir çalışmayı mahkum etme hakkını gören düzeysiz bir sataşmadan başka bir şey değildi bu söz yığını. Bu ağır suçlamanın, hiç de hak etmediğimi düşündüğüm bu saldırının kaynaklandığı eleştirel noktaları bir bir yanıtlamaktan başka çare yok:

Akatlı, benim Türkçedeki felsefe literatüründen habersiz olduğumu göstermek için, Bedia Akarsu'nun *Çağdaş Felsefe* ve Russell'ın *Batı Felsefesi Tarihi* adlı kitapların mevcudiyetini örnek olarak veriyor. Ben genel bir yoksunluktan, çeviri alanında bir başıboşluktan sözetmişken, onun özellikle belli yapıtları anmasının sanırım bir gereği yok. Tanıtma yazısını uzun tutup kimlerin tek tek neler yapmış olduğunu belirtmekten kaçındım. Russell'ın felsefe tarihinin modern felsefeyle sınırlandığını, çağdaş felsefeyi içermediğini Akatlı biliyordur herhalde.

Türkçeye çevrilen bir yapıtın buram buram çeviri kokmasına hiç de karşı değilim ben, meğer ki takırtılı tukurtulu bir dil yerine yapıtın kaynak dildeki özgünlüğünü tüm dil 'başkalığı' ile amaç di-

[*] Bu tartışmanın daha anlaşılır olmasını sağlamak üzere, çevirmenin bir önceki yazıma yanıtını da kendiminkiyle birlikte vermekte yarar gördüm. Aynı yöntemi sayın Aziz Nesin'in yanıtlarına (her biri birer tam gazete sayfası uzunluğunda olduğu için) uygulayamadığımdan ötürü üzgünüm. (–F.A.)

le aktarabilsin. Kökenini belli bir dil farklılığından alan herhangi bir felsefenin türkçede rahat söylenebileceğini düşünmek o felsefeyi ortadan kaldırmakla eşanlamlıdır kanımca.

Akatlı, 'Çağımızın ilk yüzyılları' tümcesindeki belirsizlik konusunda haklıdır, bunun hangi dönemi izlediği pek açık değil çeviride.

Platon'gil (Platonien) ile Platon'cu (Platonist) sözcüklerinin arasındaki gözle görülür ayrımdan, ne yazık ki pek çok kişi –kuşkusuz bu arada Füsun Akatlı da– habersiz.

S. 65'de 'tutmalıdır' diyecek yerde 'uygulamalıdır' demişim: akatlı'ya göre belirtilmesi gereken yanlışlar öbeğine giriyor bu!

Fransızcada 'énoncé' sözcüğü 'tümce' değil 'sözce', 'singulier' sözcüğü 'tikel' (particulier) değil 'tekil' anlamına gelir. 'Evrim' sözcüğü 'evolution', 'gelişme' sözcüğü ise 'development' karşılığı kullanılmıştır. İmlemek, simgelemek gibi sözcükleri gelişigüzel kullandığını ileri süren Akatlı, bu yanılgılar üzerinde örnek vermemekle kendisi gelişi güzel konuşmaktan öteye gitmiyor.

'Anlam' sözcüğünün, Almancada '*Bedeutung*', Fransızcada '*Signification*', İngilizcede '*Signification*' ve Türkçede '*İmlem*' sözcüğüyle belirttiğimiz kavramdan çok farklı olduğunu Füsun Akatlı'ya ben öğretecek değilim.

'Fizikalizm' terimi yanlışlıkla 'fiziksellik' diye çevrilmiştir. 'Protokollsatze' terimi karşılığı kullanılan 'uzlaşım sözceleri' anlatım, yalnızca bir öneri olarak verilmiş metinde hep 'protokol' sözcüğü kullanılmıştır.

Reichenbach, 'doğrulanabilirlik' terimiyle bal gibi 'tekniğin güncel durumundaki doğrulanabilirlikten' sözeder.

Analitik felsefe deyimi yerine, 'çözümleyici felsefe' terimini değil, B. Akarsu'nun *Felsefe Terimleri Sözlüğü*'nde önerdiği 'çözümsel' yani çözümleme ile ilgili olan felsefe terimi uygun buluyorum.

Feuerbach'a ilişkin sıfat konusunda İngilizce çevirmeni '*notorious*' der miydi, demez miydi bilmem ama yapıtı Fransızcaya çeviren kişi '*notorieux*' diyor.

Çeviride '*nature*' sözcüğü karşılığı 'doğa', '*caracter*' sözcüğü karşılığı ise Türk Dil Kurumu'nun önerdiği 'özyapı' sözcüğü kullanılmıştır.

Bilgiyi kendi tekellerinde sananlar ya da Akatlı'nın kendi deyimiyle söylersek 'felsefeyi bilenler' her şeyden önce bu gibi harcayıcı gayretkeşliklerden, anlamsız çabalardan vazgeçmeyi öğrenmelidirler. Üstelik, bir kitabın ticari yönleriyle ilgilenmek filozoflara hiç düşmez!

Serdar Rifat Kırkoğlu

S. R. Kırkoğlu'na Yanıt:

Çağdaş *Avrupa Felsefesi*'nin çevirmeni Bay Kırkoğlu'nun yüzeysel bir etimoloji bilgisine dayandığını iddia ettiği eleştirim kendisinin yanıtına rağmen, geçerliğini aynen korumaktadır. Okurlardan, yapıtın Almanca aslı ile çevirmenin kullandığı Fransızca çevirisini önlerine açarak Türkçe çeviriyi denetlemelerini istemek biraz fazla olur düşüncesiyle tartışmayı bu sütunlarda uzatmayacağım. Ancak, çevirmenin Türkçe yazdığı yanıtta bile çevirisine yönelttiğim eleştirilerin haklılığına kanıt olabilecek birkaç noktaya dikkatleri çekmekle yetineceğim:

1. Çevirmenin Türkçeyi rahat ve akıcı bir biçimde kullanamadığını, bundan ötürü de yapıtın buram buram çeviri koktuğunu yazmıştım. Çevirmen, Türkçeye çevrilen bir yapıtın çeviri kokmasına hiç de karşı değilmiş. Olur a. Tuhaf bir düşünce, ama yine de bir düşünce diyelim. Peki ama, aynı cümlede 'yeter ki' demesi gereken yerde 'meğer ki' demesi, Türkçeye olan vukufunun derecesini bu pek ilginç çeviri anlayışından bağımsızca ortaya koymuyor mu?

2. 'Tutulmalıdır' diyecek yerde değil, 'tâbî tutulmalıdır' diyecek yerde 'uygulamalıdır' dediğini ve pek tabii ki bu yanlışlıktan ötürü cümlesinden hiçbir anlam çıkmadığını yazmıştım. Çevirmen ne kadar dikkatsiz!

3. Ben 'sözce'nin 'énoncé', 'tekil'in 'singulier', evrim'in 'evolution', 'gelişme'nin 'development' karşılığı olmadığını değil; çevir-

menin bu terimleri kaynak metinle bağdaşmayan yerlerde ve biçimlerde kullandığını yazmıştım. Ayrıca, yinelemekte yarar var: Kaynak metin Almancadır, Fransızca değil.

4. Çevirmenin, Reichenbach'ın felsefesini tanımadığı için, 'teknik (günün tekniğinin koşullarında mümkün olan) doğrulanabilirlik' demesi gereken yerde 'teknik doğrulanabilirlik (bu tekniğin bugünkü durumunda olanaklıdır)' dediğine işaret etmiştim. Cevap olmak üzere yazdığı cümle, çevirisinde eleştirdiğim noktanın ne olduğunu bile anlayamadığını gösteriyor. Bugünün teknik olanakları, yani ileri bir teknoloji sözkonusu değil burada.

5. Feuerbach için çevirmenin uygun gördüğü 'adı kötüye çıkmış' nitelemesi Fransızcadaki '*notorieux*' karşılığıymış! Kırkoğlu yanılmış olmasın?! Çünkü Fransızcada '*notorieux*' diye bir sözcük yok. Doğrusu böyle olmasını istemezdim, ama benim elimden ne gelir! Ünlü Robert sözlüğü bu sözcüğü almadığına göre... Belki kullandığı metinde '*notoire*' deniyordu –çünkü Fransızcada böyle bir sıfat var– ama gelgör ki o da 'adı kötüye çıkmış' değil, 'tanınmış', 'herkesçe bilinen' anlamını taşır.

Görüldüğü gibi Kırkoğlu'nun çevirisini eleştirmiş olmam, gayretkeşliğimden ileri gelmiyor. Çevirmenin suçladığı gibi bilgiyi kendi tekelimde sanıyor da değilim. Ama bilginin benim tekelimde olmaması Kırkoğlu'nun elinde olmasına yetmiyor ki! Bence noksanını bilmek ya da hiç değilse gösterildiğinde görebilmek, yersiz alınganlıktan daha çok puan kazandır çevirmene. Malûm ya, bilmemek neyse ne de, öğrenmemek..!

Hocam Nusret Hızır

Anı yazıları nazik yazılardır. Nazik bir üslûpla yazıldıklarını söylemek istemiyorum; çoğu zaman bunun tersi oluyor hatta. Ama, duyarlı bir dengenin kurulmasını, kurgunun elden geldiğince kurmacaya kaymaktan korunmasını, güvendiriciliğin ve –hiç olmazsa yazanın dışında, kimi okuyanları da– ilgilendiriciliğin sağlanmasını gerektiren güç yazılardır anı yazıları. Buna karşılık, kimi yanlarıyla da çok çekicidirler. Yazan için de, okuyan için de. İğvaya karşı tetik durulmalı: Çekicilik büyük ölçüde, öznellik ve nostalji öğelerinden kaynaklanır; tehlike de!

Ben kendi payıma, anı okuru olmayı anı yazarı olmaya yeğ tuttum şimdiye dek. Kendi yaşamımı ya da yaşamımdan kesitleri çok dokunaklı ya da ilginç bulsam da başkalarını da ilgilendirebilecek kadar eskimelerini ve bu eskimeye dayanıklı olup olmadıklarını görmeyi beklemem gerek hiç değilse. Bunu kişisel bir tutum gibi belirttiğime bakmayın; aslında ilkece, bugün itibariyle, cumhuriyetten epeyce genç kişilerin anı yayınlamalarını karamsar bir tezcanlılık olarak değerlendiriyorum

Yaşamımıza girmiş kişilere ilişkin anılarınız ise, *bizim* anılarınız iseler kimi, nereye kadar ilgilendirirler? *Onun* anıları iseler, bizim aracılığımız, o anıların öznelliğine haksız bir katkı (kendi öznelliğimizin katkısı) getirecek, üstelik anılar, bellekten belleğe taşınırken vurgu, renk, tını değiştirerek sahiciliklerinden epeyce yitireceklerdir. Hele anılarını canlandırdığınız kişi yaşamıyorsa, ağır bir sorum yüküyle beli bükülebilir anı yazarının.

Ölümünden altı yıl sonra Nusret Hızır üzerine bir yazı yazmak istediğimde ilk aklıma gelenler bunlar oldu. Sonra, özellikle benim için ölüler yılı olan 1985'in pekiştirdiği başka birtakım düşünceler de üşüştü aklıma. Örneğin, tanışıklık düzeyinde kalan ilişki ya da ilintilere ilişkin anıları daha belirgin oluyor insanın. Atatürk hak-

kında, 55 yaşın üzerinde hemen herkesin bir 'anı'sı olması bundan herhalde. Aynı kişilerin, babalarına ilişkin anıları çok daha karmaşık, çapraşık, seçiklikten uzak olsa gerek. İlişki ne kadar yakınsa, anılar yumağı o kadara çözülmez, anılar birbiriyle başa çıkamaz, yenişemez oluyor. Çünkü çok yakın olduğunuz bir kişiyle enstantaneler yaşamıyorsunuz: Yaşamınızın bir kesimini (süre olarak), bir veya birkaç dilimini (ortaklaşma olarak) paylaşıyorsunuz. Böyle olunca da; 'bir gün yolda yürürken bana, yağmurdan nefret ederim demişti' ya da 'hiç unutmam, bir gün bir köftecide oturup köfteyle piyaz yemiştik de, biliyor musun şu köftenin tadını istakoza değişmem dediydi' gibisinden 'anı'larınız olmuyor, olamıyor Tanrı'ya şükür.

Nusret Hızır'ı 1962 yılında tanıdım. Tanıştığımızın ilk ayında kurulan yakınlığımız, 8 Mart 1980'e kadar, tam 18 yıl sürdü. Öğrencisi, asistanı, evlâdı gibi tuttuğu bir yakını, genç ruhunun tanıdığı olanakla arkadaşı, dostu oldum. Hocam, ustam, rehberim, baba figürüm, dostum oldu. Onunla birlikte geçen yıllarımızı anlatmam, onu değil, kendimi anlatmak olur. Çocukluktan ilk gençliğe, ilk gençlikten –yaş itibariyle– olgunluğa geçişimin öyküsünde baş kişi o olsa da, anlatıcı olarak ana kişi ben olacağım. Böylesi bir anılar dökümünün, birazdan fazla ben-ben'cilik tatsızlığıyla sakatlanması kaçınılmaz olur. Hem Nusret Hızır'ın benimkinden ölçülemeyecek kadar daha ilginç ve ağırlıklı kişiliğini öne çıkartmak yerine 'çırağın öyküsü'nü ballandıracak kadar akıl-fikir fukarası olsam, hoca bana yaşamının son 18 yılında onca zaman ayırır, emek verir miydi? Bir 'anı yazısı' olmasın bu öyleyse.

Ama kültür yaşamımızın en üstün nitelikli, en değerli kişilerinden biri, insan olarak çok hoş, olağanüstü niteliklere sahip, tanınması gerçek bir kazanç olacak böyle bir kişi, ölümünün üzerinden daha on yıl geçmeden, hiç yaşamamış gibi de olmasın. Hafıza-i beşer nisyan ile malûl ise hafıza-i beşer-i etrak kötürümdür çünkü. Biz dünümüzün bugünümüz ve yarınımızla bağlantısını kurmakta ve anlatmakta çok güçlük çeken 'tarihsiz' bir toplumuz... demeyi ya da dememeyi, her biri bir yana dağılmış felsefeci, toplumbilimci, tarihçi arkadaşlara bırakayım ve okurlara 'Ölümünün altıncı yılında

N. Hızır'dan anılar' değil de, bütünü kurmaya, bir imge oluşturmaya yardımcı olabilecek birtakım 'çizgiler' sunmaya çalışayım.

Elde somut olarak, Hızır'ın sadece iki kitabı var: (*) *Felsefe Yazıları* ve *Bilimin Işığında Felsefe*. Bunların ikisini de basıma ben hazırladım. İlki, iki yıl rica, ısrar, kıyametten sonra 1976'da yayınlanabildi. Bu kitabın Türk Dil Kurumu'nun deneme yarışmasına katılabilmesi için gereken imzalı belgeyi hocanın elinden alabilmek daha da zorlu bir savaşım gerektirdi. Her neyse, *Felsefe Yazıları* 1977 TDK Deneme Ödülü'nü aldı. TDK ödüllerinin parlak bir yılıydı 1977. Romanda Selim İleri, şiirde Edip Cansever, bilimde Emre Kongar ödül almışlardı. Hoca başta 'Bu yaşta benim ne işim var gençlerin arasında', diyerek TDK değerlendirmesine katılmamakta ayak diremişti, ama ödülü alan diğer kişilerin sevdiği, değer verdiği insanlar olması da, gönülden bağlı olduğu Türk Dil Kurumu'nun kendi kitabının Türkçesini değerlendirmiş olması da onu bayağı sevindirmişti sounda. Törene katılanlar anımsayacaklardır, çok duygulandırıcı bir konuşma yapmıştı ödülünü alırken; hayatının ilk ve son bu tür konuşması oldu o.

İkinci kitabını birincinin hemen ardından yayınlayabilmeyi kendisi de istemişti. Ne yazık ki, Çağdaş Yayınları aynı yazarın iki kitabını kısa bir arayla yayınlayamayacağını bildirdi; İş Bankası Kültür Yayınları isteksiz davrandı ve *Bilimin Işığında Felsefe*'yi basılı görmeye hocanın ömrü vefa etmedi. Düşün yaşamımızın en seçkin adlarından biri olan Nusret Hızır'ın yazılı kalıtını Türk okuruna aktarma görevine Sayın Memet Fuat'ın sahip çıkması sonunda, nihayet 1985'te hocanın sözlü kültürden yazılı kültüre ikinci adımı gün ışığına kavuşabildi.

Bu sözlü kültür-yazılı kültür sorunu, Hızır'ın kişiliğinin tanınması açısından özel bir önem taşıyor. Az yazardı Nusret Hoca. 80 yıllık ömrüne ve niceliksel birimlendirmeye vurulamayacak engin birikimine oranlandığında, hayıflandırıcı hacımda bir yazılı kalıt bıraktı ardında. Dostlarının da, dostu olmayanların da eleştirilerini çok

(*) Bunlara 1987'de *Geride Kalanlar* eklendi (Adam Yay., İstanbul, 1987).

dinledi, çok duydu bu konuda. 'Ne yapalım, tembelim ben', der, çıkardı işin içinden. Çoklarını da inandırmıştı buna. Oysa hiç tembel değildi. Derslerine nasıl hazırlandığına, bir gününü nasıl geçirdiğine bakmak yeterdi tembel olmadığını anlamaya. Biraz daha eşelerseniz, 'Yazmak! Bana en sık sorulan sorulardan, açıktan açığa ya da üstü örtülü olarak en sık yöneltilen eleştirilerden biri niye yazmadığım, niye daha sık, daha çok yazmadığım üzerinedir. Yazılarımdan bir bölüğünü 1976'da bir kitap olarak yayınladığımdan bu yana, bu sorular ve eleştiriler hızlarını yitireceklerine yoğunlaştılar, güçlendiler. (...) Kitap yazmak önüne geçilmez bir tutku değil benim için. (...) ben ille de kitap yazayım diyen bir adam değilim. Düşündüklerimi küçük yazılarda söylüyorum. Bu yazılar kimi zaman tek tek, kimi zaman birkaçı bir arada taşıdıkları bir çeşit iç bütünlükle, benim düşüncemi ifade etmeye yetiyorlar', (*Bilimin Işığında Felsefe*, Adam Yay., 1985, ss. 21-22) gibi kaçamak sayılabilecek bir yanıt alırdınız. Bana sorarsanız, bu alabildiğine Batılı adamın, Doğunun bir özelliği olan sözlü kültüre ağırlık vermesi; dolaysız iletişimden duyduğu büyük keyfi, yüzleri belirsiz bir okur kitlesiyle paylaşamayacağı endişesinden kaynaklanıyordu.

Evet, Nusret Hızır'ı tanımak için onun mutlaka bilinmesi gereken özelliklerinden biri, katıksız bir haz adamı olduğudur. Yaşamını haz ilkesiyle yönlendirirdi. Kuramsal anlamda değilse de pratikte tam bir Epikuros'cu, bir hedonistti. Yemek, içmek ve tüm 'dünya nimetleri', okumak, müzik dinlemek, görmek, yaşamak, paylaşmak ona haz verirdi ve hazları erteleyecek kadar sabırlı değildi, hepsi bu. Entellektüel doyumu; okumakta, öğrencileriyle (özellikle ömrünün son sekiz yılında evinde verdiği yüksek aşamalı dersleri izleyenlerle) iletişim kurmakta, edebiyat ve müzikle uğraşmakta buluyor, daha uzun vâdeli ve zaman zaman nankör olabilecek yazar-okur iletişiminin doyumunu ikinci plana atıyordu.

Kitaplarını okuduğunuzda, en güç, en karmaşık konuları ne kadar aydınlık ve yalın kılabildiğini herhalde biraz da hayretle göreceksiniz. Felsefeyle uğraşıp da, bir seçkin jargonu yaratmayan, dediği-yazdığı aydın olan herkesçe anlaşılan, hatta hiç olmazsa bunu

amaçlayan felsefe yazarımız, Hızır'dan iki-üç kuşak gençler arasında bile o kadar az ki.

Yirminci Yüzyıllı (çağdaş ve çağcıl) bir rönesans adamıydı denebilir Hızır için. Felsefe, mantık, matematik, fizik, tarih, dil, edebiyat, müzik... Her biri başlıbaşına birer umman olan bütün bu konular, birini öbürünün gerisinde bırakmaksızın, içlerinde kendini evinde hissettiği alanlardı onun. Bunun yanısıra o kadar sade, gösterişsiz, iddiasız bir kişiliği vardı ki, zaman zaman, tevazuunu sarkazmına yormak mı gerek acaba, diye düşünebilirdiniz. Eh, böyle düşünmek her zaman bütün bütüne yanlış olmayabilirdi de! Bakın kendisi nasıl düşünüyor: 'Entellektüelliğin özü, bana sorarsanız işi ciddiye almaktır. Tabii ciddi olmaktan asık suratlılığı kastetmiyorum. Ciddilik bir *attitude* (davranış) değildir çünkü. Bakınız gerçek bir *sense of humour* (mizah duygusu) çok ciddi bir şeydir ve başkalarını değil, ama onu, aydın donanımının gerekli aksesuarlarından sayabiliriz' (*a.g.y.*, 23-47). Tabii çok zeki bir insan olduğu için, en çok da kendini gırgıra alırdı, bayılırdı buna.

Tanıdığım Nusret Hızır'ın 'ayırt edici' yönü; kimliğinin bileşenlerini, aynı kategoriye giren başkalarından çok farklı bir biçimde taşımasıydı. Şöyle örneklendireyim söylemek istediğimi: Sözgelimi, yaşlı adamdı tanıdığımda 61, öldüğünde 80 yaşındaydı–; ama hiç 'ihtiyar' olmadı. Dostları gençlerdi ve belki 18'imde değil, ama 30'uma geldiğimde artık hep aynı yaştaydık. Üniversite hocasıydı; ama bu kimliğe yakıştığı ve yapıştığı düşünülen belli bir tür 'ağırlık'la uzaktan yakından ilişkisi olmamıştı. Birlikte, 'ağır olma, molla demesinler!' diye bir savsöz uydurmuştuk. Hep, çok eğlenirdik. Felsefeci ve bilim adamıydı; ama yaşamdan kopuk ya da el etek çekmiş bir 'mütebahhir' değildi. Batı kültürünü didik didik bilirdi, belleği de çok güçlüydü; ama düşüncelerine ve yargılarına, adı büyük (ya da adı duyulmamış olduğu için etkisi büyük) tanıklar bulup buluşturmazdı. Eskilerin deyişiyle 'müspet' kafalı, materyalist, bilime inanan bir adamdı; ama kuru, coşkulardan yoksun biri hiç değildi. Bir ruhu vardı ve o ruh şiirle ve müzikle yoğrulmuştu. Öldüğü güne kadar heyecanlarının hiçbirini yitirmedi. Ne mutlu!

Üçüncü kitabı, *Geride Kalanlar* adını taşıyacak. Yazmayı düşündüğü konularla ilgili küçük notları, ders notları, söyleşilerinden, konferanslarından kağıtta ya da ses bandında kalanlar yer alacak o kitapta. Başına 1977 yılında *Türk Dili Dergisi*'nde yayınlamış bir söyleşimizi koyacağım bu kez. Bu anma yazısının sonunda sizlere o çok ilginç söyleşiden birkaç alıntı sunmak istiyorum; anlattıklarıma bağlayasınız, bir canlandırma olsun diye. Biliyorum, bu kadar çok boyutlu, böylesine zengin bir kişiliği ne bu yazıyla tam anlamıyla tanıtmış olabilirim ne de bu alıntılarla. Ama soluk bir imge uyandırabilmiş olsam, o da bir şey.

***

Felsefe üzerine: 'Benim felsefe ve bilim görüşüm monist bir görüştür. Bütün bilgi dizgeleri birlikte bir bütün meydana getirirler. Kendi aralarında, gereksinmelerden doğan iç yöntem ayrılıkları vardır sadece. Bu ayrılıklar da bir yerde yapıntılı olmuşlardır zaten. Ben bu anlamda monistim. Bir tek görüş vardır; bütün sistemli insan etkinlikleri için geçerlidir. Nerede bir dil varsa, felsefe oraya gelir konar. Bu dil bir bilim olabildiği gibi, belli bir sanat, ahlâk falan dizgesi de olabilir.'

'Felsefe, üst-dilin araçlarıyla bir dilin araştırılması olunca; telkinde bulunmayı amaçlayan, karşısındakinde bir ruh durumu yaratmayı amaçlayan felsefeler, bu gerekliliği gözetmediklerinden ötürü, bir tür poetika oluyorlar. Ama poetikanın araçları yerine felsefenin araçlarını kullanıyormuş gibi davranmalarından ötürü de kötü poetikalar oluyorlar.'

Filozoflar üzerine: 'Platon'dan uzağım. Aristoteles'in büyüklüğüne hayranım ama bugüne taşınmasından yana değilim. Hatta ortaçağa taşınmış olmasını bile hatalı buluyorum. Düşüncenin donmasına yol açmıştır. Sevmediğim Platon bile şiirsel yanından ötürü ortaçağda daha aydınlık bir etkide bulunmuştur. Örneğin İngiltere'de, Oxford'da. Locke, felsefede bir temizlik yapmıştır ama pek tatsızdır. Hume'un düşünür kişiliğini, dürüstlüğünü takdir ederim. Kant'ı –aksini düşünenler olduğunu biliyorum ama– oldukça iyi ve aslın-

dan tanırım, ama sevmem. Bazı sorunları karıştırmış felsefeyi geciktirmiştir. Ben asıl Leibniz'i çok büyük bulurum. Metafizikçi yanıyla değil tabii; Dilbilim, mantık yönünden büyüktür o. Zamanının iki buçuk yüzyıl ilerisindedir. Bergson'u da sevmem. Tutarsızlığın ölçüsünü kaçırmış bir adamdır. Bende sistem manisi yok ama, tutarsızlık bir yere kadar bir canlılık ifadesidir, çok fazlası aşırılık oluyor. Varoluşçuluğa eskiden kendimi çok uzak duyardım; şimdi ihtiyarlıktan olacak, yeni yeni sempati beslemeye başlıyorum. Fenomenoloji, açık kapıları açan bir okuldur. Büyük bir felsefe çığırı değil. Herkeste biraz fenomenoloji vardır. Hegel'de hayran olduğum şeyler var, fakat gülünç bulduğum şeyler de var. Hegel pasaklı kadının dolabı gibidir. İşlemeli ipekli elbiseyle kirli çoraplar yanyanadır onda. Nietzsche'nin Almancasını okumaktan büyük bir zevk duyarım, şiirsel bir zevk. O kadar. Nicolai Hartmann dersen, buzdolabına konmuş, dondurulmuş bir Hegel'dir o.'

Dil üzerine: 'Bence dili sevmek için çaba ister. Bu çabadan hiç olmazsa aydınlar, aydın adayları kaçınmamalıdırlar diye düşünürüm. Yabancı sözcükler ya da Türkçe karşılığı olan eski sözcükler, konuşurken, okurken, yazarken, dinlerken rahatsız etmelidir düşünen, dile saygısı olan adamı. Seçmeli, sözcükleri seçerek konuşmalı. Sana bir şey daha söyleyeyim: Osmanlıca sözcükler, Batı kaynaklı sözcüklerden daha tehlikelidir. Daha rahatlıkla, daha uzun süre benimsenebildikleri için.'

Batı edebiyatı üzerine: 'İfade ettikleri toplumsal yapıyı sevmememe karşın, bir soyutlama yaparak, Fransız klasiklerini çok okurum. Dillerinin yetkinliğinden ötürü, Corneille, Racine, La Bruyère, şu fablcı La Fontaine... Gençliğimde Baudelaire aşığı idim. Şimdi aşkım geçti ama hâlâ neredeyse bütün Baudelaire'i ezbere bilirim. Eskilerden François Villon'la çok meşgul oldum. Büyük klasik çağ başlamadan önceki Barok şairleri çok sevdim. (...) En modern Fransız şiirine gelince, Eluard, René Char, Patrice de la Tour de Pain, başka başka adamlar olmakla birlikte, ayrı ayrı çok sevdiğim şairlerdir. Aragon'u daha az sevdim. Alman şiiriyle de çok meşgul oldum. Özellikle 19. ve 20. yüzyıl Alman şiiriyle. Heine ile, Rilke ile duy-

gu bağı kuruldu aramızda. Ama herkesin pek hayran olduğu Stephan George'ye tahammül edememişimdir. İşte aklıma geliveren birkaç örnek. Hep okuduğum, hep okuyacağım şiirler.'

'Biliyorsun –ve anlaşamıyoruz bu konuda– Tolstoy'u Dostoyevski'den daha çok seviyorum, daha büyük buluyorum. Nedenine gelince, yapısal bakımdan, roman kurgusu, yapısı bakımından daha romancı, daha büyük geliyor Tolstoy bana. Belki kuru mantıkçılıktan gelen bir eğilim bu bende. Ama Dostoyevski'yi de pek çok severim. Defalarca okudum, hâlâ okurum. Sonra Proust! Proust'u da o kadar büyük bulmam. Çok usta bir romancı ama büyük değil. Dahi bir dedikoducu. Bir insanlık romanı olarak değil, belirli bir sınıfın içinde bir küçük grubun romanı olarak görüyorum Proust romanını. Her roman belirli bir sınıfın romanıdır. Ben Proust'tan insanlığa geçemiyorum. Öte yandan bak örneğin Stendhal okuduğum zaman, bana Mozart dinliyormuşum gibi geliyor. Açıklaması uzun ve zor. Sonra Choderlos de Laclos benim için muazzam bir keşif olmuştur. O zaman Fransız romanında bazı damarların nereden geldiğini anlayıvermiştim. Hemingway niçin çok büyük değil benim için? Çünkü yüzyılının öünde durup ışık tutan değil, yüzyılının içinde durup '20. yüzyıl budur!' diyen bir yazar. Ama onu da, Fitzgerald gibi, Stein gibi, Woolf gibi, Faulkner gibi yazarları da ilgiyle, severek okumama, iyi edebiyat saymama engel olmadı bu düşüncem.'

Müzik tutkusu üzerine: 'Ben bir müzisyen değil, müzikseverim. Berlin'deyken müzisyen olmayı denedim ve bu işe başlamakta gecikmiş olduğumu görüp hemen el çektim. Ama büyük ve mutsuz bir aşk içimde kalmıştır. Hani Fransızların dediği gibi, bir *'amour malheureux*'dür müzik benim için. Müzik tarihiyle, kuramıyla meşgul oldum ama, müzisyen dediğin adam bir enstrüman çalmalı değil mi? Çalamadım. Çok kuvvetli bir kulağım var, müzik metinlerini armonileriyle birlikte zihnimde tutabiliyorum. Belleğimde, birçoklarını unutmuş olduğum halde hâlâ pek çok müzik yapıtı var. Müzik öğrenimi yapıp da şef olsaydım, bu çok işime yarardı. Şimdi sadece, eline aldığım partisyonları deşifre edebiliyorum. Teselliyi de, evime aldığım birkaç yüz plağı zaman zaman dinleyerek bulmaya çalışıyorum.'

Müzisyenler üzerine: 'Örneğin Çaykovski'ye tahammülüm yoktur. Aslında güçlü bir müzisyendir ama bunu kötüye kullanmıştır. Parlak, göze çarpan yapıtlar yaratmak için müzisyenliğinden feda etmiştir. Chopin bence müzik dışı olaylarla ve yaşamıyla ün kazanmıştır. Herkesin onda gördüğü güzelliği ben göremem. Sibelius'u tatsız ve can sıkıcı bulurum. Hatta Haendel'in bile şişirilmiş, olduğundan fazla büyütülmüş olduğunu düşünüyorum. Çok sevdiklerim arasında Beethoven'in son Quartetlerini, Bach'ın Die Kunst der Fuge'sini, Bach'tan önce, Buqstehude'nin yapıtlarını, İngiliz Madrigal müzisyenlerini, Orlando di Lasso gibi rönesans kompozitörlerini, Schütz'ü, daha yeni zamanda Mozart'ın türlü yapıtlarını ve operalarını ihmal etmek istemem...'

Bilge Karasu'nun Ardından

Bilge Karasu, okurlarının kendisini yalnızca yazar kimliğiyle ve yalnızca yazdıklarıyla tanımasını isteyen, buna özellikle itina eden bir insandı. Kişiliklerle ilgili olarak yaratılan/kurulan/uydurulan imgeler üzerine çok düşünmüş, düşündüklerinin ancak küçük bir bölümünü yazıya dökmüş, yayımlamıştı. ('İmge Üretiminde Roman Hâlâ İlk Sırada' / *Ne Kitapsız ne Kedisiz*, Metis Yay. İst., 1994, ss. 13–24) Aynı konuya ilişkin olarak tasarladığı bir başka yazının hazırlık notlarını ve kimi bölümlerini gerekli çalışmalardan sonra, okurlarına ulaştırabilmeyi umuyorum. Bu gerçekleşirse, Karasu'nun, dünyalarımızın imgelerle kurulduğu ve kuşatıldığı yolundaki düşüncelerinin, çok dallı budaklı bir kuramın çekirdeğini oluşturmakta olduğu görülecektir.

Ben bu yazıyı, çok sevgili, canımdan aziz dostumun ölümünden önce ve sonra çeşitli merceklerden yansıtılan, yansıtılırken de ister istemez önemli-önemsiz deformasyonlara uğrayan imgesi/imgeleri karşısında yüklendiğim bir gönül borcuyla yazıyorum. Yoksa, ölenler ardından yazılan yazıların hep, ölenden çok kalanı anlatması, konunun ölenden kayarak, kalanın 'bilgi'leri, duyguları, anıları ile biçimlenen çok öznel bir imgeyi dayatması tehlikesi, benim için –özellikle Bilge Karasu ile ilişkim çerçevesinde– kaldırmakta çok zorlandığım ağır bir yük. Ama işte tam da bu nedenle yazmalıyım. Söz uçar, yazı kalır.

Tarih, bellek, arşiv... Bilge Karasu'nun entellektüel yaşamında en çok üzerine titrediği ana eksenler; kişilerin, toplumların ve kültürlerin vazgeçilmez yapı taşları saydığı ve bunların çarpıtılıp örselenmesinden duyduğu kaygıyı yaşamına ve yazısına döşediği 'Bilge takıntıları' Onu tanımak, nasıl bir adam olduğunu anlamak isteyenleri biraz zahmetli bir uğraşa davet ediyorum: Dönüp yazısına baksınlar.

Yazısı, kişiliğinin de kodlarını taşır: Tutarlı ve ölçülü biçili. Bir adım sonra: Kapalı, derin, yoğun. Ne tuhaftır ki; adım adım ölüme yaklaştığı bir yıl boyunca ve hayatının en anlamlı dostluğunun maddi temelden yoksun kaldığı o 'son gün'den bu yana, benim duyduğum acı da aynı nitelikleri taşıyor: Kapalı, derin, yoğun. Onunla ilgili anılarım, yok diyebileceğim kadar çok. Birarada yaşanmış, her momenti paylaşılmış, önemli yaş dilimlerini kapsayan bir ömür parçası: Onun orta yaşı, benim gençliğim ve orta yaşım. Hayatlarımız.

Her anı, ilgili olduğu kişiden çok anı sahibine ışık tutan bir açımlamadır. 'Bilge'nin yakınıydım!' 'Ben' Okuru Bilge Karasu'yu *benim* gözümle görmüş, ne değeri var? Bırakayım, kendi gözüyle görsün. Bilge de hep öyle yapmamış mıydı?

Onun dil işçiliğini, dilimizdeki ve edebiyatımızdaki özgün yerini inceleyenler, kitaplarının izleksel (tematik) ve yapısal çözümlenmesini üstlenenler yazacaklardır. Ben de kendi perspektifimden yazacağım Yazar Bilge Karasu'yu. Kitaplarını yayımlayan Metis Yayınevi ile birlikte bir 'Bilge Karasu Kitabı' da hazırlamaktayız. Bu tür yazılar, o kitapta da yer alacak. Dostlarının, yakınlarının, 'çırak'larının yazıları da olacak. Bir nebze daha kapsamlı tanınması, bütünsel bir Karasu resmi oluşturulması amaçlanıyor bu 'armağan'la. Bilge'nin anısına; ama daha çok Bilge'den okura bir 'armağan'

Sonra ardında bıraktığı bütün yazılı kalıtı, isteği uyarınca, ben eleyeceğim, sınıflandıracağım, düzenleyeceğim, yayıma hazırlayacağım ve okur içine çıkmasına kendisinin gönül yatıracağı her taslak, not, fragman gün ışığına kavuşturulacak. Oldukça uzun zaman alacak bir iş olacak bu. Ama, olacak.

Bilge Karasu, yazısıyla elbet yaşamaya devam edecek. ben onun artık yaşamayan yanıyla ilgili birkaç söz eklemek istiyorum: Hayatın içindeki Bilge'nin imgesini kurmaya katkı adına ve –dediğim gibi– imge 'tashihi' adına. Tashihle başlayalım. Tabii yalnızca maddi hatalar tashih edilebilir. Örneğin bir gazeteci arkadaşımızın yazdığı gibi 'annesi Musevi' değildi. Olmasına ne bizim ne onun bir itirazı olmazdı, olamazdı elbet. Ama, değildi. Sonra, herhalde romantik olsun diye, 'Yalnızdı. Hiç dostu yoktu' gibi şeyler yazıldı. 'Yalnız'dı

ama bambaşka bir anlamda. Dostları, yakınları, sevdikleri, herkes gibi onun da vardı. Kimlerdi bunlar? Ayraç bence şu olmalı: Onun pohpohlanmaktan, 'mistifier' edilmekten, Bilge Karasu'dan başka biri, başka bir 'şey' olarak gösterilmekten ne kadar nefret ettiğinin bilincinde olanlar.

Ne yazar olarak Kafka'ydı, Borges'di; ne insan olarak kökleri ve sürgünleri Batı dünyasına eklemlenmişti. Türkçenin nasıl adanmış bir savunucusu ve ince işçisi olduğu epeyi bilinir de; politik tavrı yok sanıldığından ve sorulmadan konuşmadığından; ne kadar Türk, Türkiye'nin onuru ve Atatürk Türkiyesinin Atatürk Türkiyesi olarak bekası konularında ne kadar hassas olduğu pek bilinmez. 1994 baharındaki Amerika ve Avrupa gezisi ('*Gece*' adlı romanının İngilizce basımının tanıtımı için düzenlenen gezi) sırasında, katıldığı hemen her toplantıda Amerikalılar, Avrupalılar sormuşlar, öğrenmişler bunu. Bu konuşmalarının, politik içerikli sorulara verdiği cevapların 'pek puan toplamadığını' söylüyordu. Düş kırıklığına uğramışlar. Zaten burada da kimse yazmadı.

Bilge'ye hayatın içinden bakıldığında görülmesi gereken birkaç –bence– çok önemli şey daha var: Derin ve engin kültürünü, tarih bilincini ve bütün sanatları kucaklayan artistik kavrayışını yaşamıyla, insanlığıyla bütünleştirmiş, düşünmeyi bir entellektüel faaliyet olarak değil, bir yaşama biçimi, bir 'modus vivendi' olarak benimsemiş, hakiki bir insandı. Müstesna bir insan. Tanıdığım en ahlâklı kişiydi: Felsefî ve hayatî anlamda. Hep sevginin ve ölümün bilinciyle, kozasında yaşadı. Çok verimli bir döneminde doğanın haksızlığına uğradı. Artık onun herhangi bir haksızlığa uğraması sözkonusu değil. Ama gönül ister ki, Türkçeyi ve edebiyatı sevenler, özellikle gençler, kendilerine haksızlık etmesinler; sevgilerini Bilge Karasu yazısı ile tanışarak zenginleştirsinler.

Bilge'ye Sesleniş

Kavaklıdere'deki önü vişne ağaçlı evin balkonunda
havalandırdığın leylak rengi gömlek...
Kedi Macarcası konuşan yanaşma kızın Bıyık...
Balıkçı halinde, kırmızı tablada bekleyen ak levrek...
Samanpazarı'nın ve Nilgün sokağının ayağına alışık yokuşları...
Ankara'dan Bostancı'ya sabah 7.30'da varan mavi trenler...
Uzatılmış kahvaltı törenlerimizin ve sözleri noktasız
gecelerimizin isli çayları...
Mete caddesindeki çocukluk evinin kimbilir nerelerde
yitip gitmiş piyanosu...
Lağımlaranası dediğin ihtiyar Beyoğlu...
O Beyoğlu'nun Kedili Meryem'i...
Edirnekapı'nın, Yedikule'nin, hele hele Tekfur sarayının
aşina Bizans'ı...
Kariye'nin ve Ravenna'nın mozaikleri...
Sevdiğin bütün zeytinyağlılar, tam istediğin gibi
kızartılmış patatesler, fıstıklı dondurmalar...
Otuziki kısım tekmilli, geceden geceye uzanan,
üstüste katlanan düşlerin...
Kapaklı teneke kutuların yanında uçları sivriltilmiş
boy boy kurşun kalemlerin...
Hepsini, daha pek çok yaşanmışları ve yaşanmamışları
bilgece bir aldırmazlıkla bırakıp gittin.
ama tenha yolun ortasında, kolu kanadı kırık, alabildiğine
şaşkın, alabildiğine yılgın, bütün vazgeçmelere teşne
birini bıraktın ki... Eminim, ta içimde duyuyorum, gözün
arkada kaldı. Tarih kadar uzun, ömür kadar kısa ortak
zamanımızda ilk ve son defa... nasıl oldu... incittin beni!

Ahmet Abi, Güzelim, Bir Mendil Niye Kanar?

Viran Bağ'a gidemedik. Dört yıldır, her bahar Viran Bağ'a gideceğiz, gidemiyoruz. 'Seni Viran Bağ'a götürmeden ölecek değilim ya', demeleri boş. Edip öldü. Yazılmamış uzun ada şiirini, yaşanacak günlerin en güzellerini değilse de, mutlaka çok şiirlilerini, kalemine düşmeyi bekleyen doğmamış armonileri, güne çıkmamış imgeleri bıraktı, öldü. Istanbul'u, Pasajı, Beşiktaş'ı, Bebek'i, alkolü, otelleri, hüzünleri, aşkları, acıları, yalnızlıkları, bizleri... piç gibi bırakıp öldü. Sadece ölümünü aldı yanına, giderken sevgili arkadaşım Edip. Neler almalıyım yanıma dedi, dedi de, bir ölümünü aldı. Ölümü şiirlemek için.

'Doğruyu söyleyen yalnız/ O mu, Rilke mi?/ Ölümünü içinde taşıyan?' derken, ölümünü böyle erken, böyle apansız dışavuracağını bilir miydi? Her şiir için bin sancı çeken ve hep *'kendine sızan kocaman bir oyuk'* olan şair, dünyayı kocamandan da öte bir oyuk haline koyan ölümünü, gözünü kırpmadan ölüversin? Acılar da acıdı artık, yıllar eskidi, epridi ve Edip derken, şiir derken, *'zamanın minesi soldu.'*

Bir uğursuz sırayı izler gibi, bir hedefin 12'sinde omuz omuza verip durmuş gibi, ardarda ölenlerin sonuncusuyla, has şair Edip Cansever'le, ölüm güzelleşti artık benim için. O, ölümün artık kopkoyu bir karanlık, bir ürkütücü boşluk, dehşet verici bir yalnızlık olmayışıdır. Ölümün bir ülke... hayır, bir *otel* oluşudur. Lobisinde yine buluşulacak ve artık hep orada, hep birlikte olunacak şiir dolu bir otel oldu ölüm.

'Yok denecek bir şey ama var, var.' Ölüme inanmasak da, bize hayatı güzelleştirenlerin ölümüne hiç inanmasak da, ölüm var. Ama, yok denecek bir şey. Ölümden geriye bir şey kalıyordur mutlaka. Kalmaz olur mu? Mesela, Edip iki insansa;

'Doğanın bana verdiği bu ödülden
Çıldırıp yitmemek için
İki insan gibi kaldım
Birbiriyle konuşan iki insan'

diyerek seyir defterinin başına yazmışsa bunu; biri ölmüş, öbürü kalmıştır o iki insanın. *'Görmediğimiz bir yanıda yaşamın/ Onun dile geçme tutkusu'*, demiştir o. Tüm yaşamı dile geçmiştir Edip'in, şiire geçmiştir. Tutkusuna dokunabiliriz parmaklarımızla. Ölmemiştir. Ama, biçimli, uzun parmaklı elleri kadeh ve kalem tutamayacaktır artık, aydınlık ve sevecen gülüşü, (r)leri hafifçe yuvarlayan sesiyle, 'Özledim seni reis, yine özledim', diyemeyecektir. Öyleyse, ölmüştür.

'Anılarda görünür, düşlerde görünmez insan
Düşlerde görünen anlamlardır
Özelliklerdir bir de belli belirsiz
Ve
İnsansız anı yoktur Var mıdır?'

Edip Cansever'den, Türkçenin bu en şiire adanmış şairinden, kendisinin de saymadığı *İkindi Üstü*'yü saymazsak, onbeş şiir kitabı kaldı. Bir de onbeş yıllık çok sevgili dostluğun anıları. O anılar ki, hepsi Edip'in şiiriyle karılmıştır. Daha taptaze duran acısı, kendisine yaşamın içinde bir yer bulup çökünceye kadar, ne şiirinin çökesi var, ne anılarının. Acı iyice çöktükten sonra ise, sonrası kalacak: Şiirler, anılar.

Demek ki, nerede bir tünekte rakı bardaklı bir adam görsek: Edip. 'Cin bitti.' Nerede bir Selahattin Pınar... onun sesi. 'Ayrılık yaman kelime.' Ne zaman bir şiir, hele, ille de Phoenix... ezberden düetimiz:

'Orası bir ölümdür şarabımı doyuran
Vaftizi gün ışığında bir garip protestan
Tanrısıyla sevişir, herkes bilir sevişmeyi o kadar
Kim ne derse desin, ben bu günü yakıyorum
Yeniden doğmak için çıkardığım yangından.'

Ve değil mi ki Istanbul'da yaşıyoruz, Istanbul'suz kalmış gibi de olsak ('Ne gelir elimizden insan olmaktan başka'); öyleyse ver elini Istanbul'un şairi Edip Cansever, Istanbul'un insanları, Edip'in insanları... birimiz kalsak soluk alan, soluk alacak olanlar: Oltacı Eyüp, Yakup, dökümcü Niko, fener bekçisi Salih, kontrbas öğretmeni Rıza, hizmetçi Firdevs, Ester, Cemile, Cemal, Seniha... Bir kitabın iç kapağında el yazısıyla 'Ağlama artık, bak işte Ruhi Bey geldi', ile Ruhi Bey, cenaze kaldırıcısı Adem (bir bütün öğleden sonra arayıp akşamına bulduğumuz, bana gösterdiği, orada bıraktığımız), kürk tamircisi Yorgo, Lusin ile Vartuhi, Diran ile Armenak, Stepan...

'Ve tuhaf bir şekilde bir uçuruma akıyoruz
Ne düşmek, ne sarkmak, ne gitmek bir parça ileriye
Öylece kalıyoruz
Öylece kalıyoruz
Öylece kalıyoruz'

Sevdiklerimiz azalıyor, bizi sevenler azalıyor, sevilesi insan azalıyor, şiir azalıyor yaşamımızdan. O zaman işte bütün renkler sarıya kesiyor. Ta 'Umutsuzlak Parkı'ndan, 'Düşlüyor Ölümünü Ruhi Bey'e iki dize akıyor:

'Ben kı bir ölüyü beklemekle geçirdim geceyi
Bir ölüyü ve ölünün bütün inceliklerini.'

Yok, yok! ölenle ölünüyor. Eksik, yarım, raconsuz ölünüyor ama, her sevgili ölüyle birazdan fazla, epeyce ölünüyor. Mendillerde kan sesleri...

FÜSUN AKATLI

1941 yılında doğdu. Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünü bitirdikten sonra aynı bölüme asistan olarak girdi. Daha sonra Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Bölümünde akademik kariyerini sürdürdü. 18 yıllık üniversite hocalığı döneminde Felsefe Tarihi, Sanat Felsefesi, Bilgi Teorisi ve Dil Felsefesi dersleri verdi. 1971 yılında Master, 1974'de edebiyat felsefesi konusunda hazırladığı bir tezle doktora derecesi aldı. 1983 yılında, doçentlik aşamasındayken, üniversiteden istifa ederek ayrıldı. İstanbul'a yerleşti. 1991'e kadar reklam sektöründe metin yazarı olarak çalıştıktan sonra, 1991'de İstanbul Şehir Tiyatrolarına girdi. Bir süre Baş Dramaturg ve Kültür Etkinlikleri sorumlusu olarak görev yaptı. Halen bu kurumda memuriyetini sürdürmekte.

Sinavi Edebiyat Ödülleri, Sait Faik Hikaye Armağanı, Behçet Necatigil Şiir Ödülü, İnkılap Yayınevi Edebiyat Ödülleri, Cevdet Kudret Ödülleri seçici kurulları üyesidir.

1968'den bu yana *Dost*, *Soyut*, *Varlık*, *Milliyet Sanat* vb. dergilerde; *Politika*, *Söz*, *Cumhuriyet* gazetelerinde pek çok yazı yayınlamış, bunların bir kısmına kitaplarında yer vermiştir.

